

DISPUTATIONES SCIENTIFICAE

UNIVERSITATIS CATHOLICAE IN RUŽOMBEROK

2024

3

ROČNÍK XXIV.

VERBUM

KATOLÍCKA UNIVERZITA V RUŽOMBERKU

DISPUTATIONES SCIENTIFICAE
UNIVERSITATIS CATHOLICAE IN RUŽOMBEROK

Ružomberok 2024

**DISPUTATIONES SCIENTIFICAE
UNIVERSITATIS CATHOLICAE IN RUŽOMBEROK**

Číslo 3, júl 2024, ročník XXIV.

Vychádza štvrťročne.

Šéfredaktor: doc. PhDr. PaedDr. Miroslav Gejdoš, PhD. (Catholic University in Ružomberok)

Zástupca šéfredaktora: doc. PhDr. Jiří Prokop, Ph.D. (Charles University in Prague)

Výkonní redaktori: PaedDr. Ján Gera, PhD., Mgr. Milan Pudiš, PhD.

Redakčná rada:

prof. ThDr. Art. Lic. Rastislav Adamko, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
prof. Gheorghe Balint, PhD. ("Vasile Alecsandri" University of Bacău)
prof. Dr. Miklós Bánhidi, Ph.D. (Hungarian University of Sports Science in Budapest)
prof. PaedDr. Elena Bendíková, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
prof. Ladislav Čarný, akad. mal. (Academy of Fine Arts and Design in Bratislava)
doc. Ing. Igor Černák, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
prof. PaedDr. Ján Danek, CSc. (Comenius University in Bratislava)
dr. habil. Beáta Dobay, PhD. (University of Sopron in Sopron)
prof. Ming-kai Chin, Ph.D., M.B.A. (The Foundation for Global Community Health, Henderson (Nevada))
doc. PaedDr. Barbora Kováčová, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
prof. PaedDr. Milada Krejčí, CSc. (College of Physical Education and Sport Palestra in Prague)
dr. habil. Anetta Müller, PhD. (University of Debrecen in Debrecen)
prof. Juan Carlos Torre Puente, PhD. (Comillas Pontifical University in Madrid)
prof. Gabriella Pusztai, Ph.D., DSc. (University of Debrecen in Debrecen)
doc. RNDr. Miroslav Rusko, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
dr. habil. PaedDr. Ing. István Szököi, PhD. (Trnava University in Trnava)
doc. PaedDr. Jana Škrabánková, Ph.D. (University of Ostrava in Ostrava)
prof. ThDr. PaedDr. PhDr. Pavol Tománek, PhD., MBA, MHA (St. Elizabeth University of Health and Social Work in Bratislava)
prof. Ing. Peter Tomčík, PhD. (Catholic University in Ružomberok)
prof. Dr. Ricardo R. Uvinha, Ph.D. (University of Sao Paulo in Sao Paulo)
prof. PaedDr. Milan Valenta, Ph.D. (Palacký University in Olomouc)
prof. dr. Irena Žemaitaitytė (Mykolas Romeris University in Vilnius)

Príspevky sú recenzované.

Obálka: doc. akad. mal. Pavol Rusko, ArtD.

Jazyková úprava: PaedDr. Oľga Drobná, PhD. (slovenský jazyk)

Technická spolupráca: Ing. Miloslav Korba

EV 3238/09

Časopis je zaregistrovaný v medzinárodnej databáze CEEOL
(Central and Eastern European Online Library).

Cena jedného čísla: 7,- €

Katolícka univerzita v Ružomberku

VERBUM – vydavateľstvo KU, Hrabovská cesta 5512/1A, 034 01 Ružomberok

IČO: 37 801 279

ISSN 1335-9185

Contents

Preface

Ján Gera.....	7
---------------	---

Humanities and Arts

The Manners of Interventions in the Sacral Objects in a Historical Overview Until the End of the 19th Century in the Slovak Enviroment. An Attempt at a Typological View

Andrej Botek.....	13
-------------------	----

Dynamic Understanding of the Person in Existential Thomism

Ivan Ondrášik, Katarína Ondrášiková.....	42
--	----

Codicological Research of Codex IX/9149 in the Library Collection of the Slovak National Museum – Museum Bojnice

Kamila Píšová	51
---------------------	----

Formation and Education

Attitudes of Students in Sports and Mainstream Classes Towards the Inclusion of a Peer with Visual Impairment in Physical and Sports Education Classes

Dagmar Nemček, Barbora Kyselová.....	63
--------------------------------------	----

Usability of the Dienes Logical Block in Primary Education

Zuzana Semričová, Lenka Matejčíková	79
---	----

Social, Economic and Legal Sciences

Psychometric Analysis of the Everyday Discrimination Scale (EDS) and the Heightened Vigilance Scale (HVS)

Robert Tomšík, Nikoleta Kuglerová	89
---	----

Critiques.....	105
-----------------------	------------

Obsah

Predhovor

Ján Gera.....	9
---------------	---

Humanitné vedy a umenie

Spôsoby zásahov do sakrálnych objektov v dejinnom prehľade do konca 19. storočia v slovenskom prostredí. Pokus o typologický pohľad

Andrej Botek.....	13
-------------------	----

Dynamické chápanie osoby v existenciálnom tomizme

Ivan Ondrášik, Katarína Ondrášiková.....	42
--	----

Kodikologický výskum kódexu IX/9149 v knižničnom fonde Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice

Kamila Píšová	51
---------------------	----

Výchova a vzdelávanie

Postoje žiakov športových a nešportových tried k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania telesnej a športovej výchovy

Dagmar Nemček, Barbora Kyselová.....	63
--------------------------------------	----

Využitelnosť Dienesovho logického bloku v primárnom vzdelávaní

Zuzana Semričová, Lenka Matejčíková	79
---	----

Sociálne, ekonomické a právne vedy

Psychometrické analýzy Škály každodennej diskriminácie (EDS) a Škály zvýšenej ostražitosťi (HVS)

Robert Tomšík, Nikoleta Kuglerová	89
---	----

Recenzie.....	105
---------------	-----

Preface

The first 3 studies of the third issue of “DISPUTATIONES SCIENTIFICAE” from 2024 are from the field of humanities and offer enrichment through looking into the past, while the next 3 contributions direct attention to the present and invite to learn about challenges and their solutions from the field of social sciences.

Andrej Botek continues his contribution from the previous issue of the magazine. This time, it deals with the methods of interventions in sacred objects in a historical overview up to the end of the 19th century in the Slovak environment. Ivan Ondrášik and Katarína Ondrášiková analyse the substance-relational understanding of the person in the work of William Norris Clark. Kamila Píšová presents the codicological research of the so far unidentified manuscript IX/9149 in the library collection of the Slovak National Museum – Bojnice Museum.

Dagmar Nemček and Barbora Kyselová examine the attitudes of pupils in sports and non-sports classes towards the inclusion of a visually impaired pupil in the teaching of physical and sports education. Zuzana Semričová and Lenka Matejčíková approximate the usability of Dienes' logical block in primary education. Robert Tomšík and Nikoleta Kuglerová are engaged in psychometric analyses of the Everyday Discrimination Scale (EDS) and the Heightened Vigilance Scale (HVS).

PaedDr. Ján Gera, PhD.

Translation: doc. Andrey Kraev, CSc.

Predhovor

Prvé 3 štúdie tretieho čísla DISPUTATIONES SCIENTIFICAE z roku 2024 sú z oblasti humanitných vied a ponúkajú obohatenie cez nazeranie do minulosti, zatiaľ čo ďalšie 3 príspevky upriamujú pozornosť na prítomnosť a pozývajú spoznávať výzvy a ich riešenia z oblasti spoločenských vied.

Andrej Botek nadväzuje na svoj príspevok v predchádzajúcom čísle časopisu. Tentokrát sa venuje spôsobom zásahov do sakrálnych objektov v dejinnom prehľade do konca 19. storočia v slovenskom prostredí. Ivan Ondrášik a Katarína Ondrášiková analyzujú substančno-relačné chápanie osoby v diele Williama Norrisa Clarka. Kamila Pišová prezentuje kodikologický výskum doposiaľ bližšie neurčeného rukopisu IX/9149 v knižničnom fonde Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice.

Postoje žiakov športových a nešportových tried k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania telesnej a športovej výchovy skúmajú Dagmar Nemček a Barbora Kyselová. Zuzana Semričová a Lenka Matejčíková približujú využiteľnosť Dienesovho logického bloku v primárnom vzdelávaní. Robert Tomšík a Nikoleta Kuglerová sa venujú psychometrickým analýzám Škály každodennej diskriminácie (EDS) a Škály zvýšenej ostražitosťi (HVS).

PaedDr. Ján Gera, PhD.

Humanities and Arts

Humanitné vedy a umenie

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.13-41>

The Manners of Interventions in the Sacral Objects in a Historical Overview Until the End of the 19th Century in the Slovak Enviroment. An Attempt at a Typological View

Spôsoby zásahov do sakrálnych objektov v dejinnom prehľade do konca 19. storočia v slovenskom prostredí. Pokus o typologický pohľad

Andrej Botek

Abstract

Interventions in the sacral objects have their real causes and are characterized by specific manifestations in the material scope. In following post I want to describe the method of handling the older substance in a historical overview up to the end of the 19th century. Then a qualitative change occurs, requiring a different formal and evaluation approach. The classification of this evaluation is not a cause that conditioned the intervention, but its typological side. The targeted interventions were often repeated during several developmental and stylistic stages. I am interested in the very characteristics of dealing with an older substance in the material – spatial and expressive sense. The examples that I present are illustrative, while there are mainly focused on the Slovak country.

Keywords: Sacral architecture. Classification of interventions. Historical periods. Newforms. Rebuildings. Annexes. Typology.

Úvod

Sakrálna architektúra je špecifickou oblasťou architektonickej tvorby, ktorá nás sprevádza prakticky od najstarších dôb. V uvedenom príspevku sa sústreďujeme na chrámy kresťanského vyznania. Kresťanský chrám nadobudol počas stáročí významy, ktoré často v istej etape zdôrazňovali iný aspekt jeho významu. Kresťanský chrám je tak symbolom putujúceho ľudu, ale zároveň aj symbolom Cirkvi, Ježišovej prítomnosti medzi svojím ľudom (Filipek, 2000, s. 7). Jeho podoba sa utvárala najmä od doby milánskeho ediktu a jej vývoj v rôznych obdobiach prinášal dobové transformácie (Pojsl, 2004). Práve fakt kontinuity sakrálnych objektov cez celé vývinové obdobie poskytuje možnosť špecifikácie základných nosných znakov a ich transformáciu v konkrétnych

slohových podmienkach. Nakoľko zákonitosti tvorby jednotlivých slohov (kompozícia, proporcia, tvaroslovie) majú pre to-ktoré obdobie všeobecnú platnosť, ich aplikáciu nachádzame, samozrejme, aj v oblasti sakrálneho prejavu. Možno povedať, že v minulých obdobiach (najmä v románskom období, gotike a baroku) bol chrám typickým prejavom tvorby, na ktorom sa základné slohové charakteristiky najvýraznejšie uplatňujú (Botek, 2005a, s. 9). Sakrálna architektúra súčasne vyjadruje aj aktivitu spoločenstva – priestorové usporiadanie zhromaždenia za účelom konkrétneho liturgického prejavu¹.

Zásahy do sakrálneho objektu majú svoje reálne príčiny a v hmotnom rozsahu sa vyznačujú konkrétnymi prejavmi. Príčinami zásahov do historickej substancie sakrálnych stavieb som sa venoval v inom článku (Botek, 2024). V nasledujúcom príspevku chcem priblížiť spôsob manipulácie so staršou substanciou sakrálnych objektov v historickom prehľade do konca 19. stor., keďže potom nastáva kvalitatívna zmena, vyžadujúca odlišný formálny a hodnotiaci prístup. Dôvodom je skutočnosť, že práve v 19. stor. sa výrazne mení celkový vzťah k historickej architektúre ako pamiatke a do tvorby, ktorá priamo zasahuje do staršej substancie, sa vnášajú dovtedy neznáme, alebo len ojedinele sa prejavujúce hľadiská (Karasová, 1991, Botek, Ksiažeková, 2022). Je jasné, že miera zásahu do substancie a jej povaha záviseli od samotnej príčiny i stupňa aktuálneho povedomia (a závisia od nich dodnes).

Ide tu o celú škálu širokých možností zásahov do starších substancií a postupného nárastu objektu do dnešného výsledného stavu. Uvedené zásahy sa svojím zacielením často opakovali počas viacerých vývinových – slohových etáp. Teda ten-ktorý princíp zásahu (v zmysle typologickom) často má vzhľadom na slohovú používanosť prierezový charakter. Preto v nasledujúcom delení sa venujem klasifikácii „typologickej“ povahy zásahu s tým, že udávam jej rozvrstvenie vo viacerých slohových obdobiach. Isteže, dá sa vysledovať preferencia určitého konkrétneho spôsobu, resp. jeho početná prevaha, v konkrétnom štýlovom období. Takto zacielenú analýzu však nepokladám pre účely tejto práce za prvoradú. Skôr ma zaujímajú samotné charakteristiky narábania so staršou substanciou v zmysle hmotovo-priestorovom a výrazovom. Príklady, ktoré predkladám, sú ilustračné, pričom uprednostňujem domáce prostredie. Hoci podávam istú „typologickú“ klasifikáciu, väčšina objektov s ich postupným hmotovým nárastom a zmenami počas dlhého historického vývoja je výsledkom kombinácie rôznych spôsobov zásahov a nie je možné jednoduché „zaškatuľkovanie“ do prijatých kategórií. Postihnutie charakteru zásahov v minulých obdobiach umožní neskôr uvažovať o kontinuite, kontraste či vnášaní nových riešení v súčasnom období.

¹ Nemožno však zabúdať na ďalšiu črtu kresťanského prežívania – a tou je samota. Prejavuje sa však nie vo všeobecnom, ale v konkretizovanom rozhodnutí jedinca, napr. aj pri vstupe do rehoľného spoločenstva. Porovnaj: Tkáčik, 2020.

Posvätná tradícia miesta

V tomto prípade chcem podať akési úvodné zdôraznenie významu posvätnosti miesta sakrálnnej stavby, ktoré sa aj po jej zániku dá vystopovať v pamäti lokálneho spoločenstva. Nejde tu o samotný zásah na lokalite, ale o mieru uvedomenia si faktu, ktorý uvedené miesto ozvlášťuje a dodáva mu svojský význam, vyňatý z profánneho priestoru. V samotnom kresťanskom učení má podstatné miesto tradícia (Kondrla, 2013, s. 604)². Natoľko dôležité, že z teologického hľadiska je popri písanom posvätnom texte – Biblii, druhým zdrojom kresťanskej vierouky. Nakoniec, kresťanstvo sa ohlasovalo najprv formou ústneho svedectva – „kerygmy“, ešte pred vznikom novozákonných spisov – evanjelií a apoštolských listov. Ústnu tradíciu zaznamenávali cirkevní otcovia prvých storočí a relatívne rýchlo sa pri riešení teologických otázok tradícia používala. Aj tradícia posvätného miesta bola v celom stredoveku veľmi silným spôsobom vnímaná. Zvlášť od doby, ako sa kostoly začali konsekrovať³, predstavovalo miesto chrámu posvätný okrsok, zvláštnym spôsobom spojený s posvätnými skutočnosťami. Preto často aj po faktickom zániku samotnej stavby pretrvalo povedomie celé stáročia v podobe miestnych toponýmií, poukazujúcich na niekdajšiu existenciu sakrálnnej stavby (Botek, 2005a, s. 48). Často práve takéto odkazy slúžia ako návod archeológom na určenie potenciálneho miesta bádania a následným objavom⁴.

Realizácia na staršej lokalite – novostavby

Tradícia posvätného miesta teda viedla k realizácii sakrálnych objektov na miestach starších zaniknutých substancií. Nové stavebné realizácie, vzniknulé na miestach zaniknutých sakrálnych objektov teda môžeme vnímať ako reakciu na už zmienenú tradovanú posvätnosť lokality. Na uvedený jav je množstvo príkladov a sú v mnohých prípadoch doložené písomne, i keď samotné hmotné artefakty bývajú definované až archeologickým, prípadne architektonicko-historickým výskumom⁵. Mnohé stredoveké kostoly vznikali na mieste starších objektov tak, že pôvodný rozsah mnohonásobne prekročili

² Najucelenejšie to platí o katolíckej vierouke, kde tradícia je chápaná ako druhý zdroj Božieho Zjavenia. Naproti tomu protestantské cirkvi podľa zásady „Sola Scriptura (Iba Písmo)“ tradíciu chápu len pomocne, nie ako nutný vieroučný aparát.

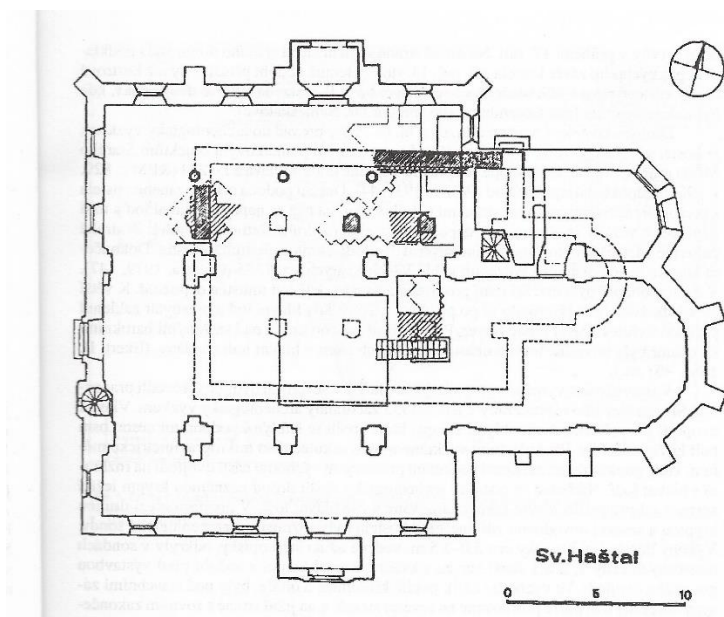
³ Bližšie k otázke konsekrácie: Pomfýová, 2021.

⁴ Aj dávno zaniknuté lokality nesú napr. chotárne názvy odkazujúce na všeobecné určenie – „Kostelisko“, „Kláštôrisko“, alebo zachovávajú odkaz bývalého patrocinia – „Jánsky vrch“. Sústreďenie archeologického výskumu na takýchto lokalitách spravidla vedie k nálezom neznámych zaniknutých architektúr. Aj takéto lokalizovanie pomohlo napr. pri odkryve veľkomoravského kostola v Modré pri Velehrade (Morava), alebo veľmožského dvorca s rotundou nad obcou Ducové (lokalita „Kostelec“), nehovoriac o rozsiahlom archeologickom výskume komplexu „Kláštôrisko“ v Slovenskom raji.

⁵ V našich podmienkach vidíme takéto počiny už na úsvite dejín našej architektúry. Kostol č. 2 na hradisku pri Mikulčiciach bol realizovaný na mieste staršej sakrálnnej stavby, pričom o jej pôdorysnom type nemáme jasné vedomosti. Zachoval sa z nej len fragment muriva.

a často integrovali len malé fragmenty starších murív. Napr. gotická katedrála v Remeši uchováva v podzemí relikt staršej stavby z merovejského obdobia. Podobne aj v podzemí baziliky San Clemente v Ríme sú zachované zvyšky stavby zo starokresťanského obdobia, kde bol pochovaný jeden z našich vierozvestcov, solúnskych bratov – sv. Cyril (Konštantín – Filozof)⁶.

Ako príklad môžeme spomenúť kostol sv. Jakuba v Levoči, ktorý stojí na mieste staršej stavby, časť ktorej sa zachovala len v murive sakristie (Hromadová, 1979, s. 82). Dnešný katedrálly komplex v Košiciach začali budovať na začiatku 15. stor. taktiež na mieste pôvodného jednolodového farského kostola, postihnutého požiarom (Kahoun, 2002a, s. 47). Väčšinou býva pomer medzi pôvodným objektom a novým taký výrazný, že nemá zmysel tvarovo, či rozmerovo obe substancie porovnávať (napr. gotický kostol sv. Haštala v Prahe zo 14. stor. niekoľkonásobne presahuje zaniknutý románsky kostol. Huml, 1996, s. 23-24). Pri kostoloch menších rozmerov – zväčša vidieckych, veľkostné rozdiely nie sú také značné.

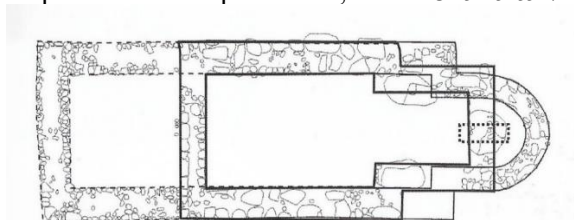
Obr. 01: Praha, kostol sv. Haštala, gotická stavba na mieste menšieho románskeho kostola. Zdroj: Huml, 1996, s. 24.

V praxi tu môže nastať z tvarového a rozmerového hľadiska viacero prípadov.

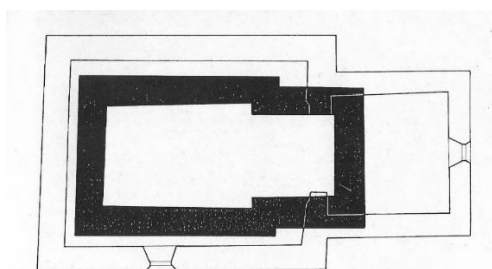
Novostavba od staršej **tvarovo a rozmerovo odlišná**. V uvedenému javu dochádza, ak nový objekt rešpektuje len miesto zaniknutej stavby, ale

⁶ Zachované sú i zvyšky fresiek z 10. (?) stor., znázorňujúce oboch slovanských vierozvestcov. Porovnaj: Kluckert, 1997, s. 412.

nijakým spôsobom sa neviaže na jej formu. Na mieste veľkomoravskej rotundy stojí jednoloďový stredoveký kostol sv. Michala v Starom Měste - Uherské Hradište (Hrubý, 1965, s. 182). Na miestach starších románskych kostolov stojí množstvo stredovekých vidieckych architektúr, ktoré sú na pôvodných tvarovo nezávislé. Za všetky spomeňme príklady kostolov v Otrhánkach, Bratke, za rakúske napr. Irlbach, Wenzebach, Hernwahlthann, Westen, Sinzing (Cordenau-Windauer, 2010, s. 209 a 213). V Nitre na Martinskom vrchu bol v románskom období postavený kostol na mieste ranostredovekého (možno veľkomoravského) objektu. Obidva boli jednoloďové stavby, starší bol kratší a zakončený rovným záverom, románsky bol dlhší a mal oblo pretiahnutú apsidu. Šírkovo boli stavby zhodné (Ruttkey, 2011, s. 61). Nešlo tu o priamu inšpiráciu staršou predlohou, ale o kontinuitu v sakrálnosti miesta.

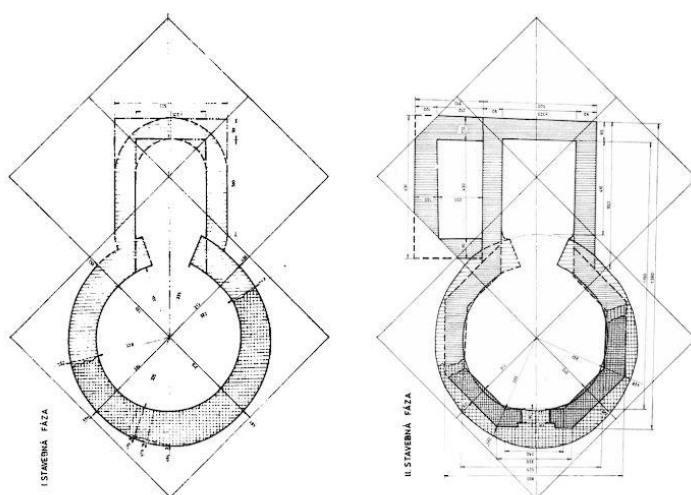

Obr. 02: Predrománsky a románsky kostol v Nitre na Martinskom vrchu – príklad tvarovej a rozmerovej rozdielnosti. Zdroj: Ruttkey, 2011, s. 65, obr. 8.

Obr. 03: Kraskovo – superpozícia kostola zo 14. stor. na mieste staršej stavby. Tvarová zhoda, rozmerová rozdielnosť. Zdroj: Togner, 1989, s. 113.

Ak je novostavba **tvarovo totožná, ale rozmerovo rozdielna**, nový chrám opakuje formu staršieho, len vo zväčšených pomeroch. Spravidla sa to dialo priamym obostavaním staršej hmoty a následným strhnutím. Ranogotický kostol v Kraskove napr. vo zväčšených pomeroch opakuje pôdorysný typ staršej stavby (Togner, 1989, s. 113 a 174). Prípad, kedy je **novostavba rozmerovo rovnaká, ale tvarovo rozdielna**, predstavujú Stojany (Prešov). Na rotunde s oblou apsidou vzniká neskôr po jej zániku kostol s oktogonálnou loďou a rovným záverom, pričom dodržiava rozmerové pomery staršej stavby. Aj tento objekt zanikol a oba sú známe len z archeologického výskumu (Slivka, Javorský, 1984, s. 196).

Obr. 04: Stojany (Prešov), dve následné stredoveké etapy, tvarovo odlišné, ale rešpektujúce rozsah. Zdroj: Slivka, Javorský, 1984, s. 196.

Ojedinelo je novšia stavba presným **zopakovaním staršej**, pričom môže využívať pôvodné základy, alebo aj časti obvodových murív. Románsky kostol v Nitre-Dražovciach vznikol na základoch staršej stavby, pričom len apsida bola mierne tvarovo korigovaná (Ruttkey, 1997, s.15, Paulusová, 2011, s. 104-105). Podobne možno aj nadzemnú časť kostola v Nitre – Párovciach, ktorá je hmotovo priestorovým zopakovaním predrománskeho objektu (Barteková, 2014, s. 166).

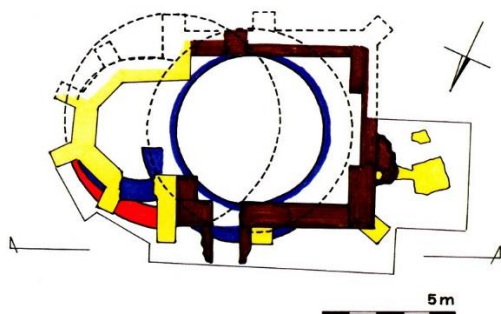

Obr. 05: Kostol v Nitre-Párovciach – novšia stavba na základoch staršej. Zdroj: <https://apsida.sk/c/2511/nitra-parovce>

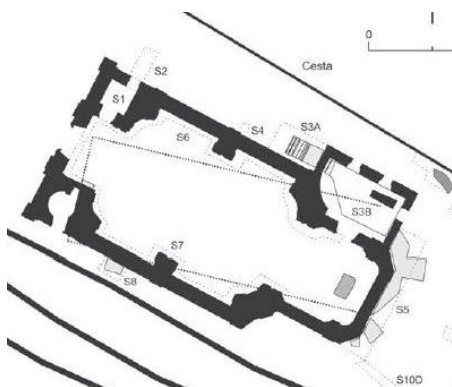

Obr. 06: Kostol v Nitre-Dražovciach – novšia stavba na základoch staršej.
Zdroj: <https://apsida.sk/c/7/drazovce>

Novostavby na mieste zaniknutých objektov môžu predstavovať aj **rôznorodosť foriém**. V Bratislave na bývalom predmestí sv. Vavrinca (dnes pred Starou tržnicou) máme postupnú realizáciu troch kaplniek nad sebou (v závislosti od nárastu terénneho horizontu), i keď s čiastočným posunom – ranorománsku rotundu, románsky rotundový karner a neskorogotický karner s polygónom (Hoššo, Lesák, 1999, s. 12-14). Z posledných nálezov môžeme spomenúť barokový kostol v obci Kovarce z rokov 1755–56, ktorý stojí na mieste gotickej stavby, zistenej archeologicky. Barokový kostol má odskočené rovné presbytérium, gotický bol približne rovnako dlhý, ukončený oktogonálne, pričom obe stavby sú voči sebe pootočené (Bielich, Bodoriková, Dörnhöferová, Rajnic, Piecková, Dubcová. 2020. s 385).

Obr. 07: Bratislava – nálezy viacerých rôznorodých stredovekých stavieb na jednom mieste. Zdroj: Hoššo, Lesák, 1999, s. 13.

Obr. 08: Kovarce – pôdorys barokového kostola a obvod zaniknutého gotického. Zdroj: Bielich a kol., 2020, s. 385, obr. 2.

Pri zväčšovaní sakrálnych objektov, vyvolaných či už kapacitnými, alebo reprezentačnými požiadavkami, bola staršia hmota často obostavaná a až po zaklenutí novostavby došlo k jej asanácii. Obostavanie objektu s jeho následným strhnutím bolo bežné hlavne pre stredovek (v románskom, ale najmä v gotickom období), ale objavuje sa aj neskôr. Okrem toho, že prínosom bola funkčnosť staršej stavby počas temer celej výstavby, isté obdobie tu pôsobil efekt „dom v dome“, ktorý koniec koncov má svoju paralelu v zachovávaní stavieb, nadobudnutejších pútnických, či inak zvláštne posvätný význam. Pre prípady, kedy po dokončení novostavby bola staršia zrútená, spomeniem zo zahraničných za všetky baziliku Santa Maria del Fiore vo Florencii. Táto veľkolepá stavba vlastne obostavala starokresťanskú baziliku Santa Reparata, k jej strhnutiu došlo r 1375⁷.

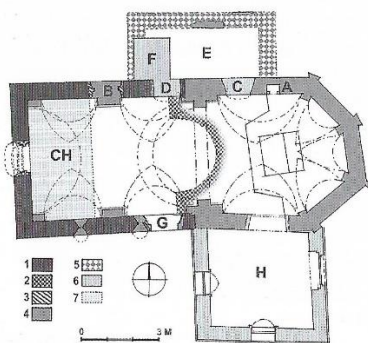
Prístavby

Charakteristický rys pre tento druh zásahov znamená, že k staršej substancii pridáva novú hmotu. Dochádza teda buď k jednorázovému, alebo postupnému nárastu celkovej hmoty. Z hľadiska slohového rozsahu môže ísť o zásahy v rámci jedného slohového obdobia, alebo počas viacerých slohových etáp. Na našom území dochádza k prístavbám už v najranejšej fáze výskytu architektúr. Mnohé veľkomoravské kostoly, ako sa dá vyčítať z archeologických nálezov, boli v priebehu krátkeho obdobia zväčšované prístavbami. Najlepším príkladom je predpokladaný biskupský chrám v lokalite Sady pri Uherskom Hradišti. K staršiemu sálovému kostolu s rovným uzáverom a krátkymi bočnými výstupkami (pol. 9. stor.) došlo k prístavbe opačne orientovanej lode s apsidou

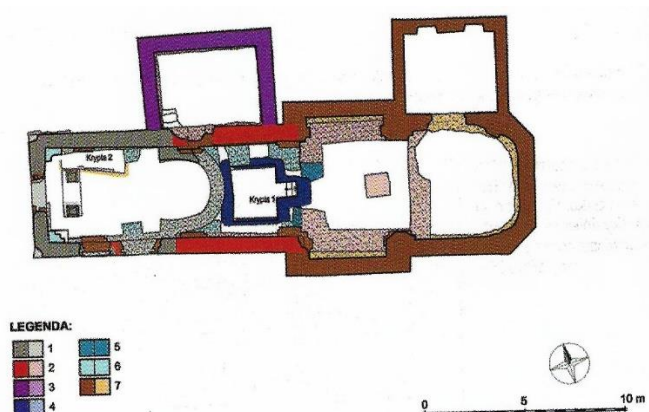
⁷ Samotná bazilika vznikala v priebehu 7. – 9. stor. Jej zvyšky boli objavené pri archeologických prácach r 1966 a sú prezentované pod úrovňou podlahy.

(2. pol. 9. stor.), ku koncu 9. stor. potom k malému mauzoléu a ďalšiemu priestoru asi hrovej komory (Galuška, 2014, s. 81-82).

Zväčšovanie objektu predĺžením sa môže diať aj tak, že sa v pozdĺžnom smere aditívne pridáva nová hmota. Ide o postupné narastanie objektu jedným smerom, pričom sa nová hmota priamo pripája na staršiu. Takýto aditívny nárast podporuje smerové pôsobenie a traktovanie objektu. Uvedeným zväčšovaním často dochádza k premene funkčnej náplne starších priestorov. Napr. pri dvojpriestorových objektoch (loď + presbytérium) môže dôjsť k zmene presbytéria na sakristiu a lode na presbytérium tak, že sa k staršej lodi pristaví nová, väčšia. Systémom takejto skladačky pôsobí i kostol vo Veľkých Chyndiciach. Pôvodne románske jednolodie s apsidou bolo v barokovom období zväčšené západnou hmotou, pričom pôvodná apside sa stala sakristiou a stredoveká loď prebrala funkciu nového presbytéria (Samuel, 2013, s. 139). Západným smerom bol predĺžený i kostol v Rači, pričom zásah sa výškovo i šírko prispôbil pomerom lode. Opačne bol predĺžený kostol vo Vítkovciach. Románsky kostol bol zväčšený východným smerom dlhým neskororenesančným presbytériom. Neskôr bola asanovaná severná sakristia a postavená nová južná (Bóna, Gažiová, 2011, s. 150-152). Východným smerom predlžovali aj pôvodne románsky kostol v Podhoranoch-Sokolníkoch, a to v gotike i baroku (Paterka, Bisták, Šimkovic, Tirpák, 2011, s. 175-177). Predrománsky kostol v Kostolňanoch pod Tríbečom (jednolodie s rovným záverom) bol rozšírený západným smerom najprv románskou štvorcovou hmotou so vstavanou vežou a emporou, neskôr novodobou hmotou (Bóna, 2014, s. 151-153; Válek, 2009, 183-185). V posledných prípadoch sa nemenila úloha starších priestorov. Západným smerom predlžovali i gotický kostol v Stročine (Suchý, Sabol, Viniček, 2010, s. 126).

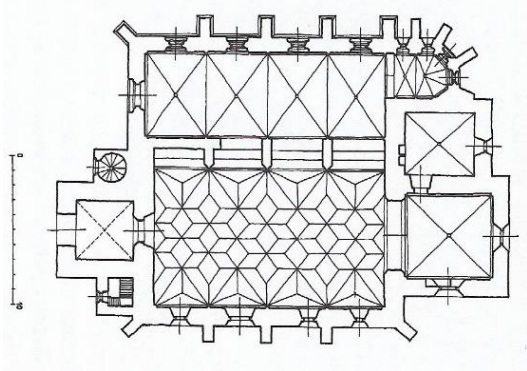
Obr. 09: Kostol vo Vítkovciach (Kuzmice). Predĺženie objektu na východ.
Zdroj: Bóna, Gažiová, 2011, s. 148, obr. 3.

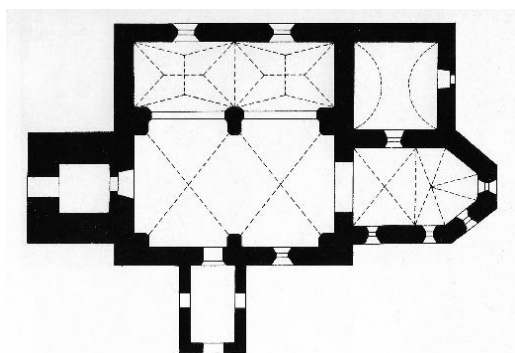
Obr. 10: Kostol v Podhoranoch-Sokolníkoch. Viacnásobné predĺžovanie na východ. Zdroj: Paterka, Bisták, Šimkovic, Tirpák, 2011, s. 181, obr. 6.

Prístavby bočných lodí rozširujú liturgický priestor pridávaním lodí pri dodržaní pôvodnej orientácie objektu. V zásade ide o jednostranné, alebo obojstranné prístavby, ktoré pôdorysne môžu zasahovať celú dĺžku, alebo len jej časť. Hlavným kritériom postihnutia takejto prístavby ako lode, je jej otvorenosť (načastejšie arkádovým spôsobom) voči dopĺňanej hmote, takže výsledný efekt je vizuálne scieľujúci.

Pri jednostrannom rozširovaní bočnými loďami vznikajú **asymetrické prístavby** (zostavy) – napr. dvojloďové priestorové dispozície. Menovať možno Šamorín (neskorománska prístavba severnej lode – Botek, Erdélyi, Pauliny, Vachová, 2016, s. 34), Spišskú Sobotu (neskorogotická bočná loď; Puškárová, Puškár, 1977, s. 71), Pukanec (neskorogotická bočná loď s vlastným presbytériom; Kresánek, 2009, s. 512) atď. Stredoveký kostol v Ochťinej (40. roky 14. stor.) rozšírili v 15. stor. o severnú loď, naopak južným smerom pristavali novú hmotu v 19. stor. k stredovekému kostolu v Rimavskom Brezove, pričom kostol preorientovali (Togner, 1989, s. 177 a 182).

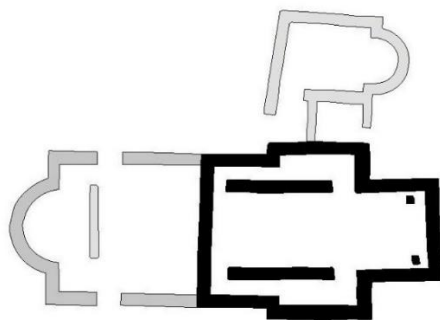

Obr. 11: Pukanec, Kostol sv. Michala. Asymetrická prístavba bočnej lode. Zdroj: Kahoun, 2002a, s. 61, obr. 49.

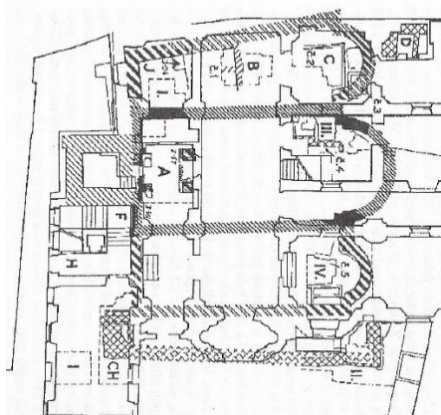
Obr. 12: Ochtiná, E.a.v. Kostol. Asymetrická prístavba bočnej lode. Zdroj: Togner, 1989, s. 97.

Pri **symetrických prístavbách** bočných lodí ide často o zmenu koncepcie jednolodia na trojlodie. Najčastejšie sa vyskytovali v stredoveku. Spomenúť možno Martin (neskorogotická prestavba na trojlodie; Kresánek, 2009, s. 601), alebo kostol v Kalinove-Hrabove, kde po roku 1785 staršiu románsku stavbu obojstranne zväčšili (Kaczarová, Botoš, 2006, s. 59). Petrovu Ves (gotické jednolodie rozšírené barokovými prístavbami na trojlodie). Obdobne symetrickými prístavbami v 18. stor. zmenili na trojlodie kostol v Podolínci (Šášky, 1981, s. 136). V Česku bol napr. románsky jednolod'ový kostol sv. Michala v Prahe rozšírený prístavbami dvoch bočných lodí nepravidelného priebehu cca v 13. stor. (Huml, 1996, s. 19-21)⁸.

Obr. 13: Uherské Hradiště – Sady. Sakrálny komplex s viacerými fázami prístavieb. Autori: Erdélyi, Vachová podľa Hrubého, úprava: Botek.

⁸ Objekt sa nezachoval, neskôr bol nahradený gotickou stavbou a neskoršími prestavbami.

Obr. 14: Kostol sv. Michala, Praha. Staršie jednolodie rozšírené obojstrannými prístavbami. Zdroj: Huml, 1996, s. 20.

Prístavby kaplniek – ide o typologicky i morfológicky rôznorodé formy, ktoré môžu nadobúdať rozličný pôdorysný a hmotový rozsah – od malých prvkov až po hmoty konkurujúce hlavnému priestoru. Niektoré z nich mali vlastné presbytéria, iné boli centrálnymi útvarmi, iné boli len jednoduchými prístavbami obdĺžnikového typu. Realizované boli vo všetkých slohových etapách. Pristavovali ich častejšie k lodiam, zriedkavejšie k presbytériám. Kaplnky vznikajú z potreby pre intimitu prehĺbenej zbožnosti a nie izolácie od liturgie hlavného priestorového článku (Kahoun, 2002b, s. 53). Pri väčších objektoch býva meradlom zatriedenia k typu kaplnky forma napojenia na hlavný priestor, ktorá má byť všeobecne uzavretejšia. Nie je to však jednoznačné pravidlo. Poznáme množstvo prípadov, kde došlo k realizácii viacerých kaplniek. Uvedený výsledok býva spôsobený postupným pridávaním v rámci jedného, alebo viacerých slohových období.

Jednostranné sú napr. neskorogotické prístavby „Zápoľského“ kaplniek ku kostolom vo Spišskom Štvrtku a Spišskej Kapitule. Prvá z nich je pohrebná a od lode je pohľadovo uzavretá. Druhý príklad je typom, kedy je kaplnka do susednej bočnej lode otvorená na celú šírku stien, čím sa priamo zapája do dispozície (Kahoun, 2002a, s. 83-85). Taktiež neskorogotické kaplnky bardejovského kostola (Kresánek, 2009, s. 876), prístavby kaplniek k domu sv. Martina v Bratislave (gotická a baroková), prístavby kaplniek františkánskeho kostola v Bratislave (gotická a baroková loreťanská), baroková centrálna kaplnka pri farskom kostole v Trnave (Kresánek, 2009, s. 26, 38-39, 180), ranobaroková mauzoleová kaplnka pri františkánskom kostole v Hlohovci (Kresánek, 2009, s. 203), neoslohová kaplnka pri kostole v Slovenskej Vsi a mnohé ďalšie.

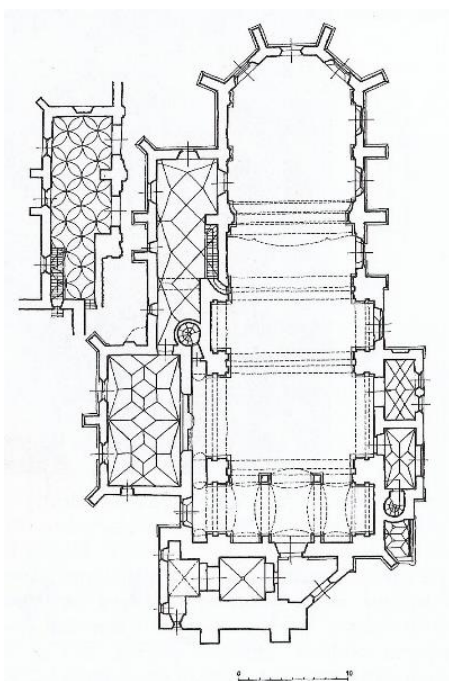

Obr. 15: Katedrála v Spišskej Kapitule – bočná prístavba Zápoľského kaplnky. Zdroj: <https://apsida.sk/c/3195/spisska-kapitula>

Obr. 16: Bratislava – baroková Loretánska kaplnka a gotická kaplnka sv. Jána pristavané ku kostolu františkánov. Foto: A. Botek

Obojstranné prístavby kaplniek – ak sú symetrické, zväčša bývajú výsledkom jedného zásahu. Napr. ranobarokové kaplnky vstavené medzi oporné piliere farského kostola sv. Mikuláša v Trnave pozdĺž oboch lodí (Kresánek, s. 180). Často aj ako výsledok jednej prístavbovej etapy nemusia byť symetrické, ani veľkostne rovnohodnotné. Spomenúť možno neskorogotické kaplnky prístavieb farského kostola v Banskej Bystrici (Kahoun, 2002a, s. 58).

Obr. 17: Banská Bystrica: kostol Nanebovzatia Panny Márie. Obojstranné prístavby kaplniek nesymetrické. Zdroj: Kahoun, 2002a, s. 58, obr. 46.

Obr. 18: Banská Štiavnica: kostol sv. Kataríny. Baroková prístavba kaplnky k presbytériu. Zdroj: Dvořáková, Tóthová, 1995, s. 30.

Prístavby doplnkových priestorov sú zásahy, ktorými sa k hmote pridávajú významovo menej dôležité, alebo podružné funkcie – ako sú sakristie, predsieni a pod. Tieto prístavby sa diali tiež vo všetkých slohových obdobiach a predstavujú nárast o hmotovo podružné priestory, najčastejšie k stredovekým objektom. Príkladmi môže byť Spišská Sobota (neskorogotickú sakristiu stavali zároveň s bočnou loďou, barokovú predsieň pristavali k južnému vstupu; Puškárová, Puškár, 1977, s. 71), Turčianske Jaseno (renesančná predsieň), Veľká (baroková predsieň), kostol sv. Kataríny v Banskej Štiavnici (renesančná predsieň), kostol v Revúcej (prístavba sakristie) a pod.

Zvláštnym prípadom sú prístavby realizované nie pri bočnej stene, ale v smere hlavnej osi. Vyvolané boli zväčša urbanistickými súvislosťami ovplyvňujúcimi pohľadové exponovanie. Napr. baroková kaplnka je pristavaná k záverečnej stene oktogonálneho presbytéria kostola sv. Kataríny v Banskej Štiavnici (Dvořáková, Tóthová, 1995, s. 31), alebo excentrická prístavba presbytéria v Spišskej Belej.

Prístavby nepravidelné sú rôzne individuálne riešené formy, závislé od konkrétnych priestorových i urbanistických pomerov, pričom často sú na objekte navrstvené rôznorodé zásahy rôznych historických období. Ako príklad možno uviesť Pečovskú Novú Ves – renesančný sieňový chrám s bočnou vežou dostal v baroku apsidu a bočnú kaplnku, podvežie bolo do priestoru otvorené a upravené na kaplnku, čím sa docielila krížová dispozícia.

Prístavby veží. Veža, ako významný znakový fenomén sakrálnej stavby (Botek, 2005a, s. 66), bola často dostavená v prípadoch, kedy v primárnej fáze nebola zrealizovaná. Najčastejšie dochádzalo k jej prístavbe pred vstupné priečelie, niekedy k bočnej časti a najmä v ranom stredoveku bola riešená sekundárnym vtiahnutím do pôdorysu (Dražovce, Kostol'any pod Tribečom). K veľkomoravskej centrále nad Nitrianskou Blatnicou bola veža predstavovaná zrejme koncom 17. stor. (Dorica, 2011, s. 119). Príkladom prístavby veží **v osi stavby** môže slúžiť kostol sv. Alžbety v Šaštíne – Strážoch (Kalinová, s. 174), centrála Všetkých svätých v Dechticiach (baroková veža k románskej hmote, farský kostol v Rožňave (klasicistická predstavovaná veža pred gotické murivo), kostol vo Svinici (gotická prístavba veže). Naopak, kostol v Slovenskom Pravne pristavali v 14. stor. k neskororománskej veži k bočnej strane (Kresánek, 2009, s. 192, 860, 596). Časté boli prístavby veží evanjelických kostolov na prelome 18. a 19. stor., po zrušení stavebných a formových obmedzení, daných ešte Tolerančným patentom.⁹ Obmedzujúce ustanovenia zrušil nástupca Jozefa II. – Leopold II. v roku 1797. Mnohé z veží boli zrealizované až

⁹ Tolerančný patent Jozefa II., vydaný v októbri 1781, zrovnoprávňoval protestantské viero-vyznania – evanjelické a kalvínske, ale aj pravoslávne a židovské. V tomto výnose sa povoľovali aj novostavby zmienených konfesií, avšak mali ešte obmedzujúce podmienky: nesmeli mať vežu, presbytérium viditeľné v exteriéri, zvony a situované mali byť mimo námestia. (Šášky, 1981, s. 145).

s väčším časovým odstupom, napr. k evanjelickému kostolu z 18. stor. v Jelšave pristavali vežu v 30. rokoch 19. stor. Netypicky pristavali vežu k evanjelickému (pôvodne katolíckemu) kostolu v Nižnej Slanej na východné ukončenie (Kresánek, 2009, s. 448, 453).

Časté boli aj **nadstavby** – zvyšovania veží alebo **zmeny ich zastrešenia**. Nadstavovanie a úpravy veží možno doložiť z veľkého množstva kostolov – napr. v skalickom farskom kostole, v Horných Vesteniciach (renesančné), Spišskej Sobote, Porube (barokové). Excentrickú vežu bardejovského kostola sv. Egídia nadstavali v neskorej gotike a aj v pol. 19. stor. (ešte pred regotizáciou). Možno uviesť aj osadené helmice na dvojveži trnavského farského kostola. Klariský kostol v Bratislave v baroku vymenil vežové ukončenie za helmicovú zostavu, ktorá bola pri regotizácii v 19. stor. nahradená (Bagin, Krajčí, 1988, s. 70).

Obr. 19: Poruba, kostol sv. Mikuláša. Stredoveká veža s renesančným kvádrovaním a barokovou helmicou. Foto: M. Šurin

Obr. 20: Renesančná atika na stredovekej veži kostola v obci Svinia z roku 1628. Zdroj: <https://apsida.sk/c/1410/svinia>

Špecifický rys priniesli renesančné úpravy veží spišských kostolov v súvislosti s používaním bohatej štítkovej atiky. Takto boli upravené staršie stredoveké veže v Harakovciach, Kežmarku, Chmiňanoch alebo Spišskom Hrhove. Kežmarok a Spišský Hrhov sú príkladmi vyspelého renesančného tvaroslovia, Harakovce sú jeho rustikalizujúcou aplikáciou (Kuhn, 1982, s. 52-53). Za najkrajšiu sa považuje atikové ukončenie stredovekej veže v obci Svinia, podobné so susednou v Chmiňanoch (Kresánek, 2009, s. 916). V barokovom období i 19. stor. často osádzali na telá stredovekých veží helmice zvonovitých tvarov.

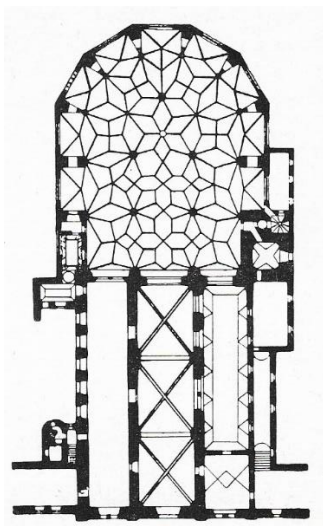
Prestavby

Ide o také zásahy, ktoré nielen pridávajú novú hmotu k staršej stavbe (ako pri prístavbách), ale aj časť objektu, alebo aj celý nahradzujú rozsahovo a výrazovo odlišnou novostavbou. Prestavba teda znamená výrazný zásah do staršej hmotnej substancie, kde nedochádza len k aditívnemu priradeniu novej hmoty, ale k priamym fyzickým intervenciám do pôvodného objektu.

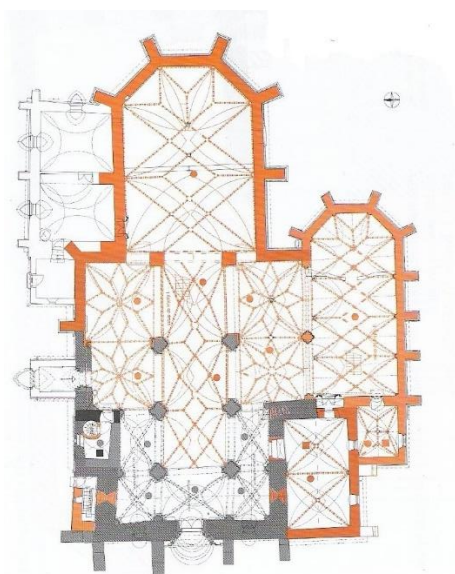
Prestavby spojené s asanáciou. Ide o prestavby, kde celá staršia hmota bola postupne strhnutá a na jej mieste vyrástla slohovo aktuálna novostavba s vlastným aktuálnym výrazom. Ako významný príklad uvediem

chrám sv. Petra v Ríme, pri výstavbe ktorého bola zrútená starokresťanská bazilika. Z množstva našich príkladov je to napr. neskorogotická prestavba kláštorného kostola v Hronskom Beňadiku, pri ktorej došlo k asanácii románskej stavby až do základov. Nová hmota širkoivo značne presahuje pôvodné trojlodie. Obdobne pri výstavbe Dómu sv. Martina v Bratislave zaniká neskororománsky prepoštský kostol (Bagin, Krajči, 1988, s. 47).

Prestavba **jedného funkčného prvku** má veľmi blízko k prístavbám a spravidla sa uskutočňuje spolu s nimi. Nahrádza samostatnú funkčnú časť novostavbou a napája sa priamo na staršiu ponechanú a spravidla neupravovanú časť. Najčastejšími zásahmi sú tu realizácie zväčšených presbytérií stredovekých kostolov, často rozmerovo dominujúce nad staršou loďou. Bývajú dlhšie a často riešené v šírke vlastnej lode. Spomenúť možno Spišskú Sobotu, či Spišskú Kapitulu, kde starší záver v 15. stor. nahradili rozsiahlym presbytériom (Puškár, Puškárová, 1977, s. 71, Janovská, 2010, s. 208). Z ostatných spomeňme Spišskú Belú, Rožňavu (farský kostol), alebo barokovú novostavbu presbytéria románskej baziliky v Čajakove. Dobrým príkladom je i františkánsky kostol v Salzburgu – v 15. stor. tiež postavili nové presbytérium, ktorého dĺžka sa približne rovná románskemu trojlodiu a jeho výška prevyšuje trojlodie asi o tretinu (Fuhrmann, 1965, s. 3-5).

Obr. 21: Františkánsky kostol v Salzburgu – prestavba presbytéria z 15. stor. k románskemu trojlodiu. Zdroj: Fuhrmann, 1965, s. 3.

Obr. 22: Spišská Kapitula – dostavba presbytéria, ukončeniam lode a kaplnky. Zdroj: Janovská, 2010, príloha XV.

Prestavby s využitím staršej substancie. Na rozdiel od totálnych asanácií, ako to je pri predošlom bloku, sa v týchto prípadoch ponecháva zvyšok staršej substancie a využíva sa v novej stavbe – buď ako konštrukčný prvok, alebo aj s jeho funkčným zapojením. Môže nastať viacero prípadov:

Začlenenie torza s novou funkciou Typickými príkladmi sú začleňovania častí rotúnd a centrál, ktoré v novej situácii sú využívané ako apsidy, či presbytéria novostavieb. Napr. Hamuljakovo, kde ranorománska centrála bola začlenená v románskom jednolodí (Kresánek, 2009, s. 108), podobne aj Badaň (Hudecová, 1995, s. 41), Kameňany (Togner, 1989, s. 173) a množstvo iných románskych rotúnd¹⁰. Ako záver je tiež využitá časť románskeho tzv. „Pribinovho“ kostola na nitrianskom hrade (Bednár, 2012, s. 151). Z mimoslovenských môžeme menovať napr. maďarskú Karcsu (Tajkov, 2012, s. 22).

¹⁰ V ostatnom čase sa neškolenými nadšencami rozširuje chybný názor, že rotundy boli ariánske stavby a ich neskoršie začleňovanie v úlohe apsid pri zväčšovaní kostolov je prejavom víťazstva katolicizmu nad ariánstvom! Tento omyl, ktorý sa nezakladá na žiadnom relevantnom dôkaze, je, žiaľ, hojne publikovaný a prednášaný!

Obr. 23: Rotunda v Badani začlenená do prístavby ako apsida. Zdroj: <https://apsida.sk/c/6823/badan>

Obr. 24: Rotunda v Kameňanoch začlenená do prístavby ako apsida. Zdroj: <https://apsida.sk/c/3192/kamenany>

Začlenenie hmoty ako substancie. Mám na mysli príklady, kedy pri celkovej prestavbe je staršia hmota čiastočne ponechaná a využitá ako stavebná podstata bez ponechania pôvodného výrazu. Je teda navonok prekrytá mladšími úpravami, pričom sú zamurované a neexponované aj časti výrazových prvkov (okná, portály a pod.). Románsky kostol v Liptovskom Mikuláši postupne prestavovali na dnešnú gotickú trojlodňovú baziliku. Zvyšok pôvodnej stavby sa zachoval čiastočne v sakristii (Kresánek, 2009, s. 670). Časti starších substancií sú takto zachované v murivách mnohých kostolov (v Štítniku, Bardejove, Kežmarku, Dolných Lelovciach atď.). V niektorých prípadoch sa ponechaná časť prejavuje aspoň čiastočne ako hmota (stará sakristia bývalého farského kostola v Banskej Štiavnici; Dvořáková, Tóthová, 1995, s. 12).

Zásahy interiérové

Vkladanie klenieb súviselo so zlepšovaním reprezentačného charakteru objektu. Dochádzalo buď ku vkladaniu klenieb do pôvodne plochoستropých objektov, alebo k nahradzovaniu starších klenieb novými – z dôvodu výrazového, alebo z dôvodu ich poškodenia. Do pôvodne plochoستropých kostolov boli vložené klenby v Turčianskom Jasene (renesančná), alebo v kostole sv. Víta v Rusovciach (Botek, 2006, s. 48). Obdobnými úpravami vznikol celý rad dvojloďových spišských kostolov (Žehra, Poprad, Spišská Sobota, Danišovce atď.)¹¹. Renesančnú klenbu na prístenných pilieroch dostal aj gotický kostol františkánov v Bratislave (Šášky, 1981, s. 138).

Vylepšením klenbového obrazca boli neskorogotické zmeny klenieb farského kostola v Bardejove (v lodi aj presbytériu), spojené aj so zdvihnutím muriva (Kahoun, 2002a, s. 71). Ozdobnú renesančnú štukovú klenbu dostal kostol v Dražkovciach (Kresánek, 2009, s. 613), renesančne zaklenuli napr. farský kostol v Trenčíne (Šášky, 1981, s. 136), barokové klenby dostali napr. farské kostoly v Banskej Bystrici a Skalici (Kresánek, 2009, s. 538, 93). Zvláštnou kapitolou môžu byť úpravy rotúnd osádzaním kopúl spojených s nadstavbou murív a charakteristickým tvarom strieich s lucernami (Skalica, Bijacovce, Podolíneč).

Vkladanie alebo asanácie empor a chórov. V ranom stredoveku súviselo vkladanie empor s transformáciou chrámov na vlastnícke kostoly – to sú príklady Dražoviec či Kostol'ňan pod Tríbečom (Paulusová, 2010, s. 108, Bóna, 2014, s. 151-152). Empory sa v renesancii zväčša vkladali do katolíckych kostolov, preberaných protestantmi. Takto vznikla celá rada empor zo 17. stor., (napr. v Ladzanoch, Turčianskom Jasene, Pôtore, Ratkovej, Příbelciach, Levoči). V 18. stor. sa realizovali empor napr. v Rimavskej Bani, Vyšnej Slanej, Roštári. Empory pozdĺž bočných stien dostal (spolu s klenbami postavenými na vtiahnuté piliere) farský kostol vo Zvolene (Šášky, 1981, s. 143). Naopak, po prebratí protestantských chrámov katolíkmi boli empor často odstraňované (jezuitský kostol v Bratislave; Filipek, 2010, s. 18). Vkladanie empor však súvisí i s dodatočným riešením miesta pre organ, prípadne spevácky chór. Platí to najmä pre kostoly žobravých rádov. V baroku bola vložená empora napr. vo františkánskom kostole v Bratislave (Bagin, Krajčí, 1988, s. 62), v neskorom klasicizme boli napr. vstavané organové empor v kapucínskych kostoloch v Bratislave a Pezinku (Botek, 2005b, s. 70, Babirát, 2018, s. 302). Organové chóry dostali i staršie evanjelické kostoly (Malé Zlievce, Malé Teriakovce...).

¹¹ Podrobnejšie: Žáry, 1986.

Obr. 25: Neskororenesančná klenba gotického kostola františkánov v Bratislave. Foto: A. Botek

Obr. 26: Organový chór vložený v 19. stor. do barokového kostola kapucínov v Pezinku. Foto: A. Botek

Zásahy do iných interiérových prvkov. V tomto prípade nemám na mysli interiérové mobiliárové prvky (ambony, sedesy a pod.), ale také, ktoré

sú spojené s konštrukčnou či dispozičnou stránkou. Ide tiež o prípady, keď je tangovaný iný hmotný interiérový prvok, napr. deliaceho charakteru – ikonostas, letner, chórová stena atď. K tomu dochádza, ak sa mení konfesný charakter chrámu (napr. medzi východným a západným obradom), ak rehoľný chrám sa mení na diecézny, alebo ak v priebehu vývoja uvedené konštrukcie prestávajú byť potrebnými. Takto boli v priebehu historických etáp odstránené viaceré stredoveké letnery kostolov žobravých rehoľí (klariský v Trnave, františkánsky v Bratislave)¹², resp. chórové steny pri rušených kapucínskych kostoloch¹³.

Zmeny tvaroslovných článkov a slohové úpravy objektov

Idie o množstvo úprav súvisiacich s rôznorodými zmenami – napr. otvorovej skladby – budovanie reprezentačnejších portálov, zväčšovanie štrbinových okien vysokými gotickými kružbami, zmeny gotických okien v renesancii a baroku atď, architektonickými článkami (rímsy, konzoly atď.), štukovými dekoráciami, zmenami klenieb a pod. Z množstva úprav spomeniem napr. nahradenie gotických okien renesančnými – Bratislava, kostoly františkánov a klarisiek; nahradenie gotických okien ranobarokovými – Rača atď. Pri týchto zásahoch nejde o priestorový nárast, ale o zásah do vizuálnej podstaty objektu pri ponechaní pôvodného hmotového rozsahu.

Obr. 27: Bývalý kostol klarisiek v Bratislave. Nahradenie gotických okien renesančnými. Gotické okno ponechané v 1. poli. V 2. poli sonda odkryla časť gotického okna zmenšeného v renesancii. Foto: Andrej Botek

¹² K uvedeným letnerom pozri: Oriško, 2004.

¹³ Na Slovensku sa to týka kapucínského kostola v Holíči, ktorý bol zrušený počas jozefínskych reforiem (Tkáčik, 2017, s. 51) a zmenený na farský kostol.

Obr. 28: Fasáda pôvodne románskeho kostola dominikánov v Banskej Štiavnici upravená v barokovo-klasicistickom štýle. Zdroj: Dvořáková, Tóthová, 1995, s. 28.

Pri slohových úpravách mám na mysli príklady, kedy staršia hmota ostáva v podstate zachovaná, dochádza však k celkovému slohovému výrazovému preriešeniu objektu, nielen dielčích prvkov. Toto môže byť uskutočnené alebo bez vlastného hmotového nárastu výlučne na staršej substancii, alebo spojené s hmotným nárastom (prístavby, prestavby). Sú to početné príklady (najmä barokizácií), ktoré podstatne zmenili pôsobenie objektov. Takéto razantné úpravy, ktoré úplne zmenili výraz interiéru, možno spomenúť v gotickom kostole v Marianke, alebo bratislavských klariskách (Bagin, Krajčí, 1988, s. 70). Rovnakou mierou slohové úpravy interiéru i exteriéru dokladajú dominikánsky kostol v Banskej Štiavnici (Dvořáková, Tóthová, 1995, s. 29), biskupský kostol v Nitre na hrade, kde stredoveká vrstva bola úplne zotretá barokovým nánosom (Bednár, Poláková, 2011, s. 204), františkánske kostoly v Bratislave a v Košiciach, farský v Brezovej pod Bradlom, kostol v Radošovciach a množstvo iných.

Záver

Ako vyplýva z predošlých odstavcov, spôsoby zásahov do staršej substancie sakrálnych objektov v historickom horizonte do konca 19. stor. sú rozličného charakteru, pričom závisia od rôznorodých faktorov. Uvedený príspevok sa snažil priniesť istú pomocnú klasifikáciu zásahov s ohľadom na jeho hmotovo-priestorový charakter. Nezaoberá sa príčinou takéhoto zásahu (čo bolo predmetom samostatného príspevku), ale spôsobom realizácie – t. j. jeho hmotovou intervenciou. Z toho vyplývajú určité nároky na typologický ponímanú klasifikáciu, ktorá však nie je vyčerpávajúca, ani neznamená jediný možný klasifikačný pohľad. Dôležitou skutočnosťou, ktorú si treba uvedomiť,

je časté narastanie hmoty objektu rôznorodými zásahmi počas stáročí – prestavbami, doplnkami, prístavbami, asanáciami, zmenami prvkov interiéru. Takéto príklady sú výsledkom konglomerátu zmien v priebehu historických etáp. Predložený príspevok poukázal na isté zákonitosti, ktoré v uvedenej problematike môžeme z realizovaných zásahov vyšpecifikovať, pričom príklady volí ťažiskovo z domáceho slovenského prostredia.

Bibliografia

- BABIRÁT, M., 2018. Kláštor kapucínov v Pezinku: k dejinám najstaršieho kapucínskeho konventu na Slovensku. In: Kvasnicová, M., Šeregi, M. (eds.) *Architektúra kláštorov a reholných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava: Spektrum STU, ISBN 978-80-227-4876-6.
- BAGIN, A., KRAJČI, J. 1988. *Kostoly a kaplnky Hlavného mesta SSR Bratislavy*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, bez ISBN (SUKK č. 121/I-88).
- BARTEKOVÁ, A., 2014. Kostol sv. Štefana v Nitre-Párovciach. In: *Musaica XXVIII. Zborník FF UK*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 163-190, ISBN 978-80-223-2722-0.
- BEDNÁR, P., 2012. Nitra v časoch pôsobenia sv. Konštantína-Cyrila a sv. Metoda. In: Pnis, B., Ruttkay, M., Turčan, V. (eds.) *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava: SNM a Nitra: AÚ SAV, ISBN 978-80-8060-304-5.
- BEDNÁR, P., POLÁKOVÁ, Z., 2011. Katedrála sv. Emeráma. In: Judák, V., Bednár, P., Medvecký, J. (eds.) *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Nitra: Biskupský úrad v Nitre + AÚ SAV vo vydavateľstve Arte libris – Plekanec & Haviar, s. 184-207, ISBN 978-80-970809-8-3.
- BIELICH, M., BODORIKOVÁ, S., DÖRNHÖFEROVÁ, M., RAJNIC, T., PIECKOVÁ, E., DUBCOVÁ, V. 2020. Po stopách pradeda Audrey Hepburn: Výsledky archeologického výskumu kostola sv. Mikuláša v Kovarciach v rokoch 2016 – 2019. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, roč. 67, č. 2, s. 383-405, ISSN 0560-2793. <https://doi.org/10.31577/szausav.2020.67.18>
- BÓNA, M. 2014. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r.k. Kostola sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom. In: *Musaica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, roč. 28, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 127-162, ISBN 978-80-223-2450-2.
- BÓNA, M., GAŽIOVÁ, E. 2011. Výsledky architektonicko-historického výskumu r.k. kostola sv. Štefana kráľa v Kuzmiciach – časť Vítkovce. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg k výstave*. Nitra: Krajský pamiatkový úrad v Nitre, s. 145-156, ISBN 978-80-89395-15-6.

- BOTEK, A. 2005a. *Sakrálna architektúra. Tvorba vo vzťahu k historickej štruktúre*. Dizertačná práca, Bratislava: FA STU, sign. A*132.
- BOTEK, A. 2005b. Kostol a kláštor kapucínov v Bratislave. In: *Bratislava XVII. Zborník Mestského múzea v Bratislave*. Bratislava: Mestské múzeum v Bratislave, s. 65-94, ISBN 80-969270-2-7.
- BOTEK, A. 2006. Architektonicko-historický výskum kostola sv. Víta v Bratislave-Rusovciach. In: *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 17*, Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, s. 37-54, ISBN 80-89175-13-9.
- BOTEK, A. 2024. Hlavné príčiny zásahov do sakrálnych objektov v historickom období s dôrazom na územie Slovenska. In: *Disputationes scientificae Universitatis Catholicae in Ružomberok*, roč. 24, č. 2, s. 45-64, ISSN 1335-9185.
<https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.2.45-64>
- BOTEK, A., ERDELYI, R., PAULINY, P., VACHOVÁ, B. 2016. Výsledky výskumu kostola v Šamoríne. In: *Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2016*. Plzeň: klub Augusta Sedláčka, s. 31-40, ISBN 978-80-87170-48-9.
- BOTEK, A., KSIAŽEKOVÁ, V. 2022. Sakrálna architektúra v 19. storočí ako prejav historického vedomia. Vývoj názorov a metodiky obnovy s ohľadom na Slovensko. In: *Verbum Historiae*, Vol. 10, Iss. 1, s. 22-40, ISSN 1339-4053.
- CORDENAU-WINDAUER, S. 2010. Der frühe Kirchenbau in Altbayern. In: Poláček, L., Maříková-Kubková, J. (eds.). *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno: Archeologický ústav ČAV, s. 205-218, ISSN 1804-1345.
- DORICA, J. 2011. Reštautovanie rotundy sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici v pohľade nových zistení. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg k výstave*. Nitra: Krajský pamiatkový úrad v Nitre, s. 113-128, ISBN 978-80-89395-15-6.
- DVOŘÁKOVÁ, V., TÓTHOVÁ, Š. (eds.). 1995. *Banská Štiavnica. Svetové kultúrne dedičstvo*. Bratislava: Pamiatkový ústav Bratislava. ISBN 80-967163-0-1.
- FILIPEK, A. 2000. Vplyv chrámového priestoru na liturgické zhromaždenie. In: Kvasnicová, M. – Šlachta, Š. – Čarný, L. (eds.). *Miesto pre modlitbu. Zborník z konferencie*. Bratislava: VŠVU, s. 37-40, ISBN 80-88675-74-X.
- FILIPEK, A. 2001. Chrám – teologický pohľad na dom božieho ľudu. In: *Kostol ako symbol. Zborník prednášok. 3. ročník Dni Ladislava Hanusa 29. – 30.9.2000, Ružomberok*. Bratislava: Združenie kresťanských pracovníkov kultúry, s. 7-13, ISBN 80-968641-0-6.
- FILIPEK, A. 2010. *Jezuitský kostol v Bratislave*. Trnava: Dobrá kniha, ISBN 978-80-71741-678-4.
- FUHRMANN, F. 1965. *Franziskanerkirche Salzburg*. Salzburg: Verlag St. Peter.

- GALUŠKA, L. 2014. Křesťanství v období byzantské misie a Metodějova arcibiskupství na bázi archeologických pramenů z oblasti Veligradu – Starého Města a Uherského Hradiště. In: Kouřil, P. et al. (eds.). *Cyrlometodějská misie a Evropa: 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno: AÚ AV ČR, 2014, s. 74-85, ISBN 978-80-86023-50-2.
- HOŠŠO, J., LESÁK, B. 1999. Sakrálné stavby pri kostole sv. Vavrinca v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 48, č. 4, s. 12-14, ISSN 1335-4353.
- HROMADOVÁ, L. 1979. *Levoča. Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, bez ISBN (61-968-79).
- HRUBÝ, V. 1965. *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, bez ISBN (21-144-65).
- HUDECOVÁ, V. 1995. Románska rotunda v Badane. In: *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 44, č. 1, s. 40-41, ISSN 1335-4353.
- HUML, V. 1996. Pražské kostely sv. Michala a sv. Haštala na Starém Městě ve světle nových archeologických výskumů. In: *Archaeologia historica*, roč. 21, č. 1, s. 17-29, ISSN 0231-5823.
- JANOVSKÁ, M. 2010: Výsledky architektonicko-historického výskumu Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule. In: *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 2010, roč. 22, Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, s. 199-219. Obrazová príloha XII-XV, ISBN 978-80-89175-44-4.
- KACZAROVÁ, I., BOTOŠ, A. 2006. Archeologický výskum v interiéri kostola evanjelickej cirkvi a. v. v Kalinove-Hrabove. In: *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 17*, Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, s. 55-62, ISBN 80-89175-13-9.
- KAHOUN, K. 2002a. *Gotická sakrálna architektúra Slovenska*. Bratislava: Karol Kahoun, ISBN 80-968564-8-0.
- KAHOUN, K. 2002b. Kresťanský kostol – formovanie a vzťah hlavného a vedľajšieho priestoru v hodnotách devotio privata. In: Hlinický, J. a kol. *Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, s. 52-56, ISBN 80-89074-13-8.
- KALINOVÁ, M., 2010. Pamiatkový výskum fasád kostola sv. Alžbety Uhorskej v Šaštíne-Strážach. In: *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 2010, roč. 22, Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, s. 166-181. Obrazová príloha X-XI, ISBN 978-80-89175-44-4.
- KARASOVÁ, Z. 1991. Pamiatková starostlivosť 19. storočia ako jeden z prejavov historizmu. Reštaurátorský purizmus. In: *ARS, časopis Ústavu dejín umenia SAV*, roč. 24, č. 3, s. 203-213, ISSN 0044-9008.
- KLUCKERT, E. 1997. Romanesque painting. In: Toman, R. (ed.). *Romanesque. Architecture Sculpture Painting*. Köln: Könemann Verlagsgesellschaft, s. 382-460, ISBN 3-89508-447-6.

- KONDRLA, P. 2013. Tradícia a jej miesto v náboženskom diskurze. In: Lukáčová, M. – Husár, M. – Ivanič, P. – Hetényi, M. (eds.). *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, ISBN 978-80-558-0401-9, s. 598-607.
- KRESÁNEK, P. 2009. *Slovensko. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok*. Bratislava: Simplicissimus, ISBN 978-80-969839-0-2.
- KUHN, I. 1982. Renesančná architektúra na Slovensku. In: *ARS, časopis Ústavu dejín umenia SAV*, roč. 16, č. 2, s. 16-72, ISSN 0044-9008.
- ORIŠKO, Š., 2004. Prvé stredoveké stavby žebrových reholí na Slovensku. In: *Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 53, č. 1, s. 15-22.
- PATERKA, P., BISTÁK, P., ŠIMKOVIC, M., TIRPÁK, J. 2011. Archeologický a architektonicko-historický výskum kostola sv. Michala v Podhoranoch-Sokolníkoch. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*. Nitra: KPU, s. 169-182, ISBN 978-80-89395-15-6.
- PAULUSOVÁ, S. 2011. Dražovce – románsky kostol sv. Michala – pamiatkový výskum a metodika obnovy. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*. Nitra: KPU, s. 103-112, ISBN 978-80-89395-15-6.
- POJSL, M. 2004. Dějiny křesťanské architektury. In: Vaverka, J. (ed.). *Moderní sakrální stavby*. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, s. 24-35, ISBN 80-214-2791-4.
- POMFYOVÁ, B. 2021. Nebeský Jeruzalem – Šalamúnov chrám – kostol: sakralizácia kresťanskej architektúry (niekoľko tiež k veľkej téme). In: *ARS, časopis Ústavu dejín umenia SAV*, roč. 54, č. 2, s. 103-139, ISSN 0044-9008 (print), 2729-7349 (online).
<https://doi.org/10.31577/ars-2021-0005>
- PUŠKÁROVÁ, B., PUŠKÁR, I. 1977. *Spišská Sobota. Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, bez ISBN (61-793-77; 401/24/857).
- RAGAČ, R. a kol. 2010. *Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holiči v období Františka Štefana I. Lotrinského*. Skalica: Regionálna rozvojová agentúra, ISBN 978-80-970317-0-1.
- RUTTKAY, A. 1997. Archeologický výskum kostola sv. Michala v Nitre, časť Dražovce a v jeho okolí – informácia o výsledkoch. In: *Archaeologia historica*, roč. 22, č. 1, s. 9-20, ISSN 0231-5823.
- RUTTKAY, M. 2011. Možnosti prezentácie zaniknutých kostolov v Nitre na Martinskom vrchu. In: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg k výstave*. Nitra: Krajský pamiatkový úrad v Nitre, s. 59-68, ISBN 978-80-89395-15-6.
- SAMUEL, M. 2013. Záchranný výskum pri kostole Narodenia Panny Márie vo Veľkých Chyndiciach. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, č. 53, 133-147, ISSN 0560-2793.
- SLIVKA, M., JAVORSKÝ, F. 1984. Výsledky archeologického výskumu na lokalite Poprad-Stojany. In: *Archaeologia Historica*, roč. 9, č. 1, s. 193-214, bez ISBN (pov. č. MK ČSR 8635/84-III/I).

- SUCHÝ, Ľ., SABOL, D., VINIČEKOVÁ, Ľ., ĎURČEKOVÁ, Ľ.,
SENDEKOVÁ, E. 2010. Stročin. Architektonicko-historický výskum
a obnova stredovekého kostola sv. Mikuláša. In: *Dějiny staveb. Sborník
příspěvků z konference Dějiny staveb 2016*. Plzeň: klub Augusta
Sedláčka, s. 123-128, ISBN 978-80-87170-48-9.
- ŠÁŠKY, L. 1981. *Kamenná krása našich miest*. Bratislava: Osveta, bez ISBN
(70-034-81).
- TAJKOV, P. 2012. *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom
Slovensku*. Košice: Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach,
ISBN 978-80-553-9030-9.
- TKÁČIK, L. 2017. *Kapucíni na Slovensku. / 1674 / 1987 / 2017*. Bratislava:
Minor, ISBN 978-80-89888-01-6.
- TKÁČIK, L. 2020. Poznámky k fenomenológii samoty. In: *Studia
Capuccinorum Boziniensia V*, s. 144-158, ISSN 2585-8025.
- TOGNER, M. 1989. *Stredoveká nástenná maľba v Gemeri*. Bratislava:
Tatran, ISBN 80-222-0027-1.
- VALEKOVÁ, A. 2009. K pamiatkovej obnove kostola sv. Juraja. In:
Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 21, Bratislava: PUSR, Praha:
AÚ AVČR, s. 183-198, ISBN 978-80-89175-36-9,
ISSN 987-80-87365-21-2.
- ŽÁRY, J. 1986. Dvojloďové kostoly na Spiši. Bratislava: Tatran. Bez ISBN
(č. 61-820-86).

*Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 1/0723/23 Sakrálny priestor na začiatku
21. storočia.*

Doc. Mgr. Ing. arch. Andrej Botek, PhD.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok

Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta architektúry a dizajnu

Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava

andrej.botek@stuba.sk

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.42-50>

Dynamic Understanding of the Person in Existential Thomism

Dynamické chápanie osoby v existenciálnom tomizme

Ivan Ondrášik, Katarína Ondrášiková

Abstract

The aim of the article is to analyze the substantive-relational understanding of a person in the work of William Norris Clark. Clark has succeeded in creatively unifying, within the framework of his conception of existential tomism, the understanding of a person and his identity. He carries out an original synthesis of the understanding of the person of St. Thomas Aquinas and the dynamic understanding of the person, especially his relation in phenomenology, philosophy of existence and philosophy of dialogue.

Keywords: William Norris Clarke. Existential tomism. Person. Identity. Meaning of life, God.

Úvod

V príspevku reflektujeme substančno-relačné chápanie osoby v kontexte personálneho a existenciálneho tomizmu Williama Norrisa Clarka SJ. Domnievame sa, že Clarke originálnym spôsobom interpretuje nielen dielo sv. Tomáša Akvinského, ale jeho snahou je prepojenie autentickej tomistickej filozofie s fenomenológiou, filozofiou existencie a filozofiou dialógu. Položíme si tieto otázky: Ako Clarke chápe osobu a jej identitu? Je možné prepojenie tomizmu s dynamickým fenomenologickým chápaním osoby?

Osoba ako „bytie vo vzťahu“

Existenciálny tomista W. N. Clarke sa vo svojej knihe *Osoba a bytí* (2007) podujal tvorivým spôsobom domyslieť načrtnuté intuície sv. Tomáša Akvinského. Svoju analýzu opiera o chápanie aktu bytia pochádzajúceho od Tomáša Akvinského, ktorý tento dynamizmus v diele *Suma proti pohanom*

vyjadruje takto: „Tým, že niečo existuje v akte, je to i činné.“¹ Na inom mieste tvrdí: „Činná moc nasleduje súcno v akte. Všetko totiž koná na základe toho, že je v akte.“² V diele *Teologická suma* o tomto dynamizme bytia T. Akvinský píše: „Každá vec existuje kvôli svojej činnosti.“³ V 20. storočí to bol E. Gilson, ktorému sa podarilo pregnantne akcentovať existenciálny a zároveň dynamický charakter aktu bytia v diele sv. Tomáša Akvinského. „Rozhodne nie: byť, potom pôsobiť, ale: byť znamená byť činný.“⁴ Podobne sa vyjadruje aj Clarke: „Slovom existenciálne bytie je samo v sebe dynamické, nie statické.“⁵ Podľa Clarka samotná povaha každého reálneho súcna má dva neoddeliteľné a vzájomne doplňujúce sa póly: substanciálny a relačný. Substanciálna časť je zodpovedná za zachovanie identity reálneho súcna. „Schopnosť existovať v sebe samom, a nie ako súčasť iného súcna, (čo je klasická definícia substancie) je, povedané s Bernardom Lonerganom, jednota – identita – celok, jednota – celok so všetkými časťami a identická v čase.“⁶ Komplementárny k substanciálnemu pólu každého reálneho súcna je jeho vzťahový pól, ktorý je zodpovedný za komunikáciu s druhými odlišnými súcna. Clarke odkrývajúc substanciálny a relačný aspekt reality tvrdí: „... byť, znamená byť substanciou vo vzťahu.“⁷ Možno povedať, že to, čo platí o každom reálnom súcne, sa dá aplikovať i na samotné chápanie ľudskej osoby.

Fenomén osoby dáva odpoveď na otázku: Kto som? Ľudská prirodzenosť nám dáva odpoveď na otázku: Čo som? Ľudská prirodzenosť (telesnosť a duchovnosť) sa konkrétne realizuje v jednote osoby. „Osoba je realizácia ľudskej prirodzenosti.“⁸ Clarke nadväzujúc na sv. Tomáša Akvinského ponúka definíciu osoby: „Osoba je súcno aktuálne existujúce (t. j. so svojim aktom bytia), odlišné od všetkého ostatného, ktoré má rozumovú prirodzenosť, takže si je vedomé seba samého a je zodpovedným zdrojom svojich činností.“⁹ Prvá časť tejto definície osoby implikuje fundamentálnu metafyzickú štruktúru osoby. Druhá časť odkazuje k prejavu tejto ontologickej konštitúcie v poriadku činnosti a nachádza svoj výraz v etike.

Ľudskú prirodzenosť (vychádzajúc z tomizmu) chápeme ako jednotu duchovnej duše, ktorá je subsistentná a zároveň je substanciálnou formou tela – *anima forma corporis*. Sv. Tomáš Akvinský o tom píše: „Je zjavné, že to, čím žije telo, je duša ... Duša je totiž to, prostredníctvom čoho má ľudské telo svoje

¹ AKVINSKÝ, T.: ScG I, 43.

² AKVINSKÝ, T.: ScG II, 7.

³ AKVINSKÝ, T.: ST I, q. 105, a. 5.

⁴ GILSON, E.: *Bytí a někteří filosofové*. Praha: Oikymen, 1997, s. 212.

⁵ CLARKE, W. N.: *The One and the Many*. Milwaukee: Marquette University Press, 2001, s. 32.

⁶ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s. 23.

⁷ CLARKE, W. N.: *Explorations in Metaphysics. Being – God – Person*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2008, s. 104.

⁸ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s. 49.

⁹ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s. 37.

aktuálne bytie... Ľudská duša je formou tela.“¹⁰ Duchovná duša a hmota – telo nie sú v človeku ako dve spojené prirodzenosti, ale ich spojenie vytvára jedinu ľudskú prirodzenosť.¹¹ E. Coreth potvrdzuje: „Duchovná duša má funkciu životného princípu a spolu s telom tvorí substanciálnu jednotu, totiž jednotu jedného a celého človeka.“¹² Ľudská prirodzenosť v sebe zahŕňa spirituálnu dimenziu vďaka duchovnej duši a obsahuje aj materiálnu zložku – telo, v ich podstatnej jednote. „Spojenie duše a tela nie je žiadnym trestom duše, ale pozitívnou väzbou (spojením), ktorou ľudská duša dosiahne úplnú dokonalosť.“¹³ Človeka v tomto kontexte možno chápať ako „vteleného ducha“ zapusteného do rôznorodých horizontov jeho prirodzeného sveta. T. Machula ku Clarkovmu pojmu „vtelený duch“ poznamenáva: „Clarke sa v tejto súvislosti domnieva, že táto cesta ku zdroju vlastnej existencie a zmyslu je pre ľudský život natoľko dôležitá, že výraz „vtelený duch“ zasadzuje človeka do širšej perspektívy než je iba materiálny horizont bytia, a tak ľudské bytie vystihuje lepšie ako výraz „živočích rozumový.“¹⁴ Ľudská duša je ontologickým princípom identity osoby, ako tvrdí aj P. Volek: „Individuálna substanciálna forma je jednoduchá, nemateriálna, zabezpečuje jednotu vedomia a je zároveň princípom identity osoby. Je iným označením pre racionálnu dušu v človekovi, ktorá tak predstavuje princíp diachrónej identity ľudskej osoby. Predstavuje postačujúcu podmienku identity ľudskej osoby.“¹⁵

Človek má svoj vlastný rozum, prostredníctvom ktorého smeruje k uchopeniu inteligibilného súcna, ktoré je jeho adekvátnym objektom. Prostredníctvom vôle je mu darovaná schopnosť slobodne sa rozhodovať a zároveň i zodpovedne konať. Ľudská vôľa v súčinnosti s rozumom je nasmerovaná k svojmu konečnému naplneniu v nekonečnom Dobre, ktorým je Boh ako najhlbší prameň zmysluplnosti života. Skrze telesnosť je človek hlboko ponorený do rozmanitých kontextov materiálneho sveta a je povolaný pretvárať a kultivovať ho svojou činnosťou. Človek však presahuje svoj materiálny svet. Vďaka tomu, že je aj bytosťou vzťahovou, je bytostne otvorený pre realizáciu sociálnych vzťahov a sociálnej komunikácie, ktoré sú založené na autentickej láske. Zároveň človek je i bytosťou putujúcou: je pútnikom smerujúcim ku konečnému cieľu vlastného života a jeho bytostného zmyslu. V podstatnej miere je i dejinnou bytosťou: prostredníctvom daru slobody uskutočňuje vlastné dejiny. V dejinách môže človek kreatívnym spôsobom

¹⁰ AKVINSKÝ, T.: *Otázky o duši*. Praha: Krystal OP, 2009, s. 23.

¹¹ Porov. *Katechizmus katolíckej cirkvi*. Trnava: SSV, 1998, s. 98.

¹² CORETH, E.: *Co je člověk?*. Praha: Zvon, 1993, s. 136.

¹³ GILSON, E.: *The Christian Philosophy of ST. Thomas Aquinas*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994, s. 190.

¹⁴ MACHULA, T.: Člověk jako živočích rozumový a vtělený duch. Tomáš Akvinský a současná tomistická perspektiva. In: *Filozofia*, roč. 66, 2011, č. 1, s. 49 – 58.

¹⁵ VOLEK, P.: Princíp diachrónej identity ľudskej osoby. In: Volek, P a kol. *Problém identity osoby v stredovekej a súčasnej analytickej filozofii*. Ružomberok: Verbum, 2010, s. 89 – 112.

objavovať a realizovať vlastnú zmyslupnosť prostredníctvom každodennej činnosti, a tak môže aktívne participovať na utváraní svojho kultúrneho bytia a realizovať kultúrne artefakty umeleckého alebo technického charakteru.

Osoba ako sebastvlastníctvo, sebazdieľanie a sebatranscendencia

Sebastvlastníctvo Clarke najskôr chápe ako vedomie seba samého – týka sa to nášho sebaopoznania a vedomia vlastného „ja“. K prebudeniu vedomia seba samého dochádza u osoby prostredníctvom kontaktu s druhými osobami. Sebauvedomovanie je dlhší proces. U dieťaťa k nemu dochádza cez jeho intímny vzťah s najbližšími. Možno však povedať, že proces sebauvedomovania je celoživotný a niekedy nebýva skúpy ani na rôzne prekvapenia. Duchovné sebaopoznanie osoby má svoje hranice. Preto naše bytostné „ja“ v jeho skutočnej hĺbke zostáva veľkým tajomstvom.

Ďalší spôsob sebastvlastníctva prináležiaci personálnej existencii je jej sebaurčenie, ktoré sa dotýka poriadku činnosti a podstatne súvisí so slobodnou vôľou a eticko-morálnou zodpovednosťou za vlastné životné rozhodnutia a skutky. „Ľudská osoba, samozrejme, nemôže prevziať zodpovednosť za ovládanie celého stvorenia. Môže však svojím ľudsky obmedzeným spôsobom napodobňovať Boha prijatím zodpovednosti za malý kúsok sveta, ktorý jej bol zverený.“¹⁶ Človek nemôže uniknúť voľbe medzi zlom, ktoré zmysluplný život prekrýva a radikálne ho zatemňuje, a rozhodnutím orientovať sa na transcendentné potenciality dobra, ktoré otvárajú nové, často netušené horizonty zmysluplnosti v jej pozitívnom význame.¹⁷ Na to, že zmysel života u človeka sa hlbšie naplňuje uskutočňovaním potencialít dobra, poukazuje i J. Grondin.¹⁸ V hĺbke našej existencie nás k dobru pobáda svedomie, ktoré vyzýva nie k pasivite, ale k autentickému, angažovanému a zmysluplnému životu v perspektíve slobody a zodpovednosti. Neustále odhodlanie rozhodovať sa, neutralizovať zlo a vyhýbať sa mu (ako niečomu nezmyselnému), a naopak, uskutočňovať dobro (ako niečo bytostne zmysluplné), vytvára najvyšší možný súlad spôsobu života s vytýčeným zmyslom života. To človeka naplňuje, robí ho šťastným a privádza ho k prežívaniu bytostnej radosti. Svedomie bytostne súvisí nielen s autentickosťou života, ale za predpokladu, že si ho patrične kultivujeme, prispieva i ku koherentnému spôsobu objavovania a realizovania zmysluplnosti.

Chápanie osoby v kontexte jej duchovného sebaurčenia podstatne súvisí s naším jedinečným životným príbehom, s celostnou zmysluplosťou života a našou personálnou identitou. „Krátko povedané, naša osobná identita je v existenciálnom poriadku činnosti neoddeliteľná od nášho príbehu, ktorý

¹⁶ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s 57 – 58.

¹⁷ Porov. COTTINGHAM, J.: *On The Meaning of Life*. London: Routledge, 2002, s. 36.
<https://doi.org/10.4324/9780203164242>

¹⁸ Porov. GRONDIN, J.: *Vom Sinn des Lebens*. Göttingen: Van den Hoeck and Ruprecht GmbH, 2006, s. 82.

nemôžeme odmietnuť, ale musíme ho interpretovať a integrovať, dať mu úplnejší význam.“¹⁹ Ide tu o naratívnu identitu osoby, ktorá súvisí s našimi presvedčeniami a preferovanými hodnotami, prostredníctvom ktorých objavujeme a realizujeme parciálnu a celostnú zmyslupnosť života. Podobne uvažuje aj Ch. Taylor, ktorý tvrdí, že človek interpretuje svoj život v naratívnych termínoch. Zmysel vlastného života chápe ako odkrývajúcu sa históriu, ktorá dáva význam minulému, uschopňuje nás pre život v prítomnosti a udáva nám smer do budúcnosti. Človek môže seba samého spoznať vo vlastnej histórii svojho dozretia, úpadku, výhry a porážky.²⁰ Toto naratívne hľadanie nie je svojvoľným, ani naivným ľudským hľadaním. Je to hľadanie bytostnej zmyslupnosti života, preto pre osobnú existenciu a jej identitu je existenciálne významným aktom, v ktorom ide o odhalenie celostnej zmyslupnosti života smerom k horizontu absolútneho dobra a konečného cieľa človeka. Do tohto naratívneho hľadania²¹ zmyslupnosti a konštituovania osobnej identity sa podstatne zapája náš cnostný život, hľadajúci bazálnu jednotu nášho života. „Preto je osobná identita práve tou identitou, ktorú predpokladá jednota postavy vyžadovaná jednotou príbehu ... Práve v hľadaní koncepcie takéhoto dobra, ktoré nám umožní usporiadať dobrá ostatné, takého dobra, ktoré nám umožní prehĺbiť naše porozumenie účelu a obsahu cností, takého dobra, ktoré nám umožní porozumieť úlohe integrity a stálosti v živote, spočíva život, ktorý na počiatku definujeme ako hľadanie dobra.“²²

Chápanie osoby cez duchovné sebazpoznanie a sebaurčenie sa týkalo najmä introvertného pólu osoby. Človek, ak chce naplno objavovať a následne realizovať zmyslupnosť, je povolaný uskutočniť ju v bytostnej otvorenosti voči druhým ľuďom. V tomto aspekte sa osoba prejavuje svojou vzťahovosťou v exteriorite sveta najmä vo vzťahu k druhým ľuďom. „Pozitívne tak zisťujem, čo som a kto som, aktívnym a receptívnym rozvíjaním medzisobných vzťahov s inými ľuďmi, ktorí sa ku mne obracajú ako k „Ty“ v interpersonálnom spoločenskom vzorci „Ja-Ty-My“.“²³ Ide o bytostné sebazdieľanie osoby vo vzťahu k druhému človeku, založené na autentickej láske. Je to nesmierne dynamický proces, prostredníctvom ktorého personálne rastieme a existenciálne dozrievame počas celého života. Rozvinutá relačnosť osoby smerom k druhým ľuďom na základe lásky nás chráni pred neuhmi našej doby, ktorými sú individualizmus, egoizmus a ľahostajnosť. Človek sa musí lásku naučiť najskôr prijímať, aby ju potom mohol odovzdávať.

¹⁹ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s 63.

²⁰ Porov. TAYLOR, CH.: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press, 1989, s. 50.

²¹ Naratívnu identitou osoby sa v kontexte svojej hermeneutickej koncepcie zaoberá i P. Ricoeur. Porov. SIVÁK, J.: K Ricoerovej hermenenutickej fenomenológii osoby. In: *Filozofia*. roč. 57, 2002, č. 8, s. 571 – 581.

²² MACINTYRE, A.: *Ztráta cnosti*. Praha: Oikymenh, 2004, s. 254 – 255.

²³ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s 71.

Poslednou charakteristikou osoby je jej sebatranscendencia. Človek, ak chce autentickým spôsobom objavovať a realizovať zmysluplný život, nemá byť sústredený len na vlastnú sebarealizáciu, ale skôr by mal rozvíjať skryté potenciality sebatranscendencie – sebakresahu k iným ľuďom a k Bohu. Takto sa sebakresahovanie môže komplementárne rozvíjať v horizontálnom smere na základe lásky k druhým ľuďom, a tak rozvíjať interpersonálne vzťahy s blízkymi a blíznymi. Sebakresah sa môže uskutočňovať i vo vertikálnom smere vo vzťahu k transcendentnej skutočnosti, k Bohu ako absolútnemu bytiu a najvyššiemu dobru nášho života, ktorý je zároveň prameňom zmysluplnosti. Sebatranscendencia človeka má svoj bytostný pravzor v živote, smrti a vzkriesení Ježiša Krista. Tento moment obdivuhodne vystihol J. Ratzinger: „Byť kresťanom znamená prejsť od bytia pre seba k bytiu pre druhých ... Podľa toho základné kresťanské rozhodnutie znamená odpútanie sa od sústredenosti na seba a pripojenie sa k existencii Ježiša Krista otvorenej voči celku ... Človek tým, že zanechá svoju uzavretosť a uspokojenie so sebou samým, vyjde zo seba, aby v takomto prekrížení svojho ja nasledoval Ukrižovaného a žil pre druhých ... Každý je povolaný neprestajne uskutočňovať exodus sebakresahovania.“²⁴ Fenomén lásky, ktorá v našom živote prekračuje kontexty sebarealizácie smerom bytostnému, otvorenému horizontu sebatranscendencie je opravdivým zmyslom života. Potvrdzuje to aj J. Maritain keď píše: „... láska nie je pominuteľným zážitkom alebo citom, ale skutočným zmyslom bytia.“²⁵

„Osoba ako každé iné reálne súcno je živou syntézou substanciality a vzťahovosti, kde vzťahová časť je rovnako dôležitá ako substanciálna časť, pretože ja ako substancia môže aktualizovať svoju potencialitu a naplniť tak svoje určenie iba skrze vzťahovosť.“²⁶ Pre porozumenie integratívnej sily fenoménu zmyslu života je nevyhnutné vnímať človeka nielen ako substanciálnu jednotu tela a duchovnej duše (v perspektíve ktorej sa zvyrazňuje sebaovládanie osoby ako vedomie seba, naše sebaurčenie – teda ovládanie poriadku činnosti prostredníctvom rozumu a slobodnej vôle), ale rovnako je významný i rozmer vzťahovosti o otvorenosti osoby voči svetu, čo má nepochybne veľký význam pre nadväzovanie dialogických medziľudských vzťahov a vzťahu k Bohu. Substancialita spolu s relačnosťou konštituuju identitu osoby. Osoba človeka je preto charakterizovaná nielen svojou individualitou, interioritou a subjektivitou, ale komplementárne k tomu i vzťahovosťou, otvorenosťou k exteriorite sveta, socialitou a bytostnou transcenciou smerom k osobnému Bohu.

V perspektíve objavovania a realizovania zmyslu života (Boha) je zdrojom bytostnej radosti a zdravého optimizmu a posilňuje aj našu osobnú

²⁴ RATZINGER, J – BENEDIKT XVI.: *Úvod do kresťanstva*. Trnava: Dobrá kniha, 2007, s. 200 – 201.

²⁵ MARITAIN, J.: *Existence and the Existent. The Modern Classic of Philosophy*. New York: Paulist Press, 2015. s. 68.

²⁶ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s. 71.

identitu. Výstižne to vyjadruje i W. Norris Clarke: „Na najhlbšej úrovni bytia a identity musí byť koniec koncov osoba definovaná v termínoch svojho trvalého vzťahu k Bohu, zdroju všetkého bytia, lebo je ako posledné dielo stvorenia jeho obrazom. Porozumieť na tejto najhlbšej úrovni tomu, kto som, je možné iba pomocou vzťahových termínov: som obraz Boží, privedený do bytia láskou a povolaný k premene a konečnému zjednoteniu so svojim Pôvodcom ... osvietiť a prejasniť ma môže na najhlbšej rovine môjho bytia a zmyslu iba najžiarivejšie Svetlo.“²⁷

Záver

Originalita prístupu W. Norrisa Clarka tkvie v jeho substanciálno-relačnom chápaní Boha, bytia a identity osoby. Podarilo sa mu do jednej koncepcie komplementárne sklbiť zdanlivo nespojitelné filozofické tradície, filozoficko-teologickú koncepciu sv. Tomáša Akvinského a moderné fenomenologické analýzy Boha a osoby (ako ich nachádzame u predstaviteľov filozofie existencie, filozofie dialógu, v personalizme a hermeneutike). Možno povedať, že sv. Tomáš Akvinský pregnantne analyzoval substancialitu Boha, bytia a osoby, no menej rozvinul ich vzťahový rozmer. Ako však dokazuje Clarke, ani ten v jeho diele (aspoň v náčrte) nechýba. Fenomenológom sa podarilo prenikavým spôsobom priblížiť vzťahový rozmer Boha a osoby, ale nedostatočne rozpracovali metafyzický rozmer týchto skutočností, ba niekedy ho i odmietali.

Clarkovi sa podarilo vo vlastnej koncepcii originálne sklbiť a zapracovať substanciálno-relačné chápanie Boha, bytia a identity osoby, v ktorom vedľa seba stojí sv. Tomáš Akvinský v jednote s fenomenologickými analýzami M. Heideggera, G. Marcela, M. Bubera, E. Levinasa. Podľa nášho názoru v tom spočíva veľká originalita jeho filozofického projektu a odkazu pre nás. Našu domnienku potvrdzuje aj D. Svoboda, ktorý v knihe *Metafyzika vzťahů* ponúka dôkladnú analýzu pojmu vzťah v metafyzickom, logickom a antropologickom kontexte naprieč celou tomistickou tradíciou. O W. N. Clarkovi píše: „Ako veľmi podnetný sa mi ďalej zdá Clarkov postreh, že vzťahovosť je nutným sprievodným rysom celku bytia, vrátane ľudskej osoby, a že tento fakt je v konečnom dôsledku zakotvený v samotnej povahe Božieho bytia.“²⁸

Bibliografia

- AKVINSKÝ, T.: *Otázky o duši*. Praha: Krystal OP, 2009.
AKVINSKÝ, T.: *Summa proti pohanům. Kniha I*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1993.

²⁷ CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007, s. 74.

²⁸ SVOBODA, D.: *Metafyzika vzťahů*. Praha: Krystal OP, 2017, s. 172.

- AKVINSKÝ, T.: *Summa proti pohanům. Kniha II.* Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1993.
- AKVINSKÝ, T.: *Theologická summa.* Olomouc: Dominikánska edice Krystal 1937 – 1940.
- CLARKE, W. N.: *Explorations in Metaphysics. Being – God – Person.* Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2008.
- CLARKE, W. N.: *Osoba a bytí.* Praha: Krystal OP, 2007.
- CLARKE, W. N.: *The Creative Retrieval of Saint Thomas Aquinas: Essays in Thomistic Philosophy, New and Old.* New York: Fordham University Press, 2009. <https://doi.org/10.1515/9780823238361>
- CLARKE, W. N.: *The One and the Many. A Contemporary Thomistic Metaphysics.* Milwaukee: Marquette University Press, 2001.
- CLARKE, W. N.: *The Philosophical Approach to God. A Neo – Thomist Perspective.* New York: Fordham University Press, 2007.
- CORETH, E.: *Co je člověk?* Praha: Zvon, 1993.
- COTTINGHAM, J.: *On The Meaning of Life.* London: Routledge, 2002. <https://doi.org/10.4324/9780203164242>
- GILSON, E.: *Bytí a někteří filosofové,* Praha: Oikymenh, 1997.
- GILSON, E.: *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas.* Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994.
- GRONDIN, J.: *Vom Sinn des Lebens.* Göttingen: Van den Hoeck and Ruprecht GmbH, 2006.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi.* Trnava: SSV, 1998.
- MACHULA, T.: Člověk jako živočich rozumový a vtělený duch. Tomáš Akvinský a současná tomistická perspektiva. In: *Filozofia*, roč. 66, č. 1, 2011, s. 49 – 58.
- MACINTYRE, A.: *Ztráta ctnosti.* Praha: Oikymenh, 2004.
- MARITAIN, J.: *Existence and the Existent. The Modern Classic of Philosophy.* New York: Paulist Press, 2015.
- METZ, T.: *Meaning in Life.* New York: Oxford University Press, 2013. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199599318.001.0001>
- RATZINGER, J. – BENEDIKT XVI.: *Úvod do kresťanstva.* Trnava: Dobrá kniha, 2007.
- SIVÁK, J.: K Ricoeurovej hermeneutickej fenomenológii osoby. In: *Filozofia*, roč. 57, č. 8, 2002, s. 571 – 581.
- SVOBODA, D.: *Metafyzika vzťahů.* Praha: Krystal OP, 2017.
- Sväté Písmo Starého a Nového zákona.* Rim: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1995.
- TAYLOR, CH.: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity.* Cambridge Harvard University Press, 1989.
- VOLEK, P.: Princíp diachrónej identity ľudskej osoby. In: Volek a kol. *Problém identity osoby v stredovekej a súčasnej analytickej filozofii.* Ružomberok: Verbum, s. 89 – 112, 2010.

PhDr. Ivan Ondrášik, PhD.

Klinika hematológie a transfuziológie

Ústredná vojenská nemocnica SNP Ružomberok – FN

Ul. gen. M. Vesela 21, 034 26 Ružomberok

ivan.ondrasik@gmail.com

RNDr. Katarína Ondrášiková

Katedra laboratórnych vyšetrovacích metód v zdravotníctve

Katolícka univerzita v Ružomberku, Fakulta zdravotníctva

Námestie A. Hlinku 48, 034 01 Ružomberok

katarina.ondrasikova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.51-59>

Codicological Research of Codex IX/9149 in the Library Collection of the Slovak National Museum – Museum Bojnice

Kodikologický výskum kódexu IX/9149 v knižničnom fonde Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice

Kamila Píšová

Abstract

The Slovak National Museum – Museum Bojnice is known for its exposition and exhibition places. Among other things, it also has a specialized library with more than 11 000 library publications. In the following article, we decided to present the results of the findings of the codicological research, to which we subjected until now unspecified manuscript IX/9149 from the library collection.

Keywords: Bojnice. Manuscript. Codicological research. Watermark.

Knižnica Slovenského národného múzea (SNM) – Múzea Bojnice je špecializovanou knižnicou, ktorej vznik sa datuje do roku 1950 spolu so vznikom Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach so sídlom v priestoroch Bojnického zámku.

Knižničný fond SNM – Múzea Bojnice je bohatý na množstvo zaujímavých publikácií a dokumentov prezentujúcich jednotlivé obdobia z dejín múzea. Medzi najstaršie prírastky patria zvozy knižničných dokumentov z bývalého Župného múzea v Nitre, z kaštieľov, kláštorov, súkromných i šľachtických zbierok z dejinného územia Nitrianskeho kraja.¹ Súčasný fond tak tvoria predovšetkým monografie, encyklopedické práce, zborníky, časopisy v českom, latinskom, maďarskom, nemeckom a slovenskom jazyku z obdobia 19. – 20. storočia. Jedinečným dokladom svojej doby je inkunábula z 15. storočia. V 80. rokoch 20. storočia sa špecializácia múzea zamerala na dejiny umenia, a tak tvoria publikácie z uvedeného odboru prevažnú časť aktuálneho knižničného fondu.² K 31.12.2023 sa v knižničnom fonde Bojnického múzea nachádzalo celkom 11 254 knižničných jednotiek.³ Každá kniha v knižnici múzea má svoj

¹ Bojnický zámok. [on-line]. Dostupné na internete: <https://bojnicycastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

² Bojnický zámok. [on-line]. Dostupné na internete: <https://bojnicycastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

³ Údaj z Výročnej správy SNM – Múzea Bojnice za rok 2023.

jedinečný príbeh – niekedy viac, inokedy menej známy. Príbehy niektorých z nich osvetľujú verejnosti aj príspevky uverejňované vo forme blogu na stránkach múzea pod názvom *Príbeh knihy*.⁴ Ručne písaný kódex, o ktorý bol rozšírený knižničný fond v roku 1972 (evidenčné číslo IX/9149, prírastkové číslo 361/72), zatiaľ svoj príbeh neodhalil. Na základe skromných informácií vieme určiť, že jeho posledným vlastníkom bol regionálny zberateľ a amatérsky archeológ Gregor Králik. Toto unikátne dielo však zostáva záhadou, nakoľko doteraz nebolo podrobené výskumu, ktorý by riešil jeho autorstvo, dátum a miesto vzniku, či vlastníkov, resp. používateľov. Z uvedeného dôvodu sme sa rozhodli podrobiť ho kodikologickému rozboru a zamerať sa tak na hmatateľnú stránku knihy s využitím štandardných postupov pri kodikologickom výskume.

V prípade skúmaného titulu Bojnického múzea ide o papierový rukopis v pôvodnej väzbe, nereštaurovaný, v dobrom knižnom stave, s viditeľnejšie opotrebovaným vrchným obalom. Štruktúra papiera je pravidelná, papier je bledohnedej farby, na prvých stranách mierne poškodený – na predsádke viditeľná diera vo veľkosti 20 x 15 mm, na strane 2 dve menšie diery nepravidelného tvaru vo veľkosti 8 x 7 mm a 2 x 8 mm spôsobené pravdepodobne vplyvom hmyzu. Papier je na pár stranách znečistený fľakmi tmavohnedej farby, na predsádke je viditeľný presah korózie spôsobený puklicou. Na posledných troch listoch rukopisu, na vonkajšom okraji strany je viditeľné poškodenie spôsobené presahom korózie spôsobeným pravdepodobne zamykacím mechanizmom zadnej strany obalu. V rukopise sú viditeľné dva typy filigránov – roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom a roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom a kruhom pod rohom. Filigrán patrí k významným dekodifikačným znakom papiera⁵ a stredoveké papierové rukopisy možno zvyčajne presnejšie datovať práve pomocou tohto znaku.⁶ Pri určovaní datovania rukopisu pomocou filigránov je potrebné si podľa P. Olexáka uvedomiť viacero skutočností:

- v rámci jednej výroby papiera sa mohlo pracovať s viacerými formami s rozličnými filigránmi;
- vyrobené papierové listy sa mohli použiť s časovým odstupom;
- maximálny interval medzi výrobou a využitím papiera sa pohybuje v intervale 5 – 30 rokov.⁷

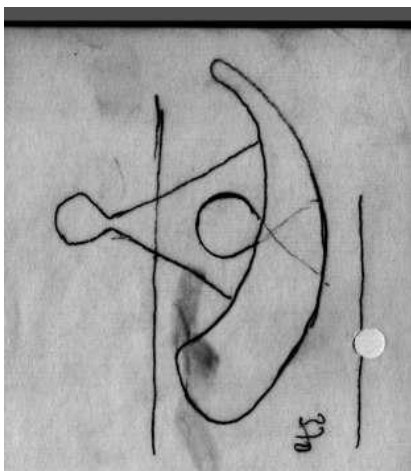
⁴ <https://bojnicycastle.sk/kniznic/pribeh-knihy-6> [6.5.2024]

⁵ OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007, s. 61. ISBN 978-80-8084-241-3.

⁶ STURM, Katrin. *Alte Handschrift – Frühes Papier*. Universitäts Bibliothek Leipzig. [on-line]. Dostupné na internete: <https://blog.ub.uni-leipzig.de/alte-handschrift-fruehes-papier/> [6.5.2024]

⁷ OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*, s. 63; OLEXÁK, Peter. Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Biblie. 1. časť. [on-line]. Dostupné na internete: <http://kb.kapitula.sk/wp-content/uploads/2012/11/P.Olexak-I.pdf> [2.5.2024]

Pri porovnávaní filigránov s skúmanom rukopise sme zistili, že podobný typ – roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom – sa v Piccardovej zbierke vyskytoval od konca 14. stor. (1388) do začiatku 15. stor. (1411).⁸ Druhý typ filigránu – roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom a kruhom pod rohom – sme v Piccardovej zbierke, v podobe ako sa nachádza v nami skúmanom rukopise, nenašli. V uvedenej zbierke sa nachádza forma uvedená na obrázku č. 1.

Obrázok č. 1: Filigrán – Hudobný nástroj roh 1411 – 1422 (Zdroj: Wasserzeichen-Informationssystem. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?klassi=006006002002002003&anzeigeIDMotif=5393>)

⁸ Landesarchiv Baden-Württemberg. Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart – Bestand J340, Wasserzeichensammlung Piccard. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.piccard-online.de/struktur.php?sprache=&anzeigeKlassi=007.002.002&klassi=007.002> [6.5.2024]

Obrázok č. 2: Fotografia časti filigránu zo skúmaného rukopisu

Rozmery zloženého listu od ľavého alebo pravého marga po stred sa pohybujú od 153 do 155 mm, pričom výška listu je 209 mm. Kniha je nestránkovaná. V rámci nášho rozboru sme strany knihy očíslovali (vkladaním lístkov s číslami, nie priamym vpisovaním číslíc do knihy), čo nás doviedlo k nasledovnému zisteniu. Rukopis obsahoval pravdepodobne celkom 324 strán. Zaznamenali sme úbytok 18 strán (9 listov), ktoré boli odstránené mechanicky, pravdepodobne prostredníctvom ostrého predmetu. Ide o strany 133 – 146 a strany 321 – 324. Tieto sme identifikovali vďaka viditeľným pozostatkom listov v rukopise. Váha v súčasnej podobe je 920 gramov.

Korpus knihy je zarovnaný, z troch strán neorezaný, zavesený do dreveného obalu potiahnutého papierom. Obal je zdobený desiatimi kovovými puklicami (pravdepodobne s prísadou medi vzhľadom na súčasnú zelenú farbu a minimálnu magnetickú vodivosť) s priemerom 14 mm, pričom na prednej i zadnej strane obalu je ich identicky zachovaných päť, z toho štyri sú osadené od 12 do 20 mm od vonkajších rohov obalu a piaty je uprostred. Puklice na zadnej obalovej doske sú viditeľne viac opotrebované, čo prezrádza spôsob ukladania a používania rukopisu. Na spodných aj vrchných hranách dosiek sú rovnako zachované kovové puklice. Na hornej a dolnej hrane prednej dosky je ich zachovaných šesť. Vonkajšie majú tvar pologule s priemerom 7 mm, stredové sú v tvare kvetu so šiestimi lúpeňmi s priemerom cca 10 mm, na spodnej hrane predného obalu dva lupene chýbajú. Na zadných hranách dosky je zachovaných päť puklíc. Puklica na spodnej hrane bližšie k chrbtu knihy chýba (zostala po nej viditeľná dierka hĺbky 3 mm), na vrchnej hrane sú zachované všetky tri, pričom puklice v tvare kvetu sú opäť uprostred. Na vonkajšom okraji dosiek je zachované torzo spony, viac zachovaná je fixná kovová časť na prednej doske obalu, na zadnej strane sú viditeľné

pozostatky troch kovových nitov. Obal je pôvodný, drevený, potiahnutý pravdepodobne papierom, nereštaurovaný, vykazuje známky opotrebovania. Na prednej strane obalu je nalepené značenie múzea IX-9149. Obal drží s korpusom napevno.

Veľkosť dosky:

Predná doska – 152 x 216 mm

Zadná doska – 151 x 218 mm

Hrúbka prednej a zadnej dosky rukopisu je 7 mm, celková hrúbka rukopisu je 5 cm.

Chrbát rukopisu je s tromi viditeľnými väzmi, titulník sa nezachoval. Na hlave i päte knižného bloku sa zachoval textilný kapitálík. Na vnútornej strane dosky sa nachádzajú dva typy nápisov, ktoré sú podľa vonkajších znakov (farby atramentu a typu písma) od dvoch rozličných pisateľov. Pravdepodobne v mladšom z nápisov (podľa tmavšieho typu atramentu) je čitateľná informácia o roku 1543. Rovnako na predsádke z prednej strany je celkom deväť zápisov s rokom 1543 písaných čiernym atramentom, podľa charakteru a typu písma napísaných jedným pisateľom. Na predsádke zo zadnej strany sú uvedené tri informácie, zapísané podľa charakteru a typu písma tromi pisateľmi:

1. V maďarskom jazyku zaznamenaný zápis: *A XIII-dik Század végéről Kézirat* – rukopis z konca 13. storočia (informácia je zapísaná čiernym atramentom, obtiahnutá červenou a podčiarknutá modrou farbičkou).
2. V maďarskom jazyku zaznamenaný zápis: *Ezen Könyv ajánltatott Habsburgi Rudolf Albrecht fiánakaustriini Herczegnek, Ki Késöbben német Isászár lett szül: 1248-ban meghalt 1308-ban* – Táto kniha bola venovaná rakúskemu vojvodovi, synovi Rudolfa, Albrechtovi Habsburskému, ktorý sa neskôr stal nemeckým cisárom, narodil sa v roku 1248 a zomrel v roku 1308.
3. Zápis IX-9149 a 361/72 zapísaným modrým guľôčkovým perom spolu s odtlačkom okrúhlej pečiatky: Knihnica Múzeum v Bojniciach.

Prvé dve informácie vznikli na základe charakteru a typu písma (spojité písané) s podstatným časovým oneskorením ako samotný rukopis. Sú pravdepodobne dopísané niektorým z predchádzajúcich vlastníkov rukopisu. Tretia informácia bola zapísaná pravdepodobne v roku 1972 pri zápise rukopisu do knižničného fondu múzea. K ďalším značeniam, ktoré nepatria k pôvodnému textu sú niekoľkokrát sa opakujúce odtlačky pečiatky múzea nachádzajúce sa v rukopise celkom osemkrát, poznámka dopísaná iným pisateľom na spodný okraj v zrkadle na strane 132 (iný charakter a sklon písma i farba atramentu), ako aj dokreslená značka pravdepodobne červenou ceruzou na strane 147 (tri krátke vodorovné červené čiary, šípka vľavo spojená s kruhom a kresbou v tvare pripomínajúcom hviezdu/vločku?). Na vnútornej strane dosky sa nachádzajú tri nápisy pochádzajúce na základe vonkajších znakov písma (charakter, sklon, farba atramentu) od troch rôznych pisateľov.

V skúmanom rukopise sa nenachádzajú iluminácie. V tomto smere je však predpoklad, že tieto sa mohli nachádzať práve na mechanicky odstránených stranách. Ku grafickým ozdobám textu tak patria iluminované iniciály, ako aj používanie atramentu v dvoch farbách – tmavohnedej a červenej. Výraz iluminácia/iluminovaný v stredovekom význame znamenalo osvetliť farbami. Iluminovaná iniciála je zväčšené a zdobené veľké písmeno, prvé písmeno časti textu.⁹ Na základe príspevku Sabriny Friedrich iniciála spočiatku vznikala zväčšením prvého písmena najskôr na začiatku strany, potom na začiatku slova. Vytvorenie začiatočného písmena slúžilo nielen na skrášlenie textu, ale dalo čitateľovi aj jasnú vizuálnu štruktúru zmysluplných úsekov. Iniciála bola zväčšená a ozdobená farbou a ornamentami a nachádzala sa na začiatku zmysluplnej časti.¹⁰ V prípade iniciál sme zaznamenali dva typy, ktoré sú použité v texte. Prvý z nich vyskytujúci sa v texte častejšie je charakteristický menej bohatým zdobením a vyznačuje sa hlavne farebnou odlišnosťou – je písaný červenou farbou. Druhý z nich – bohato zdobený – sa v rukopise zachoval na troch miestach a vyznačuje sa výraznejším zdobením použitým v prípade písmena „U“ (úvodná strana), „W“ (s. 147) a „O“ (s. 301). Číslo strán sú uvedené na základe nášho doplneného číslovania strán. Oba typy sa vyskytujú vždy na začiatku riadku, prvý prípad v rôznych riadkoch strany. Bohato zdobené iniciály vyskytujúce sa v texte trikrát sú umiestnené vždy v prvom riadku na začiatku strany. K ďalším funkčným symbolom patria aj podčiarknutia časti textu, ktoré sa často používali na poukázanie odlišnej povahy písaného textu.¹¹ V nami skúmanom rukopise sa podčiarknutie červenou farbou vyskytuje v texte pomerne často, či už v prípade jednotlivých slov alebo časti vety. Medzi ďalšie označenia textu vyskytujúce sa v rukopise môžeme tiež zaradiť výskyt slov či časti viet zapísaných atramentom červenou farbou, ako aj občasné opravy textu s preškrtnutím nesprávneho slova červeným atramentom. Text je písaný minuskulou, v nemeckom jazyku s výskytom latinských výrazov (napr. opakujúce sa: *Deo gratias*). Z hľadiska podrobného rozboru písma si rukopis vyžaduje samostatný paleografický výskum.

Rámček v rukopise bol zhotovený ešte pred písaním, čo možno spozorovať na základe zväčšenia presahujúceho textu – použitý atrament presahuje nad rámik. Text v rukopise je zalomený vľavo – neprechádza cez

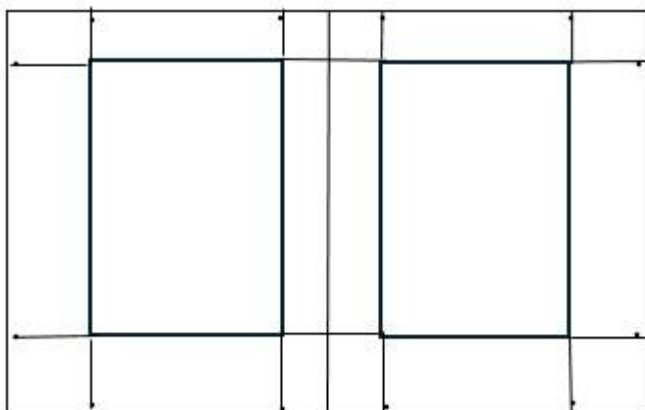
⁹ Europeana. *Lighting the way. How illuminated initials guided medieval readers through books*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/blog/lighting-the-way-how-illuminated-initials-guided-medieval-readers-through-books> [6.5.2024]

¹⁰ FRIEDRICH, Sabine. *Die Seitengestaltung im Mittelalter. Mehr als Texte und Bilder*. Virtuelles Museum Digital Humanities. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dhmuseum.uni-trier.de/node/422> [6.5.2024]; WALTHER, Karl Klaus (ed.). *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1987, s. 222-223. ISBN 3-323-00093-5.

¹¹ FRIEDRICH, Sabine. *Die Seitengestaltung im Mittelalter. Mehr als Texte und Bilder*. Virtuelles Museum Digital Humanities. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dhmuseum.uni-trier.de/node/422> [6.5.2024]

ľavú čiaru rámčeka s výnimkou iluminovaných iniciál. Pisár pokračuje smerom k pravému okraju, ktorý na viacerých miestach presahuje z dôvodu ukončenia slova v príslušnom riadku. Presahovanie textu nad alebo pod spodnú horizontálnu čiaru rámčeka je možné pozorovať na každej strane rukopisu, pričom cez ňu prechádzajú výlučne dlhé dolné osi písmen. V prípade vrchnej horizontálnej čiary ide o spoluhlásky h, d alebo l, v prípade spodnej čiary ide napr. o spoluhlásky k alebo g. Rovnako pisár niekoľkokrát zapísal informáciu, ktorá pôsobí ako nadpis (napr. *Regula*) nad vrchnú horizontálnu čiaru zrkadla. Tento jav sa opakuje v rukopise celkom 17-krát a nachádza sa prevažne na pravých stranách rukopisu (16-krát). Na ľavých a pravých okrajoch sú na niekoľkých stranách zapísané číselné znaky, najskôr napísané hnedým atramentom, následne obťahnuté červeným. Rámik predstavujúci rám zrkadla bol zhotovený podľa pravítka, iné pomocné čiary sa v rukopise nenachádzajú. Konštrukčné dierky nie sú v rohoch rámika, ale po nasvietení strany je ich možné spozorovať na vrchných, spodných a bočných krajoch strany. Dierky boli robené tenkým nástrojom zanechávajúcim okrúhly otvor minimálnej veľkosti (voľným okom bez nasvietenia nie sú viditeľné). Konštrukčné dierky k horizontálnym čiaram nachádzajúce sa v hornej a dolnej časti strany sú umiestnené v rozmedzí vzdialenosti 2 – 3 mm od ľavého okraja, 16 – 20 mm od horného okraja strany a 40 – 45 mm od spodného okraja strany. Disproporcia vzdialeností dierok od okraja môže byť spôsobená jednak úbytkom papierovej hmoty v dôsledku veku a používania, ako aj dierkovaním viacerých hárkov naraz a až následnému zviazaniu. Konštrukčné dierky k vertikálnym čiaram na spodnej časti strany bližšie k vonkajšiemu okraju strany sú umiestnené v rozmedzí vzdialenosti 1 – 3 mm od spodného okraja strany a v rozmedzí 34 – 35 mm od ľavého okraja, na vrchnej časti strany v rozmedzí vzdialenosti 2 – 3 mm od vrchného okraja strany a v rozmedzí 32 – 34 mm od ľavého okraja. Konštrukčné dierky vertikálnych čiar umiestnené bližšie k vnútornému okraju strany sú umiestnené 1 mm od vrchného a spodného okraja strany a v rozmedzí od 20 – 22 mm od vnútorného okraja.

Na pravých stranách rukopisu je viditeľná jamka (tlak bol smerovaný zhora nadol), na ľavých kopček. Na niektorých stranách rukopisu konštrukčnú dierku nie je vidieť vôbec. Absencia je pozorovateľná predovšetkým pri vrchnej konštrukčnej dierke vertikálnej čiary. Rámček ohraničujúci text je jednoduchý, vonkajšie, ako aj spodné okraje sú väčšie ako vnútorné a horné okraje, na pár stranách sú na nich poznámky, prípadne oprava textu. Pomocné čiary tak vytvárajú okolo textu rámik s rozmermi: 143 – 145 mm na výšku a 65 – 98 mm na šírku.

Obrázok č. 3: Zrkadlo rukopisu a označenie konštrukčných dierok

V rámci nášho príspevku sme sa zamerali na kodikologický výřkum neznámeho kódezu z knižničného fondu SNM – Múzea Bojnice. Na základe výřkumu vonkajších znakov je pravdepodobné, že rukopis vznikol najskôr koncom 14. storočia. Správnosť zapísanej informácie v maďarskom jazyku o rukopise z konca 13. storočia možno spochybniť na základe existencie filigránov. Tie sa síce prvýkrát objavujú už koncom 13. storočia (doposiaľ najstarší známy filigrán v tvare gréckeho kríža je datovaný v roku 1282¹²), ale filigrány s rohom prítomné v skúmanej knihe sa v rukopisoch z nemeckého prostredia vyskytujú až od konca 14. storočia. Ďalším medzníkom na bližšie určenie obdobia vzniku rukopisu je rok 1543 uvedený v dopĺňujúcich zápisoch. Za najstaršie časti skúmaného rukopisu možno považovať kúsky pergamentu slúžiace na spevnenie strán. Na zadnej strane dosky možno identifikovať fragment písaný gotickou minuskulou používanou v 13. storočí.¹³ Na základe komparácie vonkajších znakov písma rukopisu je možné nájsť analógiu medzi písmom používaných v rukopisoch datovaných v 15. storočí.¹⁴ Na vyvrátenie alebo potvrdenie tohto predpokladu bude potrebné vykonať podrobný paleografický výřkum rukopisu.

Bibliografia

Bojnický zámok. *Blog*. [on-line]. Dostupné na internete:

<https://bojnicecastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

Bojnický zámok. *Knižnica*. [on-line]. Dostupné na internete:

<https://bojnicecastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

¹² WALTHER, *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*, s. 352.

¹³ LÜLFING, Hans; TEITGE, Hans-Erich. *Handschriften und alte Drucke. Kostbarkeiten aus Bibliotheken der DDR*. Leipzig : Druckhaus Weimar, 1981, s. 166.

¹⁴ MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky I*. SNKLU, 1963, 679 s.

- Europeana. *Lighting the way. How illuminated initials guided medieval readers through books*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/blog/lighting-the-way-how-illuminated-initials-guided-medieval-readers-through-books> [6.5.2024]
- FRIEDRICH, Sabine. *Die Seitengestaltung im Mittelalter. Mehr als Texte und Bilder*. Virtuelles Museum Digital Humanities. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dhmuseum.uni-trier.de/node/422> [6.5.2024]
- Kódex IX/9149, prírástkové číslo 361/72, SNM – Múzeum Bojnice.
- Landesarchiv Baden-Württemberg. *Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart – Bestand J340, Wasserzeichensammlung Piccard*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.piccard-online.de/struktur.php?sprache=&anzeigeKlassi=007.002.002&klassi=007.002> [6.5.2024]
- LÜLFING, Hans; TEITGE, Hans-Erich. *Handschriften und alte Drucke. Kostbarkeiten aus Bibliotheken der DDR*. Leipzig : Druckheaus Weimar, 1981. 275 s.
- MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky I*. SNKLU, 1963, 679 s.
- MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky II*. SNKLU, 1963, 668 s.
- OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007. 130 s. ISBN 978-80-8084-241-3.
- OLEXÁK, Peter. *Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Biblie*. 1. časť. [on-line]. Dostupné na internete: <http://kb.kapitula.sk/wp-content/uploads/2012/11/P.Olexak-I.pdf> [2.5.2024]
- SCHULZ, Matthias. *Deutsch in Handschrift und gedrucktem Buch im 15. und 16. Jahrhundert*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://d-nb.info/1154433994/34> [6.5.2024]
- STURM, Katrin. *Alte Handschrift – Frühes Papier*. Universitäts Bibliothek Leipzig. [on-line]. Dostupné na internete: <https://blog.ub.uni-leipzig.de/alte-handschrift-fruehes-papier/> [6.5.2024]
- Výročná správa SNM – Múzea Bojnice za rok 2023. Bojnice : SNM – Múzeum Bojnice, 2023.
- WALTHER, Karl Klaus (ed.). *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1987. 386 s. ISBN 3-323-00093-5.
- Wasserzeichen-Informationssystem*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?klassi=006006002002002003&anzeigeIDMotif=5393> [6.5.2024]

RNDr. Mgr. Kamila Pišová

Katedra histórie (externá doktorandka)

Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta

Hrabovská cesta 1B, 034 01 Ružomberok

kamila.pisova696@edu.ku.sk

Formation and Education

Výchova a vzdelávanie

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.63-78>

Attitudes of Students in Sports and Mainstream Classes Towards the Inclusion of a Peer with Visual Impairment in Physical and Sports Education Classes

Postoje žiakov športových a nešportových tried k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania telesnej a športovej výchovy

Dagmar Nemček, Barbora Kyselová

Abstract

The research aimed to investigate and compare the attitudes of students in sports and mainstream classes toward the inclusion of a student with a visual impairment in physical and sports education classes. Attitudes were analysed separately for the areas of social interaction, modifications to the rules of sports games, and from an overall perspective of inclusion. The research population consisted of a total of 232 primary school students in grades 6 to 9 educated in mainstream classes (n=152) and in sports classes (n=80). The research data were collected using the standardized CAIPE-R questionnaire modified for the inclusion of students with visual impairment ($\alpha=0.735$). The research found significant differences in social interactions ($U=4343$, $p=0.00^{**}$), in modifications of sports game rules ($U=4647$, $p=0.00^{**}$), and in the overall attitudes toward inclusion of a student with visual impairment in physical and sports education ($U=4185$, $p=0.00^{**}$) in favour of more positive attitudes for students in mainstream classes compared to students in sport classes.

Keywords: Student with visual impairment. Inclusive physical and sports education. Students in mainstream classes. Students in sports classes. Social interactions. Rules modifications. General attitude.

Úvod

Vzdelávanie prináša šance pre každého mladého človeka alebo dieťa, ktorému sa v čo najväčšej možnej miere podporuje intelektuálny a sociálny rozvoj a ich potenciál (Dohovor OSN, 2010). Škola je jedným z prvých sociálnych prostredí, ktoré formujú deti a mládež, pričom získavajú od svojich rovesníkov nové informácie a učia sa od nich rôzne veci. Všetky deti, bez ohľadu na ich schopnosti alebo postihnutie, majú právo byť rešpektované a uznávané ako rovnocenní členovia triednej komunity, plne sa zúčastňovať

na všetkých školských aktivitách a komunikovať s rovesníkmi všetkých úrovní a schopností s možnosťou nadväzovať priateľstvá a, samozrejme, zabávať sa (Mišová, Stavrovská a Záhorcová, 2009). Všetky deti, ktoré sú súčasťou triedy, potrebujú mať pocit, že niekam patria, mať možnosť sa porozprávať, mať kamaráta, o ktorého sa dá oprieť, a byť súčasťou sociálneho kruhu. Prirodzene, žiak so zdravotným znevýhodnením prichádza v škole do interakcie so svojimi intaktnými spolužiakmi. Každodenné stretnutia medzi spolužiakmi by mali podporovať ich vzťahy a kamarátstvo, no pokiaľ nie sú vhodne nastavené sociálne a komunikačné pravidlá, stáva sa, že intaktní žiaci vylučujú svojich spolužiakov z kolektívu. Problém s nedostatočným začlenením jednotlivca s postihnutím vnímame ako závažnú ťažkosť, ktorá môže neskôr vyústiť do komplikácií týkajúcej sa formovania osobnosti jednotlivca. Takáto negatívna sociálna interakcia žiaka s postihnutím s intaktným žiakom súvisí s predpokladmi, ako pohlavie dieťaťa, sociálne postavenie, jazykové a verbálne kompetencie, spôsob osvojovania si metód hry a hrových zručností v rovesníckej skupine, skúsenosti so sociálnym kontaktom, s postavením v rovesníckej skupine a, samozrejme, vekom (Lőrincová, 2017).

Aj keď vieme, že názory na inklúziu žiaka so zdravotným postihnutím sú rôzne, autori Seidler, Žovinec a Kurincová (2008) poukazujú na pozitívne hodnoty, ktoré nás utvrdzujú, že začlenenie žiaka s postihnutím do bežných podmienok má priaznivý vplyv pre všetkých, ktorí sú spolu v interakcii. Medzi výhody inklúzie pre deti bez postihnutia a s postihnutím autori radia získavanie životných skúseností, ktoré môžu využiť v realite, tiež dosahovanie nových komunikačných a sociálnych zručností, vďaka kontaktu s rovesníkmi, dieťa je začlenené do skupiny intaktných detí, čím je obrnené negatívnym pôsobením segregácie. Medzi výhody inklúzie patrí aj pozitívne smerovanie ku kladným modelom správania sa, posúvanie svojich existujúcich možností a schopností dopredu. Výhodami inklúzie pre intaktné deti sú najmä naučenie sa správať nesebecky a mať láskavý vzťah k človeku, ktorý využijú aj v budúcnosti, tiež pochopenie a vybudovanie spolupatričnosti s ľuďmi, ktorí sú iní, vidina dosahovania úspechov u ľudí so znevýhodnením a vlastná motivácia (Seidler, Žovinec a Kurincová, 2008).

V školskom prostredí sa inklúzia veľmi dobre a prirodzene realizuje prostredníctvom športových aktivít na hodinách telesnej a športovej výchovy (ďalej TŠV). Hoci šport a všeobecne pohyb je veľmi dôležitý pre ľudské zdravie, žiaci sa v dnešnej modernej spoločnosti pohybujú a cvičia čoraz menej, čo má vplyv na ich psychický aj fyzický rozvoj. Už Jan Ámos Komenský považoval pohyb za významný prostriedok vo výchove a vzdelávaní dieťaťa, ktorý posilňuje jeho prirodzený rozvoj. Aktivity spojené s hrou a pohybom sú podľa neho nutné podporovať. Podľa Kováčovej (2019) sa v TŠV formou hier najlepšie nadväzujú spoločné kontakty medzi všetkými zúčastnenými, čím sa prirodzene najlepšie nadväzuje na sociálnu inklúziu bez hodnotenia rozdielov medzi žiakmi. Ich vzájomnú kooperáciu autorka označuje za prospešnú. Hra sa tak využíva ako prirodzený nástroj na dosiahnutie bezproblémovej inklúzie vo vzdelávaní TŠV.

Súhlasíme s autormi Kristén, Klingvall a Ring (2022), ktorí hovoria, že inkluzívna TŠV by mala umožniť všetkým deťom s postihnutím aj bez postihnutia plne a aktívne sa zúčastňovať na telovýchovnom procese. Hodiny inkluzívnej TŠV obohacujú všetkých zúčastnených a zvýrazňujú potenciál každého žiaka. Rozmanitosť každého jednotlivca v skupine sa chápe ako podnet a obohatenie pre procesy učenia a rozvoja celej skupiny. Individuálny pohľad na každého účastníka a poznanie škály jeho rozmanitých pohybových, kognitívnych a sociálno-emocionálnych predpokladov ukazuje, že na to, aby sa spoločná aktívna športová činnosť mohla uskutočniť pre všetkých účastníkov, je potrebný rozmanitý repertoár metodických prístupov. Rozhodujúci význam má tiež pochopenie heterogenity skupiny žiakov a prehodnotenie športových aktivít v rôznych oblastiach pohybu. V inkluzívnych hodinách TŠV by mali žiaci spoznať rôzne atribúty významu športu a pohybových činností, a teda aj rôzne prístupy k športu, a mali by byť schopní ich sami objaviť. Zahŕnutie rôznych perspektív môže viesť k zavedeniu nových prístupov k pohybovým a športovým aktivitám a k riešeniu rôznych potrieb detí a mladých ľudí v inkluzívnych športových podmienkach.

Ešte predtým, ako sa žiak s postihnutím začlení medzi ostatných spolužiakov na hodinách TŠV, by mal učiteľ prihliadať na systematické spoznávanie a komplexné poznanie žiaka z rôznych stanovísk, ako napríklad, aká zodpovednosť sa týka učiteľa, a taktiež žiaka pred a počas vzdelávacieho procesu; čo a aké osobitosti potrebuje každý žiak; čo chce robiť, a ako to chce robiť; v prípade nevyhovujúcich podmienok, čo treba zmeniť, čo sa očakáva od TŠV z pohľadu žiaka aj učiteľa; aké osobné ciele učenia a rozvoja môže žiak s rôznym postihnutím plniť vo vzdelávacom procese. Na tieto nevyhnutné opatrenia upozorňuje kolektív autorov Labudová et al. (2010), ktorí sa radia medzi prvých priekopníkov inkluzívnej TŠV na Slovensku. V tomto smere sa už na Slovensku v súčasnosti realizujú výskumy v oblasti inkluzívnej TŠV frekventovanejšie, ako tomu bolo pred tým. Napríklad autorky Olexová a Luptáková (2022) realizovali výskum na strednej škole v Bratislave s cieľom zistiť, ako by vnímali žiaci a žiačky inklúziu žiakov s mentálnym postihnutím na hodinách TŠV. Zistili, že dievčatá v signifikantne vyššej miere vyjadrujú pozitívnejšie postoje k začleneniu žiakov s mentálnym postihnutím do vyučovania TŠV v oblastiach sociálnych interakcií smerom k takýmto žiakom, ale aj v oblasti adaptácie pravidiel športových hier prispôbených pre žiakov s mentálnym postihnutím. Ukazuje sa, že dievčatá sú smerom k inkluzívnemu vzdelávaniu žiakov s postihnutím spoločne s intaktnými žiakmi empatickejšie a viac prijímajú inklúziu na hodinách TŠV.

Cieľ a hypotézy výskumu

Cieľom výskumu bolo zistiť a porovnať postoje žiakov športových a nešportových tried k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania

telesnej a športovej výchovy. Postoje sme analyzovali osobitne pre oblasť sociálnych interakcií, modifikácií pravidiel športových hier a z celkového pohľadu na inklúziu v skupinách žiakov športových a nešportových tried.

H1 Predpokladáme, že žiaci bežných tried budú oproti žiakom športových tried deklarovať signifikantne pozitívnejšie postoje k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania TŠV v oblastiach:

H1a) Sociálnych interakcií,

H1b) Modifikácií pravidiel športových hier,

H1c) Celkového pohľadu na inklúziu v TŠV.

Metodika

Výskumný súbor tvorilo spolu 232 žiakov, z ktorých 152 žiakov s priemerným vekom $13,29 \pm 1,04$ rokov sa vzdelávalo v bežných, nešportových triedach a 80 žiakov s priemerným vekom $13,15 \pm 1,25$ rokov sa vzdelávalo v športových triedach. Respondenti boli žiakmi šiesteho až deviateho ročníka základnej školy v Žiline v Závodí (tab. 1).

Tabuľka 1: *Početnosť a percentuálne zastúpenie respondentov*

Základné charakteristiky súboru		Žiaci bežných tried (n=152)		Žiaci športových tried (n=80)	
		N	%	N	%
Pohlavie	Dievčatá	71	46,7	1	1,2
	Chlapci	81	53,3	79	98,8
Ročník	Šiesty	24	15,7	21	26,3
	Siedmy	48	31,6	17	21,3
	Ôsmy	53	34,9	22	27,4
	Deviaty	27	17,8	20	25,0

Zber výskumných údajov sme realizovali prostredníctvom štandardizovaného dotazníka CAIPE-R (Children's Attitude towards Inclusive Physical Education-Revised) zhotoveného podľa vedca Martina Blocka (Block, 1995). Autor tento dotazník zostavil pre hodnotenie postojov k inklúzii žiaka s telesným postihnutím do vyučovania TŠV. Dotazník sme modifikovali a viackrát v praxi overili pre inklúziu žiaka so zrakovým postihnutím (Olekšák, Nemček, Ruman, 2022; Nemček, 2022) a osobne žiakom predložili v tlačenej forme v marci 2023. Dotazník bol anonymný a jeho distribúcia bola realizovaná so súhlasom vedenia školy a zákonných zástupcov žiakov cez školský elektronický systém Edupage. Dotazník bol rozdelený na štyri časti. Prvá časť pozostávala z podrobného popisu žiaka a žiačky so zrakovým postihnutím (ďalej ZP), ktorí mali aj mená (Silvia a Richard) a opis podporil aj ilustračný obrázok, aby sa intaktní žiaci dokázali dokonale vcítiť do situácie, že na inkluzívnej

hodine TŠV je s nimi žiak so ZP. Druhá časť dotazníka obsahovala 5 výrokov, ktoré sa týkali postojov smerom k sociálnym interakciám intaktných žiakov so žiakom so ZP (napr. ako by ho prijali do svojho kolektívu, či by sa so žiakom so ZP kamarátili a pomáhali mu pri realizovaní športových činností). Tretia časť dotazníka bola 5 výrokmi zameraná na zisťovanie postojov smerom k modifikáciám pravidiel športových hier (futbal a basketbal) pre žiaka so ZP v inkluzívnej TŠV. Posledná štvrtá časť obsahovala osobné údaje, akými boli pohlavie, vek, ročník, ktorý navštevujú, informácia o tom, či sa vzdelávajú v športovej, alebo bežnej triede, a či sú bežnými/zdravými žiakmi alebo žiakmi so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Všetci žiaci participujúci na výskume označili, že sú bežnými, zdravými žiakmi základnej školy. Žiaci svoj súhlas, resp. nesúhlas s výrokmi v dotazníku vyjadrovali na 4 bodovej Likertovej škále od bodu 1, ktorý znamenal nesúhlas s daným výrokom po bod 4, ktorý znamenal súhlas s výrokom takto: 1 – nesúhlasím, 2 – skôr nesúhlasím, 3 – skôr súhlasím, 4 – súhlasím. Vyššie bodové skóre znamenalo pozitívnejší postoj k inklúzii žiaka so ZP do vyučovania TŠV. Výskumné údaje o postojoch k inkluzívnemu vzdelávaniu v TŠV sme pre účely predloženého vedeckého článku spracovali len na základe premennej „trieda“, teda žiakov bežných, nešportových tried a žiakov športových tried.

Získané údaje sme nahrali do matice programu Microsoft Excel a maticu sme následne nahrali do štatistického programu SPSS verzia 27, kde sme údaje podrobili matematicko-štatistickému spracovaniu. Na matematické vyhodnotenie získaných údajov sme použili vypočítané priemerné bodové skóre ($\bar{x}$) z odpovedí žiakov a smerodajnú odchýlku ($\pm SD$). Priemerným bodovým skóre a smerodajnou odchýlkou sme spracovali (1) jednotlivé odpovede žiakov na každý výrok samostatne; (2) súčet 5 výrokov pre oblasť sociálnych interakcií a súčet 5 výrokov pre oblasť modifikácií pravidiel športových hier; (3) a súčet všetkých 10 výrokov (sociálne interakcie plus modifikácie pravidiel), ktorý udával celkový pohľad na inklúziu. Pre porovnanie rozdielov v postojoch z hľadiska charakteru navštevovanej triedy (žiaci bežných tried versus žiaci športových tried), sme aplikovali neparametrický Mann-Whitneyho U-test pre dva nezávislé výbery. Významnosť rozdielov sme určili na 1 % ($p \leq 0,01$) a 5 % ($p \leq 0,05$) hladine štatistickej významnosti. Realizovali sme aj výpočet spoľahlivosti aplikovaného výskumného nástroja CAIPE-R pre modifikáciu žiaka so ZP Cronbachovým alfa ($\alpha=0,735$), ktorým bola preukázaná akceptovateľná miera spoľahlivosti (George a Mallery, 2016).

Výsledky

Tabuľka 2: Porovnanie postojov žiakov pre oblasť sociálnych interakcií

Výroky:	Žiaci bežných tried	Žiaci športových tried	Mann-Whitney U-test	
	$\bar{x} \pm SD$	$\bar{x} \pm SD$	U	p
1. Bolo by fajn, keby žiak so ZP mohol so mnou chodiť na TŠV.	3,14 ± 0,77	2,68 ± 0,87	4284	0,00**
2. Keby sme hrali na TŠV napr. basketbal, bolo by fajn mať žiaka so ZP v družstve.	2,55 ± 0,95	2,08 ± 0,95	4411	0,00**
3. TŠV by bola zábavná, keby tam bol žiak so ZP so mnou.	3,23 ± 0,74	3,06 ± 0,83	5469	0,18
4. Keby bol žiak so ZP so mnou na TŠV, bavil by som sa s ním...	3,45 ± 0,62	3,30 ± 0,77	5532	0,21
5. Keby bol žiak so ZP so mnou na TŠV, rád by som mu pomohol cvičiť a hrať hry.	3,38 ± 0,70	3,14 ± 0,88	5272	0,07
Oblasť sociálnych interakcií	3,15 ± 0,52	2,85 ± 0,61	4343	0,00**

Analýzou získaných údajov v oblasti sociálnych interakcií v inkluzívnej TŠV sme zistili, že žiaci bežných tried sa s výrokom č. 4, ktorý znie: „Keby bol žiak so ZP so mnou na TŠV, bavil by som sa s ním, a bol by som jeho kamarát“ stotožnili najviac, na čo poukazuje aj priemerné bodové skóre $3,45 \pm 0,62$ bodov. Najviac negatívnu odpoveď sme u žiakov bežných tried zaznamenali vo výroku č. 2, ktorý mal znenie: „Keby sme hrali na TŠV napr. basketbal, bolo by fajn mať žiaka so ZP v družstve“, ktorého priemerná hodnota skóre bola len $2,55 \pm 0,95$ bodov. V skupine žiakov športových tried môžeme v oblasti sociálnych interakcií vidieť najvyššiu mieru súhlasu taktiež s výrokom č. 4 s priemerným bodovým skóre $3,30 \pm 0,77$ bodov, ktorý hovorí o vytváraní si priateľstiev na hodinách TŠV so žiakom so ZP. Naopak výrok č. 2 s priemerným bodovým skóre $2,08 \pm 0,95$ bodov zodpovedal najnižšej miere súhlasu u žiakov športových tried práve tak, ako sa to ukázalo u žiakov nešportových tried, čím obe skupiny žiakov deklarovali, že žiaka so ZP vo svojom družstve skôr nechcú mať (tab. 2).

Rozdiely v postojoch pre oblasť sociálnych interakcií so začlenením žiaka so ZP do TŠV sú medzi žiakmi bežných a športových tried významné na 1 % hladine štatistickej významnosti ($U=4343$, $p=0,00^{**}$). Významné rozdiely sme zistili aj vo výroku č. 1 ($U=4284$, $p=0,00^{**}$) v prospech pozitívnejších postojov žiakov bežných tried oproti žiakom športových tried, ktorí vyjadrili vyššiu mieru súhlasu s tým, že by bolo fajn, keby žiak so ZP mohol s nimi

chodiť na hodiny TŠV. Žiaci bežných tried v porovnaní so žiakmi športových tried prejavili svoj súhlas vo vyššej miere aj s výrokom č. 2 ($U=4411$, $p=0,00^{**}$), ktorý hovorí o tom, že by boli radi, keby mali žiaka so ZP v družstve (tab. 2).

Výsledky v oblasti sociálnych interakcií žiakov na inkluzívnych hodinách TŠV ukazujú, že žiaci bežných tried by významne vo vyššej miere prijali na TŠV žiaka so ZP ako žiaci športových tried, čím sme potvrdili nami stanovený predpoklad H1a, kde sme predpokladali, že žiaci bežných tried budú oproti žiakom športových tried deklarovať signifikantne pozitívnejšie postoje k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do TŠV v oblasti sociálnych interakcií.

Tabuľka 3: Porovnanie postojov žiakov pre oblasť modifikácií pravidiel

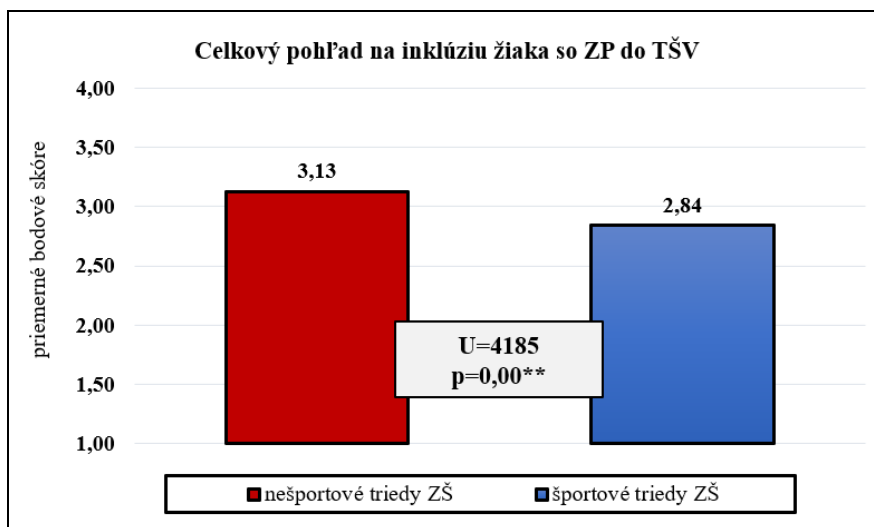
Výroky:	Žiaci bežných tried	Žiaci športových tried	Mann-Whitney U-test	
	$\bar{x} \pm SD$	$\bar{x} \pm SD$	U	p
6. V basketbale nesmú byť blokované prihrávky, ktoré smerujú na žiaka so ZP.	$2,88 \pm 1,04$	$2,43 \pm 1,18$	4754	$0,01^{**}$
7. Žiakovi so ZP by sme dovolili strieľať na ozvučený kôš, ktorý je nižší...	$3,18 \pm 0,96$	$2,70 \pm 1,22$	4803	$0,01^{**}$
8. V basketbale by žiak so ZP mohol zostať v priestore pod košom alebo pri koši dlhšie...	$2,99 \pm 0,83$	$3,00 \pm 1,17$	5673	0,38
9. Bolo by dobré, keby žiakovi so ZP nikto nemohol vziať po prihrávke loptu.	$2,84 \pm 0,99$	$2,46 \pm 1,17$	4972	$0,02^{*}$
10. Keby počas hry získal žiak so ZP loptu, pomohol by som mu dať kôš...	$3,72 \pm 0,57$	$3,56 \pm 0,73$	5427	0,08
Oblasť modifikácií pravidiel	$3,12 \pm 0,50$	$2,83 \pm 0,71$	4647	$0,00^{**}$

Analýzou získaných údajov v oblasti modifikácií pravidiel športových hier v inkluzívnej TŠV sme zistili, že väčšina žiakov bežných tried vyjadrila najväčší súhlas s výrokom č. 10, teda „Keby počas hry získal žiak so ZP loptu, slovnými a inštrukciami by som ho navádzal, a pomohol by som mu dať kôš, keďže je hráčom môjho tímu“. Odpovede žiakov dosiahli v tomto výroku priemernú hodnotu $3,72 \pm 0,57$ bodov, čo znamenalo úplný súhlas s daným výrokom. Na strane druhej, najnižšiu mieru súhlasu vyjadrili žiaci bežných tried vo výroku č. 9 so znením „Bolo by dobré, keby žiakovi so ZP nikto nemohol vziať po prihrávke loptu“ a s hodnotou priemerného skóre $2,84 \pm 0,99$ bodov. Aj skupinou žiakov športových tried bol výrok č. 10 vyhodnotený najpozitívnejšie, ako tomu bolo v prípade žiakov bežných tried, s priemerným skóre

3,56 ± 0,73 bodov. Najmenej sa žiaci športových tried stotožnili s výrokom č. 6, ktorý znel „V basketbale nesmú byť blokované prihrávky, ktoré smerujú na žiaka so ZP“, kedy odpovede žiakov športových tried v tomto výroku dosiahli priemernú hodnotu len 2,43 ± 1,18 bodov (tab. 3).

V jednotlivých výrokoch zameraných na oblasť modifikácií pravidiel športových hier v inkluzívnych hodinách TŠV sa prejavili štatisticky významné rozdiely medzi žiakmi bežných a športových tried, a to konkrétne v 6., 7. a 9. výroku. Žiaci bežných tried oproti žiakom športových tried deklarovali v inkluzívnych hodinách TŠV významne vyššiu mieru súhlasu so zákazom blokovania prihrávok, ktoré smerujú na žiaka so ZP ($U=4754$, $p=0,01^{**}$), tiež s povolením pravidla strelby na nižší ozvučený kôš žiakovi so ZP ($U=4803$, $p=0,01^{**}$), a v neposlednom rade so zákazom odobratia lopty po prihrávke žiakovi so ZP ($U=4972$, $p=0,02^{*}$) (tab. 3).

Rozdiely v postojoch zameraných na oblasť modifikácií pravidiel športových hier v inkluzívnych hodinách TŠV pri začlenení žiaka so ZP sú medzi žiakmi športových a bežných tried významné na 1 % hladine štatistickej významnosti ($U=4647$, $p=0,00^{**}$), v prospech pozitívnejších postojov zo strany žiakov bežných, nešportových tried oproti žiakom športových tried. Týmto zistením sme potvrdili nami stanovený predpoklad H1b, kde sme predpokladali, že žiaci bežných tried budú oproti žiakom športových tried deklarovať signifikantne pozitívnejšie postoje k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do TŠV v oblasti modifikácií pravidiel športových hier.

Obrázok 1: Porovnanie celkového pohľadu na inklúziu žiaka so ZP do TŠV

Analýzou celkového pohľadu na inklúziu žiaka so ZP do vyučovania TŠV sme v oboch súboroch žiakov športových i bežných tried zistili, že priemerné skóre ich odpovedí sa pohybovalo okolo číselnej hodnoty 3,00 bodov,

čo predstavuje skôr súhlasný postoj k začleneniu žiaka so ZP do TŠV. Následným prepočtom Mann-Whitneyho U-testom môžeme ďalej vidieť, že predsa len signifikantne pozitívnejší celkový postoj k inklúzii žiaka so ZP do vyučovania TŠV sa preukázal v súbore žiakov bežných tried oproti žiakom športových tried ($U=4185$, $p=0,00^{**}$), čím opäť potvrdzujeme nami stanovenú hypotézu H1c, v ktorej sme predpokladali, že žiaci bežných tried budú oproti žiakom športových tried deklarovať signifikantne pozitívnejší celkový postoj k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania TŠV.

Diskusia

Cieľom predloženého výskumu bolo zistiť a porovnať postoje žiakov športových a bežných, nešportových tried k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania telesnej a športovej výchovy. Postoje sme analyzovali osobitne pre oblasť sociálnych interakcií, modifikácií pravidiel športových hier a z celkového pohľadu na inklúziu. Stanovili sme si aj hypotézu, v ktorej sme predpokladali, že žiaci bežných tried budú oproti žiakom športových tried deklarovať signifikantne pozitívnejšie postoje k inklúzii žiaka so zrakovým postihnutím do vyučovania TŠV v oblastiach sociálnych interakcií, modifikácií pravidiel športových hier, a preukážu pozitívnejší aj celkový pohľad na inklúziu v TŠV.

V oblasti sociálnych interakcií na inkluzívnych hodinách TŠV sme našim výskumom zistili, že obe skupiny žiakov športových i bežných tried by vnímali žiaka so ZP ako svojho kamaráta, nakoľko najpozitívnejší postoj preukázali vo výroku, ktorý hovorí o priateľskom vzťahu medzi intaktnými žiakmi a žiakom so ZP na inkluzívnych hodinách TŠV. Na strane druhej sme ale zistili, že obe skupiny žiakov deklarovali skôr negatívny postoj smerom k žiakovi so ZP tým, že ho v inkluzívnych hodinách TŠV odmietajú mať vo svojom družstve. Aj keď sú postoje oboch súborov žiakov základnej školy, čo sa týka najpozitívnejších a najnegatívnejších hodnotení v sociálnych interakciách skoro totožné, výsledky ďalej deklarujú, že žiaci bežných tried prejavili na inkluzívnych hodinách TŠV signifikantne pozitívnejšie postoje v sociálnych interakciách smerom k žiakovi so ZP oproti žiakom športových tried, a to pozitívnejším vyjadrením sa k tomu, že by bolo fajn, keby žiak so ZP mohol s nimi chodiť na hodiny TŠV, a že by boli radi, keby mali žiaka so ZP v družstve. V oblasti sociálnych interakcií na inkluzívnych hodinách TŠV sme nami stanovený predpoklad H1a potvrdili. Autori Winnick & Poretta (2017) zdôrazňujú, že neoddeliteľnou súčasťou začlenenia žiaka so ZP do kolektívu bežných žiakov na hodinách TŠV patria práve zručnosti v sociálnych interakciách. Odporúčajú, že na začiatok pre začlenenie dieťaťa so ZP sú vhodné pohybové aktivity, pri ktorých sa vidiaci rovesníci môžu spoločne zapájať so spolužiakmi so ZP jednoduchými úpravami, ako je pridávanie zvončekov do lopty. Zahnutie do hry na budovanie tímu, vrátane kolektívnych športov do TŠV, ktoré sú

založené na dobrodružstvách, uľahčí pozitívnu komunikáciu a zdôrazní dôležitosť tímovej spolupráce medzi všetkými žiakmi. Autori odporúčajú pri kolektívnych športoch striedať role medzi všetkými žiakmi v skupine – kapitán, člen tímu (Winnick a Poretta, 2017). Využívanie možnosti spolužiakov/kamarátov na podporu, pomoc a vedenie žiakov so ZP je jedna z najdôležitejších a najvýznamnejších možností socializácie. Kamarát môže žiakovi so ZP povedať, kedy má prihrať, alebo kedy očakávať loptu, vysvetliť ďalšiu časť stretnutia s loptou alebo naviesť žiaka so ZP na vhodné miesto. Intaktní spolužiak tiež zaistí, že žiak so ZP nie je úplne odkázaný na učiteľa TŠV, a pritom si spoločne vytvárajú silné kamarátske puto (Macular Disease Society, 2020). Výskum, ktorý realizoval autor Coates (2017), tieto tvrdenia podporuje, nakoľko žiaci so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami uvádzali pozitívne vzťahy s rovesníkmi na hodinách TŠV, pričom tieto vzťahy viedli k lepším zážitkom zo športových aktivít i samotnej hodiny. Žiaci so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami často hovorili o svojich spolužiakoch ako o kamarátoch vo výskume Moriña a Carballo (2017), a taktiež spomínali, že intaktní žiaci bežných tried skúmali rôzne spôsoby, ktorými im pomáhali zúčastňovať sa na TŠV, a takto si hodiny spoločne užívali. Výskumy realizované v oblasti inklúzie žiakov so ZP do TŠV deklarujú ale mnohokrát aj opak. Aj keď v niektorých výskumoch mali žiaci so ZP pozitívne skúsenosti s inkluzívnym vzdelávaním, tretina z nich sa cítila osamelá alebo izolovaná a nespokojná so sociálnymi vzťahmi na inkluzívnych hodinách (Jessup et al., 2018). Niektorí žiaci boli, žiaľ, kvôli svojmu postihnutiu šikanovaní alebo dráždení svojimi spolužiakmi (Chang & Schaller, 2002; Brydges & Mkandawire, 2017). Problémy existujú tak v sociálnej, ako aj v akademickej oblasti. TŠV je jedným z akademických predmetov, kde žiaci a študenti so ZP zažívajú izoláciu a vylúčenie, tvrdia autori Haegele a Porretta (2015) a Haegele a Zhu (2017). V tejto oblasti skúmania bolo odhalených niekoľko významných negatívnych skúseností v inkluzívnej TŠV (Ruin, Giese & Haegele, 2021). Ako sme už vyššie spomenuli, tieto negatívne skúsenosti sú podložené prípadmi šikanovania zo strany rovesníkov (Haegele et al., 2020; Haegele & Zhu, 2017), ale bohužiaľ aj odstrkovaním a izoláciou týchto žiakov z aktivít zo strany telovýchovných pedagógov z dôvodu vnímania ich neschopnosti (Tanure Alves et al., 2018). Žiaci so ZP uviedli, že učitelia TŠV nevedome negatívne ovplyvňovali sociálnu klímu na hodinách tým, že vyzdvihovali neschopnosť týchto žiakov, znevažovali ich a zároveň diskriminovali pred rovesníkmi bez zrakového postihnutia (Yessick a Haegele, 2019).

V oblasti modifikácií pravidiel športových hier na inkluzívnych hodinách TŠV prispôbených pre žiaka so ZP sme naším výskumom zistili, že obe skupiny žiakov športových i bežných tried by počas hry čo najlepšie slovne navádzali/inštruovali spolužiaka so ZP, čím by sa mu zo všetkých síl snažili pomôcť skórovať. Na strane druhej síce žiaci bežných tried najmenej zo všetkých hodnotených výrokov súhlasili s pravidlom odobratia lopty po prihrávke žiakovi so ZP, no priemerné skóre ukázalo, že i napriek tomu sa s daným pravidlom

v inkluzívnych hodinách TŠV skôr stotožňujú, ako by ho mali odmietat'. Inak tomu ale bolo u žiakov športových tried, ktorí skôr odmietali toto pravidlo, ale taktiež pravidlo zákazu blokovania prihrávk smerujúcich na spolužiaka so ZP, s ktorým vyjadrili najvyššiu mieru nesúhlasu v oblasti modifikácií pravidiel športových hier prispôsobených pre žiaka so ZP. Aj keď celkové hodnotenie postojov pre modifikácie pravidiel športových hier v inkluzívnych hodinách TŠV poukazuje na to, že obe skupiny žiakov s modifikáciami skôr súhlasia, predsa len významne pozitívnejšie postoje prejavili žiaci bežných tried oproti žiakom športových tried, ktoré boli podporené signifikantne pozitívnejšími postojmi v pravidle zákazu blokovania prihrávky smerujúcej na žiaka so ZP, v pravidle povolenia streľby žiakovi so ZP na ozvučený koš, ktorý je nižší, alebo položený na zemi, a v neposlednom rade v pravidle zákazu odobratia lopty po prihrávke žiakovi so ZP. V oblasti modifikácií pravidiel športových hier na inkluzívnych hodinách TŠV sme nami stanovený predpoklad H1b potvrdili. Na to, aby bol inkluzívny telovýchovný proces úspešný, je potreba niekoľkých modifikácií pre žiakov so zdravotným znevýhodnením, nevynímajúc žiakov so ZP. Pridanie zvukových zariadení alebo upravenie športových pomôcok na auditívne vnímanie je výrazným špecifikom práve pre žiakov so ZP v inkluzívnych hodinách TŠV. Statton Thompson et al. (2021) zdôrazňujú, že úprava na poskytovanie sluchových podnetov je jedna z najdôležitejších špecifik u žiakov so ZP. Zvukový popis je preklad obrazového materiálu do slov. Ak učitelia na TŠV využívajú obrázky alebo tabuľa, je dôležité ich žiakovi so ZP vložiť do ústneho prejavu. Činnosti závislé od zraku je dôležité pre žiakov so ZP upraviť tak, aby poskytovali ďalšie zvukové podnety, napr. využívanie audio loptičiek, ozvučenie bránok/basketbalových košov, a zvuk zabezpečiť, napríklad tleskaním, pípaním a podobne (Kasser a Lytle, 2013; Winnick a Poretta, 2017). Ďalším špecifickým pravidlom, ktoré autori odporúčajú, je úprava prostredia na poskytnutie kinestetických podnetov. Úlohou učiteľa je vyzdvihnúť iné zdroje zmyslových podnetov, ako sú sluchové, hmatové a kinestetické, aby kompenzoval znížené alebo chýbajúce zrakové podnety (Winnick a Poretta, 2017). Kasser a Lytle (2013) a Macular Disease Society (2020) zas zdôrazňujú zváženie zdravotných a bezpečnostných aspektov, ako sú prekážky alebo rôzne typy terénu. Pri výučbe konkrétnej motorickej zručnosti môže učiteľ fyzicky viesť telo žiaka do správnej polohy, aby mu pomohol pri učení. Taktiež zmenšený model ľudského tela, napríklad bábika s pohyblivými kĺbmi, ktoré si deti môžu ohmatať, pomáha sprostredkovať vzťah častí tela počas manévru, ako je napríklad skok znožmo alebo kotúľ (Winnick a Poretta, 2017). Existuje mnoho modifikácií pre úspešnú inklúziu žiakov so ZP do TŠV, len je nevyhnutné zo strany učiteľov sa s nimi oboznámiť. Vzhľadom k našim výsledkom si myslíme, že žiaci športových tried berú TŠV a šport oproti žiakom bežných tried vážnejšie, preto menej súhlasia so zmenou pravidiel alebo prispôobením sa, pretože by pociťovali nespravodlivosť a značné znevýhodnenie. Preto sa môže stať, že pri športových aktivitách vyčleňujú „slabších spolužiakov“, teda aj žiakov so ZP, ktorí by ich mohli pri dosahovaní

športových výkonov obmedzovať, spomaľovať a v neposlednom rade ich nekonečná túžba zvíťaziť im nedovoľuje prispôbenými pravidlami zvýhodňovať žiakov so zdravotným postihnutím vo všeobecnosti. Dôvodom odmietania modifikácií pravidiel v inkluzívnych hodinách TŠV zo strany žiakov športových tried môže byť aj skutočnosť, že v bežných triedach je v súčasnej dobe začlenený ne jeden žiak so zdravotným znevýhodnením, a preto títo žiaci vyjadrujú pozitívnejšie postoje aj smerom k inkluzívnej TŠV, a naopak u žiakov, ktorí sa vzdelávajú v športových triedach aj vzhľadom ku kritériám výberu do týchto tried, je veľmi nízka pravdepodobnosť, že by mali takéhoto žiaka v triede, a preto sa domnievame, že pripúšťanie si modifikácií pravidiel je pre nich veľmi náročný proces, s ktorým sa len veľmi ťažko dokážu stotožniť.

Hoci v oblasti celkového pohľadu na inklúziu v TŠV sme v oboch súboroch žiakov športových i bežných tried zistili skôr súhlasný postoj k začleneniu žiaka so ZP do vyučovania TŠV, výsledky preukázali predsa len signifikantne pozitívnejší celkový postoj v súbore žiakov bežných tried oproti žiakom športových tried, čím sme opäť potvrdili nami stanovený predpoklad H1c. Na základe výskumu, ktorý sme realizovali, môžeme povedať, že vo všetkých porovnaniach sme u žiakov športových tried zistili signifikantne negatívnejšie postoje v sociálnych interakciách so žiakom s ZP, v modifikáciách pravidiel športových hier, ako aj v celkovom pohľade na inklúziu žiakov so ZP v TŠV oproti žiakom, ktorí sa vzdelávajú v bežných triedach. S týmito tvrdeniami však nesúhlasia Ozturk a Abakay (2014), ktorých výsledky výskumu poukázali na fakt, že žiaci športových škôl pociťujú pozitívne emócie k deťom so ŠVVP a majú pozitívne názory na to, aby sa tieto deti zúčastňovali na športových aktivitách a vzdelávacích programoch športového charakteru spoločne s nimi. Toto tvrdenie podporujú aj autorky Mészárosová a Nemček (2022), ktoré vo svojom výskume zistili, že žiaci športových tried oproti žiakom bežných tried preukazujú signifikantne pozitívnejšie názory na inklúziu žiaka s telesným postihnutím využívajúceho na mobilitu invalidný vozík do vyučovania TŠV vo všetkých nami analyzovaných oblastiach inklúzie. Našli sme však aj výskum, ktorý deklaruje, že neexistuje významný rozdiel v postojoch medzi žiakmi športových a nešportových tried na začlenenie žiaka so ZP do inkluzívnej TŠV (Hutzler a Levi, 2008). Títo vedci zistili, že medzi žiakmi, ktorí navštevovali športové triedy, a žiakmi, ktorí navštevovali bežné, nešportové triedy, neboli významné rozdiely v postojoch smerom k inkluzívnemu vzdelávaniu v TŠV.

Záver

Predloženým výskumom deklaruujeme, že žiaci bežných tried vnímajú žiaka so ZP na inkluzívnych hodinách telesnej a športovej výchovy signifikantne pozitívnejšie ako žiaci športových tried. Toto zistenie sme potvrdili v oblasti sociálnych interakcií intaktných žiakov smerom k žiakovi so ZP, v oblasti modifikácií pravidiel športových hier prispôbených pre žiaka so ZP, ako aj

v celkovom pohľade na inkluzívne vzdelávanie v telesnej a športovej výchove. V záveroch ale musíme podotknúť, že výsledky výskumu nemôžu byť zovšeobecnené na všetkých žiakov športových a bežných tried, nakoľko sa nášho výskumu zúčastnili žiaci len jednej základnej školy. Rovnako by sa malo v takýchto výskumoch (výskumy zamerané na postoje) brať do úvahy aj pohlavie žiakov, ktoré sme my v našej práci nezohľadnili, lebo mnohokrát postoje dievčat a postoje chlapcov sa k inklúzii žiakov so zdravotným postihnutím do vyučovania TŠV významne líšia, a taktiež v skupine žiakov športových tried sa nachádzalo len jedno dievča, čo mohlo výrazne ovplyvniť výsledky nášho výskumu.

Bibliografia

- BLOCK, M. E. 1995. Development and validation of the children's attitudes toward integrated physical education–revised (CAIPE–R) inventory. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 12(1), 60-77. <https://doi.org/10.1123/apaq.12.1.60>
- BRYDGES, C., a MKANDAWIRE, P. 2017. Perceptions and concerns about inclusive education among students with visual impairments in Lagos, Nigeria. *International Journal of Disability, Development and Education*, 64(2), 211-225. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2016.1183768>
- COATES, J. 2017. *Understanding inclusion in physical education from the child's perspective*. In: MORIN, A., MAJANO, CH., TRACEY, D., CRAVEN, R. 2017. *Inclusive Physical Activities. International perspectives*. Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc, p. 133-160. ISBN 978-1-68123-852-4.
- DOHOVOR OSN, 2010. *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím a Slovenská republika*. Dostupné z: <https://www.mpsvr.sk/files/slovensky/uvod/legislativa/socialna-pomoc-podpora/dohovor-osn-pravach-osob-so-zdravotnym-postihnutim-opcny-protokol-sk-aj.pdf>
- GEORGE, D., a MALLERY, P. 2016. *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference* (14th ed.). New York: Routledge. ISBN 978-1-138-49104-5.
- HAEGELE, J. A., HODGE, S. R., ZHU, X., HOLLAND, S. K., a WILSON, W. J. 2020. Understanding the inclusiveness of integrated physical education from the perspectives of adults with visual impairments. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 37(2), 141-159. <https://doi.org/10.1123/apaq.2019-0094>
- HAEGELE, J. A., a PORRETTA, D. 2015. Physical activity and school-age individuals with visual impairments: A literature review. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 32(1), 68-82. <https://doi.org/10.1123/apaq.2013-0110>
- HAEGELE, J. A., a ZHU, X. 2017. Experiences of individuals with visual impairments in integrated physical education: A retrospective study. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 88(4), 425-435. <https://doi.org/10.1080/02701367.2017.1346781>

- HUTZLER, Y. a LEVI, I. 2008. Including children with disability in physical education: general and specific attitudes of high-school students. *European Journal of Adapted Physical Activity*, 1(2), 21-30. <https://doi.org/10.5507/euj.2008.006>
- CHANG, S. C.-H., a SCHALLER, J. 2002. The views of students with visual impairments on the support they received from teachers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 96(8), 558-575. <https://doi.org/10.1177/0145482X0209600803>
- JESSUP, G. M., BUNDY, A. C., HANCOCK, N., a BROOM, A. 2018. Being noticed for the way you are: Social inclusion and high school students with vision impairment. *British Journal of Visual Impairment*, 36(1), 90-103. <https://doi.org/10.1177/0264619616686396>
- KASSER, L., LYTLE, K. 2013. *Inclusive Physical Activity: Promoting Health for a Lifetime*. 2nd ed. Champaign: Human Kinetics, 299 p. ISBN 978-1-4504-0186-9.
- KOVÁČOVÁ, B. 2019. *S inklúziou od raného veku. Dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu*. 1. vyd. Hliník nad Hronom: REZILIENCIA s.r.o., 100 s. ISBN 978-80-9722-77-5-3.
- KRISTÉN, L., KLINGVALL, B., a RING, M. 2022. The co-development of inclusive tools in physical education for pupils with and without disabilities. *Sport in Society*, 25(5), 1000-1016. <https://doi.org/10.1080/17430437.2020.1819243>
- LABUDOVÁ, J., VESELÁ, O., GÁLYOVÁ, I., NEMČEK, D., PČOLKA, P. 2010. *Edukológia zdravotnej a telesnej výchovy a športu postihnutých*. 1. vyd. Bratislava: END, spol. s.r.o. 90 s. ISBN 978-80-89324-04-0.
- LÖRINCZOVÁ, M. 2017. *Sociálne kompetencie žiakov v inklúziivnom vzdelávaní*. Dizertačná práca. Nitra: Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vedúci práce: Erik Žovinec.
- MACULAR DISEASE SOCIETY, 2020. *Tips for teaching sport to visually impaired students*. Dostupné z: <https://www.macularsociety.org/professionals/teaching-resources/tips-teaching-sport-visually-impaired-students/>
- MÉSZÁROSOVÁ, N. a NEMČEK, D. 2022. Názory žiakov športových a nešportových tried na inklúziu žiaka s telesným postihnutím v telesnej a športovej výchove. *Telesná výchova & šport*, 32(2), 27-37.
- MIŠOVÁ, I., STAVROVSKÁ, Z., ZÁHORCOVÁ, V. 2009. *Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím (s komentárom vybraných článkov)*. Bratislava: ZPMP v SR, s. 38-39. ISBN 978-80-89344-02-4.
- MORIÑA, A., a CARBALLO, R. 2017. The impact of a faculty training program on inclusive education and disability. *Evaluation and Program Planning*, 65, 77-83. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2017.06.004>
- NEMČEK, D., 2022. Children's attitudes towards inclusion of visually impaired students in physical education classes: gender differences. *Physical Education Theory and Methodology*, 22(3), 423-429. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.3.18>

- OLEKŠÁK, O., NEMČEK, D., RUMAN, D., 2022. Children's attitudes towards inclusion of visually impaired pupil in physical education lessons from the point of pupils' experience. *Sport and Society*, 22(1), 1-7. <https://doi.org/10.36836/2022/1/03>
- OLEXOVÁ, J. a LUPTÁKOVÁ, M. 2022. Ako by vnímali žiaci strednej školy spolužiaka a spolužiačku s intelektovým postihnutím na hodinách telesnej a športovej výchovy? *Telesná výchova & šport*, 32(2), 48-63.
- OZTURK, H. a ABAKAY, U. 2014. Research of attitudes of the students studying in schools of physical education and sport toward disabled kids. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 16(3), 66-68. <https://doi.org/10.15314/TJSE.201439683>
- RUIN, S., GIESE, M., a HAEGELE, J. A. 2021. Fear or freedom? Visually impaired students' ambivalent perspectives on physical education. *British Journal of Visual Impairment*, 39(1), 20-30. <https://doi.org/10.1177/0264619620961813>
- SEIDLER, P., ŽOVINEC, E., KURINCOVÁ, V. 2008. *Edukácia a inklúzia žiakov so špeciálnymi potrebami*. 1. vyd. Nitra: CCV PF UKF v Nitre, 80 s. ISBN 978-80-8094-291-5.
- TANURE ALVES, M. L., HAEGELE, J. A., a DUARTE, E. 2018. "We can't do anything": The experiences of students with visual impairments in physical education classes in Brazil. *British Journal of Visual Impairment*, 36(2), 152–162. <https://doi.org/10.1177/0264619617752761>
- STATTON THOMPSON, D., BEENE, S., GREER, K., WEGMANN, M., FULLMER, M., MURPHY, M., SCHUMACHER, S., a SAULTER, T. 2022. A proliferation of images: Trends, obstacles, and opportunities for visual literacy. *Journal of Visual Literacy*, 41(2), 113-131. <https://doi.org/10.1080/1051144X.2022.2053819>
- WINNICK, J. a PORRETTA, D. 2017. *Adapted Physical Education and Sport*. 6th ed. Champaign, IL: Human Kinetics, 628 s. ISBN 978-14-92511-53-3.
- YESSICK, A., a HAEGELE, J. A. 2019. "Missed opportunities": Adults with visual impairments' reflections on the impact of physical education on current physical activity. *British Journal of Visual Impairment*, 37(1), 40-49. <https://doi.org/10.1177/0264619618814070>

Výskum bol podporený grantovými projektmi Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže SR – KEGA č. 051UK-4/2022 (Inkluzívne vzdelávanie v telesnej a športovej výchove) a VEGA č. 1/0694/24 (Telesná a športová výchova ako prostriedok inklúzie žiakov s poruchami autistického spektra).

Doc. Mgr. Dagmar Nemček, PhD.

Katedra špeciálnej pedagogiky

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta

Račianska 59, 813 34 Bratislava

dagmar.nemcek@uniba.sk

Bc. Barbora Kyselová

Katedra špeciálnej pedagogiky

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta

Račianska 59, 813 34 Bratislava

kyselova50@uniba.sk

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.79-85>

Usability of the Dienes Logical Block in Primary Education

Využitelnost' Dienesovho logického bloku v primárním vzdělávání

Zuzana Semričová, Lenka Matejčíková

Abstract

The development of perception is very important for children of younger school age. Primary school teachers can also develop it through manipulation activities. One of the important aids in manipulative activities is also a set of geometric shapes created by the Hungarian mathematician Zoltán Pál Dienes called Dienes' s logical block. The aim of the paper is to bring this tool closer, especially to primary school teachers, and to offer them suggestions of thematic units in which they can use Dienes' logical block.

Keywords: Dienes logic block. Primary education. Manipulation activities. Mathematics.

Úvod

Jedným z hlavných cieľov primárneho vzdelávania na Slovensku je rozvíjať matematické predstavy žiakov z oblasti rovinných a priestorových útvarov, zisťovanie ich vlastností, odhadovanie dĺžky a vzdialenosti. Žiak musí zvládnuť aj riešenie jednoduchých aplikačných úloh z oblasti geometrického vzdelávania.

K splneniu uvedených cieľov, k rozvoju vnímania žiakov a zlepšeniu ich motoriky sú vhodným prostriedkom manipulačné činnosti. Práve manipulácia a dostatok pomôcok môžu žiakom pomôcť aj k posunu v oblasti poznávacieho procesu v geometrii, ktorému sa venovali holandský matematik Pierre van Hiele so svojou manželkou Dinou van Hiele-Geldof. Z toho dôvodu považujeme za dôležité, aby mali žiaci primárneho vzdelávania k dispozícii dostatok pomôcok, s ktorými môžu manipulovať, a tým spoznávať rôzne predmety zrakom a aj hmatom. V rámci príspevku chceme priblížiť pomôcku maďarského matematika Zoltána Pála Dienes, ktorá sa nazýva Dienesov logický blok. Ide o všestrannú pomôcku, ktorá sa skladá z geometrických útvarov rôznych farieb a veľkostí. Pre inšpiráciu ponúkame aj návrhy tematických celkov matematiky, v ktorých môžu učitelia túto pomôcku využiť tak, aby boli aktivity pre žiakov zaujímavé a rozvíjajúce.

Rozvoj priestorovej predstavivosti a manipulačná činnosť

Človek sa od narodenia neustále vyvíja. Pre každú časť jeho života je špecifický rozvoj jeho schopností a znalostí. V mladšom školskom veku nastáva veľký pokrok v oblasti vnímania, predovšetkým v oblasti zrakového a sluchového vnímania. Žiak sa stáva pozornejším a vníma aj detaily. Môžeme konštatovať, že vnímanie sa stáva pozorovaním, resp. cieľavedomým aktom. V tomto období nastupuje štádium konkrétnych operácií. V období mladšieho školského veku rešpektuje myslenie žiaka zákony logiky, vnímame tu určitú decentráciu. Spresňuje sa chápanie času, zoradenie udalostí, zlepšuje sa manipulovanie s číslami a mení sa predstava o kauzalite – žiak chápe, že dianie okolo neho môže mať svoju príčinu, ktorá s ním samým nesúvisí. Pre nás je najdôležitejšie, že žiak získava schopnosť brať viac aspektov do úvahy, taktiež získava schopnosť triediť, klasifikovať objekty podľa kritérií a zoraďovať objekty podľa určitého kritéria (Vágnerová, 2005).

Senzomotorické funkcie zohrávajú základ pri rozvoji vnímania, a taktiež priestorovej predstavivosti. Každý vnem, ktorý žiak prijíma, si uvedomuje, kognitívne spracováva a postupne si ho osvojuje. Na rozvoj ďalších predstáv o priestore pôsobí aj motorika, ktorá sa u žiaka v tomto období veľmi rozvíja. Učí sa odhadovať veľkosť, tvar, vzdialenosť a pomer jednotlivých častí (Kamenický, 2014).

Motoriku dokážeme rozvíjať prostredníctvom rôznych manipulačných aktivít. Už od útleho detstva si dieťa zlepšuje svoju jemnú motoriku skúšaním a opakovaním rôznych manipulačných činností. Malé dieťa by malo mať dostatok manipulačných hier, ktoré využíva, aby sa jeho jemná motorika rozvíjala rovnomerne a primerane.

Pod pojmom manipulačná činnosť, resp. haptická manipulácia, rozumieme činnosti napomáhajúce učeniu žiakov, v ktorých sa využíva multisenzorické vnímanie, pričom z hľadiska matematického poznávania bude, samozrejme, okrem zraku, prioritne využívaný hmat. Je dôležité konštatovať, že vyučovanie matematiky by malo byť realizované aj prostredníctvom aktivít zameraných na manipulačnú činnosť. Ak však učiteľ matematiky chce zapojiť do vyučovania manipulačnú, bádateľskú a aj zážitkovú činnosť, je to pre neho veľmi časovo náročné (Žilková, 2013). To však neznamena, že by tieto aktivity a činnosti mali byť vylúčené z výchovno-vzdelávacieho procesu na hodinách matematiky.

Poznávací proces v geometrii

Poznávací proces v rámci matematiky, predovšetkým zameraný na oblasť geometrie, definoval holandský matematik Pierre van Hiele so svojou manželkou Dinou van Hiele-Geldof do určitých sekvenčných a hierarchických hladín. Na základe pozorovania uviedli, že poznávací proces možno rozdeliť

do piatich hladín, v ktorých možno rozpoznať spôsob vnímania geometrických pojmov (Musser, Burger, Peterson, 2001):

- *Hladina 0 – vizualizácia:* Žiak rozoznáva geometrické útvary na základe ich celostného vzhľadu, pričom ich porovnáva s doterajšími, pre neho už známymi prototypmi. Detaily útvarov a vlastností sú pre žiaka nepodstatné. Na úrovni tejto hladiny poznávania sa žiak rozhoduje na základe vnemov, nie na základe uvažovania.
- *Hladina 1 – analýza alebo opis:* Žiak rozoznáva jednotlivé komponenty útvarov, pomenúva vlastnosti geometrických útvarov. Žiak nevníma vzťahy medzi vlastnosťami a útvary sa stávajú nositeľmi vlastností. Žiak dokáže diskutovať o vlastnostiach útvarov, ale neakceptuje možnosť prekrývania jednotlivých kategórií – chápe ich izolovane, teda ako navzájom disjunktné triedy.
- *Hladina 2 – abstrakcia alebo úroveň vzťahov:* Žiak vníma abstraktné vzťahy medzi vlastnosťami geometrických útvarov. Vytvára jednoduché definície a dokáže argumentovať klasifikáciu vybraných útvarov. Žiak si neuvedomuje význam a potrebu axióm, formálnych dôkazov a definícií.
- *Hladina 3 – dedukcia:* Žiak je schopný realizovať jednoduché formálne dôkazy na úrovni stredoškolskej geometrie a chápe ich význam. Rozumie definíciám, pozná zmysel a význam nutnej podmienky. Axiomatický systém chápe ako nemenný a nedokáže si predstaviť neeuklidovskú reprezentáciu geometrie.
- *Hladina 4 – axiomatizácia alebo precizovanie:* V tejto hladine poznávania je subjekt vzdelávania schopný chápať formálne aspekty dedukcie, akým je napríklad vytváranie a porovnávanie matematických systémov. Definície sú všeobecné a nezávislé na konkrétnej realizácii. Subjekt dokáže porozumieť neeuklidovskej geometrii (Žilková, 2013).

Posun medzi jednotlivými hladinami je podmienený úplným a dôkladným poznaním na predchádzajúcej úrovni. Musíme si uvedomiť, že preskočiť niektorú z uvedených hladín je nemožné (Musser, Burger, 1988).

Geometrický útvar a Dienesov logický blok

Matematická terminológia hovorí, že útvar je množina bodov na priamke, v rovine alebo v priestore (Medek a kol., 1975). V rôznych publikáciách môžeme nájsť množstvo dostupných materiálov pre pedagógov a úloh zameraných na prácu s geometrickými útvarmi. V našom príspevku uvedieme významnú pomôcku určenú najmä pre učenie geometrie, a to Dienesov logický blok.

Dienesov logický blok vymyslel maďarský matematik Zoltán Pál Dienes. Zoltán Dienes sa narodil v Maďarsku roku 1916 a vo veku 16 rokov

sa presťahoval do Anglicka. Počas svojho života veľa cestoval a počas svojich ciest rozširoval svoju víziu hravej matematiky v krajinách, ako napr. Francúzsko, Nemecko, Taliansko, Austrália, Brazília, Nová Guinea, Čile a pod. Bol zakladateľom nového odboru venujúceho sa psychológii učenia matematiky – Psychomatematika. V roku 1966 emigroval do Kanady, kde pôsobil na Universite de Sherbrooke v Quebecu. Aj po odchode do dôchodku učil na čiastočný úväzok na Acadia University, navštevoval miestne základné školy a robil rôzne prednášky (Zoltan Dienes' Web Site, 2021). Počas svojho života vytvoril pomôcku, ktorá sa dodnes využíva v školách a v názve nesie jeho meno, Dienesov logický blok.

Dienesov logický blok môžeme charakterizovať ako súbor modelov základných rovinných geometrických útvarov v rôznych vyhotoveniach. Pod pojmom vyhotovenia rozumieme nielen využitie rôznych útvarov, predovšetkým štyroch základných (kruh, trojuholník, štvorec a obdĺžnik), ale aj využitie rôznej farby, veľkosti, a taktiež hrúbky. Na Slovensku je známa modifikácia Dienesovho bloku zostavená zo štyroch základných geometrických útvarov, v štyroch farbách a dvoch veľkostiach. Na hrúbku sa dôraz nekladie (Žilková, Židek, 2014).

Využitie Dienesovho logického bloku v primárnom vzdelávaní

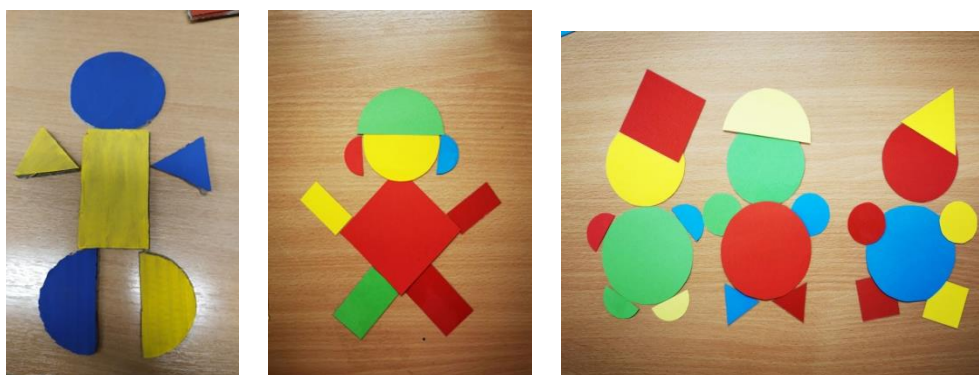
Aj napriek jednoduchému výzoru tejto matematickej učebnej pomôcky, jej využitie v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu je široké. Využitelnosť závisí predovšetkým od kreativity pedagóga, ktorý s touto pomôckou chce a predovšetkým vie pracovať. Keďže sa úlohy zamerané na využitie Dienesovho logického bloku v aktuálnych slovenských učebniciach matematiky pre primárny stupeň vzdelávania nenachádzajú, je využitie Dienesovho bloku výhradne na voľbe pedagóga.

V nasledujúcej časti príspevku uvádzame oblasti matematiky, v ktorých môžu učitelia primárneho vzdelávania využiť Dienesov logický blok. Veríme, že uvedené návrhy budú inšpiráciou pre učiteľov, čo môže smerovať k zefektívneniu a skvalitneniu výučby na základných školách:

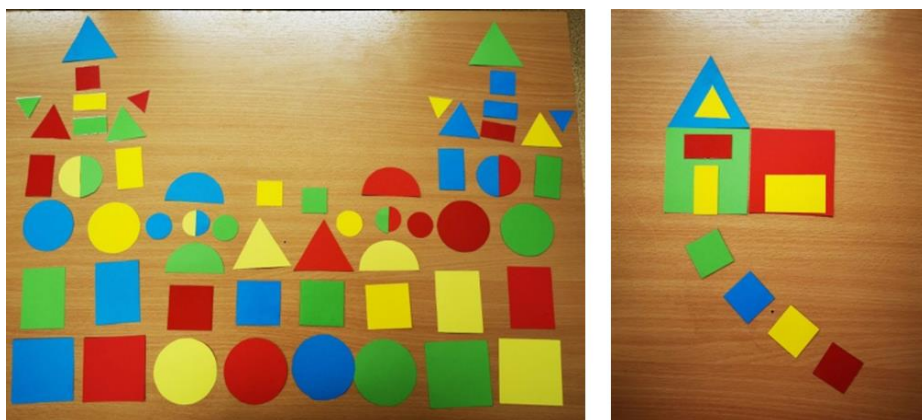
1. Geometrické tvary a útvary – rozlišovanie pojmov geometrický útvar a geometrický tvar, pomenovávanie tvarov a útvarov, vlastnosti a rozdiely medzi tvarmi a útvarmi.
2. Množiny – určovanie množiny podľa charakteristickej vlastnosti (farba, tvar, veľkosť), určovanie prieniku, zjednotenia, rozdielu a doplnku množín.
3. Triedenie – triediť jednotlivé útvary podľa určitej vlastnosti (tvar, farba, počet strán).
4. Usporiadanie – v prípade viacerých veľkostí možnosť usporiadania podľa veľkosti, prípadne podľa počtu strán.

5. Karteziánsky súčin – nájdanie všetkých možných usporiadaných kombinácií (napr. malé a veľké štvorce).
6. Binárne relácie – vytvorenie kombinácií podľa zadaných pokynov (napr. vytvoriť dvojice, v ktorých je veľký štvorec a veľký trojuholník).
7. Lineárny vzor – pokračovanie v predznačenom vzore zadanom podľa určitého pravidla (farba, útvar, veľkosť).
8. Matematické operácie s číslami – hmatateľná pomôcka pre jednoduchšie zobrazenie sčítania, odčítania a jednoduchého násobenia a delenia.
9. Meranie dĺžky – pred zavedením štandardných jednotiek merania (meter) je možné využiť útvar ako meraciu jednotku (napr. zmerať dĺžku tabule za pomoci obdĺžnika).
10. Porovnávanie – porovnávanie vlastností útvarov, veľkosti útvarov, porovnávanie môžu ďalej využiť pri triedení a usporiadaní.
11. Manipulačné činnosti – rozvoj jemnej motoriky pri manipulácii.
12. Priestorová predstavivosť – orientácia v priestore za pomoci jednotlivých geometrických útvarov (napr. napravo od modrého štvorca položia zelený trojuholník).
13. Tvorivosť a kreativita – z útvarov vytvoriť rôzne obrazce.

Dienesov logický blok je pomôcka, ktorej využiteľnosť je naozaj rôznorodá. Ako je možné vidieť na Obr. 1 – 5, žiaci mladšieho školského veku s obľubou tvoria z geometrických útvarov obrazce na témy, ktoré sú im blízke. Žiaci pre zobrazenie rodiny a budov využili geometrické útvary, ako štvorec, obdĺžnik, kruh, trojuholník a polkruh, v troch veľkostiach, a to veľký, stredný a malý. Využité boli väčšinou štyri farby – modrá, zelená, červená a žltá.

Obr. 1, 2, 3: Osoby skonštruované žiakmi s využitím geometrických útvarov

Obr. 4, 5: Stavby rôznych budov postavené žiakmi s využitím geometrických útvarov

V porovnaní s definíciou Dienesovho logického bloku je zrejmé, že v prípade Obr. 1 – 5 sa nejedná o tradičný Dienesov logický blok, a to z dôvodu prídania jedného geometrického útvaru – polkruhu, a rovnako prídanim tretej veľkosti útvarov, teda nachádzajú sa tam veľké, stredné a malé geometrické útvary. Posledná podmienka, využitie štyroch základných farieb, bola splnená.

Záver

Rozvoj vnímania prostredníctvom manipulačných činností je pre deti mladšieho školského veku veľmi dôležitý. Práve manipuláciou si deti cvičia motoriku a poznávajú jednotlivé predmety zmyslami. Aj vďaka tomu dokážu žiaci napredovať a postupovať do vyšších úrovní poznávacieho procesu. K tomu môže pomôcť aj špecifická pomôcka, Dienesov logický blok, ktorý sa skladá z geometrických útvarov v rôznych veľkostiach (tradične v dvoch) a rôznych farbách (tradične je to červená, zelená, žltá a modrá). Ide o všestranne zameranú pomôcku, čo dokazuje aj nami uvedený zoznam tematických celkov matematiky, pri vyučovaní ktorých sa dá táto pomôcka využiť. Jej využiteľnosť však stále závisí od učiteľa, jeho kreativity a ochoty pracovať s Dienesovým logickým blokom. Veríme, že predložený príspevok bude slúžiť ako inšpirácia pre učiteľov a tiež, že zvýšime povedomie o Dienesovom logickom bloku, čo môže pomôcť k zefektívneniu a zatraktívneniu vyučovacích hodín.

Bibliografia

- KAMENICKÝ, M. 2014. *Rozvoj matematických predstáv, priestorovej orientácie, vnímanie času a pojem čísla*. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU, 2014. 34 s. ISBN 978-80-561-0111-7.
- KOPÁČOVÁ, J. a kol. 2014. *Matematické uvažovanie detí*. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU, 2014. 100 s. ISBN 978-80-561-0162-9.
- MEDEK, V. a kol. 1975. *Matematická terminológia*. Bratislava: SPN, 1975. 144 s.
- MUSSER, G. L., BURGER, W. F. 1988. *Mathematics for Elementary Teachers a Contemporary Approach*. New York: Collier Macmillan Publishers, 1988. 874 s. ISBN 978-00-2385-431-6.
- MUSSER, G. L., BURGER, W. F., PETTERSON, B. E. 2001. *Mathematics for Elementary Teachers*. New York: John Wiley, 2001. 882 s. ISBN 978-047-1164-25-8.
- Štátny vzdelávací program pre primárne vzdelávanie – 1. stupeň základnej školy: *Matematika*. [online]. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2015. 25 s. Dostupné na: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/matematika_pv_2014.pdf
- Zoltan Dienes' Web Site. 2021. *About*. Dostupné na: <https://zoltandienes.com/about/>
- ŽILKOVÁ, K. 2013. *Teória a prax geometrických manipulácií v primárnom vzdelávaní*. Praha: Powerprint s.r.o., 2013. 116 s. ISBN 978-80-87415-84-9.
- ŽILKOVÁ, K. ŽIDEK, O. 2014. *Dienesov logický blok – zaznávaná, alebo zabudnutá pomôcka na rozvíjanie matematických predstáv*. In: *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok*. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU, 2014, roč. 13, č. 1, s. 116-123. ISSN 1336-2232.

Bc. Mgr. Zuzana Semričová, PhD.

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
semricova.z@gmail.com

Mgr. Lenka Matejčíková, PhD.

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
lenka.matejcikova@ku.sk

Social, Economic and Legal Sciences

Sociálne, ekonomické a právne vedy

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.89-103>

Psychometric Analysis of the Everyday Discrimination Scale (EDS) and the Heightened Vigilance Scale (HVS)

Psychometrické analýzy Škály každodennej diskriminácie (EDS) a Škály zvýšenej ostražitosťi (HVS)

Robert Tomšík, Nikoleta Kuglerová

Abstract

The aim of the study is to verify the psychometric properties of the Everyday Discrimination Scale (EDS) and the Heightened Vigilance Scale (HVS). The scales were administered to adult individuals ($n = 248$) aged 21 to 59 years. Of the total number of respondents, 93,1% were women. A confirmatory factor analysis of CFA was used, using method DWLS, with assessment of fit indices. The reliability of the instruments was verified using Cronbach's α and McDonald's ω coefficients. Based on statistical analyses, it was found that the data adequately describe both models, and the results supported the one-factor structure of the Slovak version of the EDS Scale, $\chi^2 (5) = 0,435$; $p = 0,994$; RMSEA = 0,001 (90% CI 0,001 – 0,001); CFI = 1,000 a TLI = 1,000, and the two-factor structure of the Slovak version of the HVS Scale, $\chi^2 (7) = 11,612$; $p = 0,114$; RMSEA = 0,052 (90% CI 0,001 – 0,102); CFI = 0,997 a TLI = 0,994.

Keywords: HVS. EDS. Psychometric analysis. Discrimination.

Úvod

Vnímaná diskriminácia, definovaná ako „behaviorálny prejav negatívneho postoja, úsudku alebo nespravodlivého zaobchádzania s členmi skupiny“ (Pascoe & Richman, 2009), je široko používaný koncept v psychologickom výskume a bol študovaný v mnohých súvislostiach. Všeobecný konsenzus o vnímanej diskriminácii poukazuje, že môže ísť o chronický stresor bez ohľadu na zdroje diskriminácie (napr. rasa/etnická príslušnosť, sexuálna orientácia, vek, rod), čo naznačuje aj potenciálne spojenie s negatívnymi výsledkami v oblasti fyzického a duševného zdravia. Existuje množstvo výskumných dôkazov (napr. Gee et al., 2007; Kim et al., 2014; Pascoe & Smart Richman, 2009; Ryff, Keyes & Huges, 2003; Williams & Mohammed, 2009), ktoré zistili, že jednotlivci, ktorí v každodennom živote zažívajú vyššiu mieru diskriminácie, majú tendenciu mať horšie výsledky v oblasti fyzického a duševného zdravia, v porovnaní s jednotlivcami, ktorí sa s takýmito problémami v bežnom živote

nestretávajú. Meranie diskriminácie a jej pridružených konceptov v tomto ponímaní dáva jednoznačný význam, či pre výskumné a teoretické účely, ale aj preventívne účely. Jedným z najpoužívanějších ukazovateľov vnímanej diskriminácie je škála každodennej diskriminácie (EDS; Williams, Lawrence, & Davis, 1997), ktorá bola vyvinutá na meranie aspektov medziľudskej diskriminácie, ktoré sú chronické alebo epizodické (Williams & Mohammed, 2009), a škála HVS (Clark et al., 2006) na meranie zvýšenej ostrážitosti v reakcii na skúsenosti s diskrimináciou. Táto šesťpoložková škála bola vytvorená v nadväznosti na škálu EDS, aby zhodnotila, do akej miery je osoba bdela vo svojom okolí, kvôli predchádzajúcemu zlému zaobchádzaniu, ktoré zažila. Obe škály sú predmetom psychometrického zhodnotenia a validácie predmetnej štúdie.

1 Teoretické a empirické východiská

V posledných desaťročiach výrazne vzrástol počet štúdií skúmajúcich súvislosť medzi diskrimináciou a zdravím. Ich výsledky sú súčasťou dokumentácie rozdielov v zdravotnom stave v Spojených štátoch (USA) v dôsledku vzťahov medzi skúsenosťami s diskrimináciou a horšími ukazovateľmi duševného a fyzického zdravia. Časť týchto dôkazov vyplýva zo štúdií medziľudskej diskriminácie, v ktorých sa kladie väčší dôraz na skúsenosti s nepriateľskými udalosťami v každodennom živote, pretože sú meradlom chronického vystavenia psychosociálnym stresorom. Vnímanie každodennej diskriminácie zahŕňa nečestné a opakujúce sa praktiky v medziľudských interakciách v rôznych kontextoch a prostrediach, vrátane prejavov neúctivého zaobchádzania, znevažovania a ponuky menej kvalitnej starostlivosti, pomoci alebo iných služieb. Vystavenie diskriminácii môže spôsobovať nepríjemnosti a ťažkosti v každodennom živote (Schmitt, 2014). Škody spôsobené diskrimináciou pôsobia prostredníctvom rôznych mechanizmov a vyskytujú sa v rôznych kontextoch a kľúčových oblastiach života (napr. inštitucionálny rasizmus; pracovisko, služby zdravotnej starostlivosti; Hollingsworth et al., 2017; O'Keefe et al., 2015). Napríklad na individuálnej úrovni sa mikroagresie ako psychosociálne stresory môžu časom transformovať do naučenej bezmocnosti (Lee & Turney, 2012). S diskrimináciou súvisí aj úzkosť (Hwang & Goto, 2008; Ong & Fuller-Rowell, 2009), skoré užívanie návykových látok (Gibbons, et al., 2007) a ukazovatele narušeného fyzického zdravia, ako je zvýšený krvný tlak a systémový zápal (Goosby, et al., 2015). Tieto zásadné zistenia poukazujú na potrebu výskumných analýz a intervencie na podporu zdravia a osobnej pohody (Greenfield, Elm, & Hallgren, 2021).

Škála každodennej diskriminácie (EDS) je jedným z najpoužívanějších nástrojov na hodnotenie diskriminácie, najmä v USA, ale aj v európskych krajinách, Kanade a Južnej Afrike. Pôvodne navrhnutá v kontexte Detroit Area Study s cieľom posúdiť skúsenosti a frekvenciu diskriminácie rasových/etnických skupín a jej vplyvu na zdravie. Škála zachytáva chronické alebo epizodické

aspekty medziľudskej diskriminácie. Pôvodná verzia EDS pozostávala z deviatich položiek, na ktoré sa odpovedalo pomocou 6-bodovej škály Likertovho typu, pričom upravené verzie EDS majú rôzny počet položiek (napr. Chan et al., 2012; Lewis, Cogburn, & Williams, 2015), alebo rôzne možnosti odpovedí (napr. Jang et al., 2010; Lewis, Cogburn, & Williams, 2015). Vzhľadom na popularnosť EDS škály, vznikol nesúlad medzi výskumnými zisteniami a samotnou štruktúrou škály, rôzni autori menili počet položiek a hlavne možnosti škály, na ktorú respondent odpovedá. Ako následok toho, hrubé skóre pri jednotlivých verziách môže variovať, avšak pri všetkých verziách vyššie skóre naznačuje vyššiu úroveň vnímanej diskriminácie. Položkami zahrnutými v EDS sú každodenné skúsenosti s nespravodlivým zaobchádzaním, ako je zaobchádzanie s menšou úctou, menej zdvorilé zaobchádzanie, urážanie, vyhrážanie sa alebo obťažovanie. Šírenie EDS bolo podporované jeho stručnosťou a psychometrickými vlastnosťami opísanými v prvom desaťročí používania, zameranými predovšetkým na ich výkon v rôznych rasových/etnických skupinách, ako sú Afroameričania a Latinoameričania v USA, a medzi ženami a mužmi. Novšie štúdie naznačujú, že 5-položková verzia EDS má najlepšie hodnoty fit-u (v porovnaní s pôvodnou 9-položkovou, a rozšírenou 11-položkovou verziou), ako uvádza napríklad Feng et al. (2021). Tieto štúdie naznačujú dobré psychometrické vlastnosti, ale odporúčajú, aby bol hodnotený primárne na všeobecnej populácii a následne medzi heterogénnymi sociálnymi skupinami, ktoré zahŕňajú rôznu rasovú a rodovú identitu, a sociálnu diverzitu (Griep et al., 2022).

Ostražitosť súvisiaca s diskrimináciou bola zdôraznená ako dôležitá súčasť spojenia medzi skúsenosťami s diskrimináciou a zdravotnými ťažkosťami. Ide o mechanizmus zvládania, ktorý je charakterizovaný fyzickou a duševnou pripravenosťou jednotlivca, s neustálym monitorovaním prostredia a diania okolo neho, ako aj neustálym prispôbovaním sa, s cieľom sa chrániť alebo sa vyhnúť skúsenostiam s diskrimináciou (Griep et al., 2022). Na posúdenie tejto zložky diskriminácie bola tiež navrhnutá škála zvýšenej ostražitosti (HVS) pre vyššie uvedenú štúdiu z oblasti Detroitu. Škála bola administrovaná respondentom po škále EDS, konkrétne u tých, ktorí odpovedali, že mali predchádzajúce skúsenosti s diskrimináciou. Hodnoty škály HVS boli taktiež spojené so zdravotnými problémami, ako je napríklad stres. Okrem toho bol tento konštrukt považovaný za potenciálneho sprostredkovateľa v teoretickom modeli, ktorý spája rasu/etnicitu a nepriaznivý zdravotný stav. Poznatky o jeho psychometrických vlastnostiach sú však obmedzené, keďže meranie a analýza štruktúry jeho konštraktu boli málo preskúmané. Napriek tomu, autori Griep et al. (2022), ktorí adaptovali brazílsku verziu, preskúmali psychometrické možnosti HVS škály. Zistenia poukázali, že jednodimenzionálny konštrukt nemal dobré hodnoty fit-u. Problematické boli zaťaženia faktorov, ako aj samotné indexy fit-u ($CFI = 0,918$; $TLI = 0,864$; $RMSEA = 0,138$). Napriek tomu, dvojdimenzionálna štruktúra dotazníka, pozostávajúca zo subškál Pripravenosť (na diskriminačnú situáciu) a Opatrnosť (voči nadchádzajúcej diskriminácii), mala

signifikantne uspokojivejšie indexy fit-u, konkrétne $CFI = 0,991$; $TLI = 0,980$; $RMSEA = 0,053$.

Napriek širokému používaniu oboch škál, podľa našich vedomostí, len málo štúdií uvádza psychometrické vlastnosti týchto nástrojov na všeobecnej populácii, hlavne v Európe. Na základe toho je cieľom predmetnej štúdie overenie reliability a faktorovej štruktúry slovenských verzií škál EDS a HVS.

2 Metódy

2.1 Výskumný súbor a zber dát

Výskumný súbor tvorilo $N = 248$ respondentov, ktorí boli dospelí jednotlivci vo veku od 21 do 59 rokov. Respondenti boli zo všetkých okresov Slovenska: Nitriansky, Bratislavský, Banskobystrický, Prešovský, Trenčiansky, Trnavský, Košický a Žilinský kraj. Výskumný súbor tvorilo $n = 16$ mužov a $n = 232$ žien s priemerným vekom $M = 42,09$ roka, so štandardnou odchýlkou $SD = 5,305$. Počas výskumu bolo distribuovaných 300 dotazníkov, čo znamená, že návratnosť dotazníkov bola 82,67 %. Dotazníky boli administrované formou papier-ceruzka a online formou. Na vyplnenie dotazníkov mali respondenti približne 30 až 60 minút. Dotazníky boli súčasťou rozsiahlejšej výskumnej batérie.

2.2 Nástroje

Škála každodennej diskriminácie (EDS; Williams, Lawrence, & Davis, 1997) meria chronické a rutinné nespravodlivé zaobchádzanie v každodennom živote. Škála EDS je tvorená piatimi položkami. Respondenti sú požiadaní, aby uviedli, ako často sa vo svojom každodennom živote stretávajú s nespravodlivým zaobchádzaním, na škále Likertovho typu. Kategórie odpovedí sa pohybujú od 1 (takmer nikdy) do 6 (takmer každý deň). Hrubé skóre môže nadobúdať hodnoty od 5 do 30 bodov (Clark et. al., 2006). Predchádzajúce štúdie (napr. Kim et al., 2014), uvádzajú, že vnútorná konzistentnosť EDS bola prijateľná ($\alpha = 0,880$; $\omega = 0,850$). Plné znenie položiek škály je uvedené v Tab. 1.

Škála zvýšenej ostražitosti (HVS; v niektorých prípadoch uvádzaná aj ako DRVS „Discrimination-Related Vigilance Scale“) bola navrhnutá Williamsom v roku 1997, no prvýkrát bola publikovaná v štúdiu Clark et. al., 2006. Škála je zameraná na meranie zvýšenej ostražitosti v reakcii na skúsenosti s diskrimináciou. Táto šesťpoložková škála bola konštruovaná v nadväznosti na EDS, aby sa zhodnotilo, do akej miery je osoba bdela vo svojom okolí kvôli predchádzajúcemu zlému zaobchádzaniu, ktoré zažila. Aj keď primárne navrhnutá ako jednodimenzionálny konštrukt, výskumnými analýzami bolo zistené, že škála pozostáva z dvoch subškál: subškála Pripravenosti na diskriminačnú situáciu a subškála Opatrnosti voči nadchádzajúcej diskriminácii. Respondenti

sú požiadaní, aby častosť výskytu uvedených situácií ohodnotili na päťbodovej škále (1 – takmer nikdy do 6 – veľmi často). Odpovede na položky sa následne sčítajú, pričom vyššie skóre predstavuje väčšiu ostražitosť (pripravenosť/opatrnosť). Hrubé skóre môže nadobúdať hodnoty od 3 do 18 bodov. Predchádzajúce štúdie uvádzajú uspokojivú reliabilitu nástroja, konkrétne $\alpha = 0,720$ (Griep et al., 2022). Plné znenie položiek škály je uvedené v Tab. 5.

Do slovenského jazyka boli škály preložené metódou spätného prekladu, pričom prvá fáza prekladu z anglického do slovenského jazyka bola uskutočnená nezávisle autormi príspevku. Odlišnosti v prvotných prekladoch spočívali v menších odchýlkach v použitých slovách alebo v slovoslede a boli následne zjednotené na základe obojstranného súhlasu oboch prekladateľov. Pred realizáciou predmetného výskumu sme získali súhlas autorov oboch škál na výskumné a validačné účely. Pre ďalšie výskumy je nevyhnutné získať súhlas autorov, ako pôvodných, tak aj adaptovaných verzií.

2.3 Štatistické analýzy

Dáta boli prvotne spracované v programe Microsoft Office Excel. Deskriptívna štatistika, vnútorná konzistencia nástroja a konfirmačná faktorová analýza boli realizované pomocou programov SPSS ver. 25 a JASP ver. 0.14.1.0. Analýzy zahŕňali základné deskriptívne ukazovatele (N , M , SD , σ^2 , *šikmosť*, *špicatosť*). Vnútorná konzistencia bola vyhodnotená pomocou koeficientov Cronbachova α a McDonaldova ω . Doplnkové analýzy (lineárne korelácie medzi faktormi a položkami) boli vypočítané pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu. Pre overenie vhodnosti jednofaktorového modelu škály EDS bola realizovaná konfirmačná faktorová analýza CFA metódou DWLS. Pre overenie vhodnosti jednofaktorového a dvojfaktorového modelu škály HVS bola realizovaná konfirmačná faktorová analýza CFA metódou DWLS, s využitím robustnej korekcie štandardných chýb. Normalita distribúcie dát bola zisťovaná Kolmogorovovým-Smirnovovým testom (Tomšík, 2017), ktorá bola pri všetkých položkách $p < 0,001$. Pri interpretácii výsledkov CFA sme sa riadili odporúčaním uvádzať okrem celkového chí-kvadrátu aj indexy zhody (Hooper, Coughlan & Mullen, 2008). Ideálny chí-kvadrát sa veľkosťou blíži zhora počtu stupňov voľnosti a pri viacerých modeloch sa za vhodnejší model pokladá ten s najnižším chí-kvadrátom, avšak štatistika χ^2 býva ovplyvnená veľkosťou súboru a tiež odchýlkami od normálnej distribúcie dát (Hooper, Coughlan & Mullen, 2008). Na hodnoty prisudzované dobrému modelu sú kladené nasledovné požiadavky: pre index RMSEA (root mean square error of approximation) $\leq 0,050$; pre CFI (Comparative Fit Index) $\geq 0,95$; pre TLI (Tucker-Lewis index) $\geq 0,95$ (Finney & DiStefano, 2013).

3 Výsledky

3.1 Validita a reliabilita škály EDS

V tabuľke nižšie sú sumarizované základné deskriptívne ukazovatele položiek škály EDS z celého výskumného súboru $N = 248$. Body z celej škály sa potom sčítajú pre získanie hrubého skóre. Hrubé skóre môže nadobúdať hodnoty od 5 do 30 bodov. Deskriptívne ukazovatele pre škálu EDS na predmetom výskumnom súbore boli: $M = 8,51$; $SD = 4,356$; $\sigma^2 = 18,979$ (Tab. 1).

Tab. 1: Opisná štatistika položiek škály EDS

Položka		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	$\gamma 1$	$\gamma 2$
EDS_1	V porovnaní s ostatnými ľuďmi je s vami zaobchádzané menej zdvorilo.	248	2,00	1,274	1,354	1,184
EDS_2	V porovnaní s ostatnými ľuďmi ste v reštauráciách alebo obchodoch horšie obslužený.	248	1,55	1,013	2,450	6,525
EDS_3	Ľudia sa správajú tak, akoby si mysleli, že nie ste múdry.	248	1,80	1,151	1,677	2,546
EDS_4	Ľudia sa správajú tak, akoby sa vás báli.	248	1,73	1,137	1,771	2,601
EDS_5	Vyhrážajú sa vám alebo vás obťažujú.	248	1,43	0,924	2,734	8,039

Pozn.: *N* – počet; *M* – priemer; *SD* – štandardná odchýlka; $\gamma 1$ – šikmosť; $\gamma 2$ – špicatosť.

Škála bola následne zhodnotená pomocou konfirmačnej faktorovej analýzy (CFA, metódou DWLS). Jednofaktorový model bez modifikácií vykazoval nasledovné hodnoty: $\chi^2(5) = 0,435$; $p = 0,994$; $RMSEA = 0,001$ (90 % *CI* 0,001 – 0,001); $CFI = 1,000$ a $TLI = 1,000$. Všetky štandardizované zaťaženia faktorov (λ) latentnej premennej boli štatisticky významné ($p < 0,001$). Ich hodnoty sa pohybovali od 0,628 do 0,847 (Tab. 2), kým hodnoty štandardizovaných reziduálnych variácií sa pohybovali od 0,283 do 0,605 (Tab. 3; Obr. 1).

Tab. 2: Zaťaženia faktora (EDS)

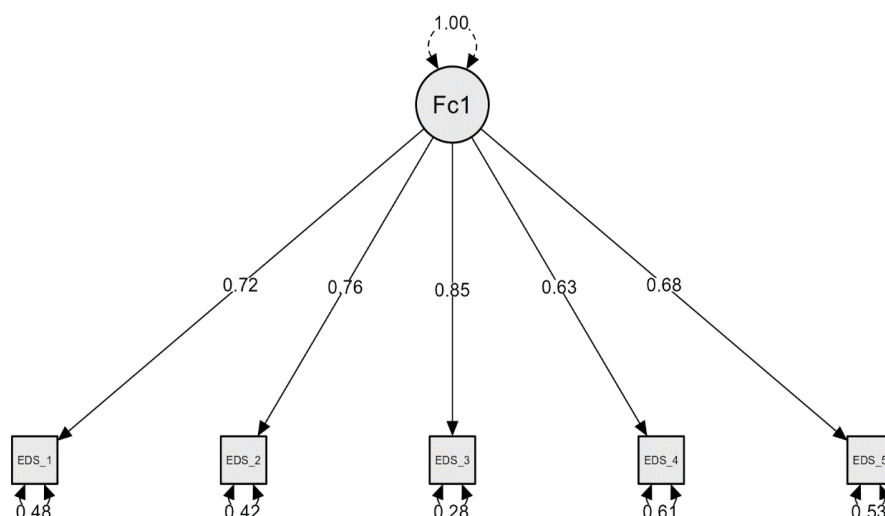
Položka	Odhad	Št. chyba	<i>z</i>	<i>p</i>	95 % Interval spoľahlivosti		Št. náboj
					Spodný	Horný	
EDS_1	0,921	0,087	10,581	< 0,001	0,750	1,091	0,723
EDS_2	0,771	0,113	6,814	< 0,001	0,549	0,992	0,761
EDS_3	0,975	0,088	11,055	< 0,001	0,802	1,147	0,847
EDS_4	0,714	0,109	6,566	< 0,001	0,501	0,928	0,628
EDS_5	0,633	0,116	5,453	< 0,001	0,405	0,860	0,685

Pozn.: *z* – *z*-hodnota; *p* – štatistická významnosť.

Tab. 3: Reziduálne variácie (EDS)

Položka	Odhad	Št. chyba	z	p	95 % Interval spoľahlivosti		Št. odhad
					Spodný	Horný	
EDS_1	0,775	0,153	5,061	< 0,001	0,475	1,076	0,478
EDS_2	0,431	0,085	5,051	< 0,001	0,264	0,599	0,421
EDS_3	0,375	0,088	4,260	< 0,001	0,203	0,548	0,283
EDS_4	0,783	0,115	6,828	< 0,001	0,558	1,007	0,605
EDS_5	0,453	0,071	6,413	< 0,001	0,315	0,592	0,531

Pozn.: z – z-hodnota; p – štatistická významnosť.

Obrázok 1: Diagram vetvenia konfirmačnej faktorovej analýzy modelu EDS (Tomšík, Kuglerová, 2024).

Reliabilita bola vypočítaná pomocou alfa a omega koeficientov. Pre bližšie analýzy boli vypočítané aj ďalšie parametre zisťujúce spoľahlivosť škály: priemer po vypustení položky, variácia po vypustení položky, korelácia po vypustení položky a koeficienty alfa a omega po vypustení položky. Reliabilita škály, nameraná koeficientom alfa, bola $\alpha = 0,852$, a koeficientom omega, bola $\omega = 0,847$. Celková reliabilita by nebola signifikantne navýšená pri odstránení položiek z výskumného nástroja. Korigované korelácie s celkovým skóre sa pohybovali od $r = 0,580$ do $r = 0,748$ (Tab. 8).

Tab. 4: Reliabilita škály EDS

Položky	M po vypustení položky	σ^2 po vypustení položky	Korelácia r s celkovým skóre	α po vypustení položky	ω po vypustení položky
EDS_1	6,51	11,652	0,656	0,819	0,823
EDS_2	6,96	12,950	0,687	0,809	0,817
EDS_3	6,71	11,752	0,748	0,789	0,792
EDS_4	6,79	12,944	0,580	0,836	0,844
EDS_5	7,08	13,762	0,637	0,823	0,829

Pozn.: M – priemer; σ^2 – variácia; r – Pearsonov korelačný koeficient.

3.2 Validita a reliabilita škály HVS

V tabuľke nižšie sú sumarizované základné deskriptívne ukazovatele položiek škály HVS z celého výskumného súboru $N = 248$. Hrubé skóre je získané sčítaním bodov jednotlivých položiek v každej subškále. Hrubé skóre môže nadobúdať hodnoty od 3 do 18 bodov. Deskriptívne ukazovatele pre jednotlivé subškály boli nasledovné: Pripravenosť, $M = 6,75$; $SD = 4,016$; $\sigma^2 = 16,130$, a pre Opatrnosť, $M = 10,14$; $SD = 4,979$; $\sigma^2 = 24,797$ (Tab. 5).

Tab. 5: Opisná štatistika položiek škály HVS

Položka	N	M	SD	$\gamma 1$	$\gamma 2$
HVS_1 ... vopred premýšľate o možných problémoch, ktoré sa môžu vyskytnúť?	248	2,97	1,859	0,341	-1,456
HVS_2 ... sa skúšate pripraviť na možné urážky predtým, ako odídete z domu?	248	1,89	1,467	1,638	1,538
HVS_3 ...máte pocit, že musíte byť vždy veľmi opatrný/á ohľadom svojho vystupovania (aby ste boli adekvátne obslužený/á, alebo aby ste sa vyhli obťažovaniu)?	248	1,90	1,469	1,657	1,574
HVS_4 ... dbáte na to, čo povieť a ako to povieť?	248	3,52	1,917	0,016	-1,537
HVS_5 ... pozorne sledujete, čo sa deje okolo vás?	248	3,67	1,909	-0,123	-1,494
HVS_6 ... sa pokúšate vyhnúť určitým spoločenským situáciám a miestam?	248	2,95	1,737	0,435	-1,139

Pozn.: N – počet; M – priemer; SD – štandardná odchýlka; $\gamma 1$ – šikmosť; $\gamma 2$ – špicatosť.

Škála bola zhodnotená pomocou konfirmačnej faktorovej analýzy (CFA, metódou DWLS). Jednofaktorový model bez modifikácií vykazoval nasledovné hodnoty: $\chi^2 (9) = 38,884$; $p < 0,001$; $RMSEA = 0,116$ (90 % CI 0,080 – 0,155); $CFI = 0,978$ a $TLI = 0,963$. Podobne ako aj v predchádzajúcich štúdiách

zahraničných autorov, jednofaktorový model nespĺňal kritériá zhody s dátami. Rovnakou metódou bol následne overený dvojfaktorový model, pri ktorom boli zistené nasledovné hodnoty: $\chi^2(8) = 22,788$; $p < 0,004$; $RMSEA = 0,087$ (90 % CI 0,046 – 0,129); $CFI = 0,989$ a $TLI = 0,979$. Problém v tomto modeli sa najmä javili hodnoty $RMSEA$ a χ^2 , avšak táto štatistika býva ovplyvnená veľkosťou súboru a tiež odchýlkami od normálnej distribúcie dát (Hooper, Coughlan & Mullen, 2008). Modifikačné indexy ukazovali na to, že dve položky majú signifikantne reziduálne kovariancie. Išlo konkrétne o dvojicu: *HVS_4* a *HVS_5* (*Mod. Ind.* = 11,121; $p < 0,001$; $EPC = 0,792$). Po korelovaní položiek model vykazoval nasledovné hodnoty: $\chi^2(7) = 11,612$; $p = 0,114$; $RMSEA = 0,052$ (90 % CI 0,001 – 0,102); $CFI = 0,997$ a $TLI = 0,994$. Všetky štandardizované zaťaženia faktorov (λ) latentnej premennej boli štatisticky významné. Ich hodnoty sa pohybovali od 0,700 do 0,897 (Tab. 6), kým hodnoty štandardizovaných reziduálnych variácií sa pohybovali od 0,195 do 0,510 (Tab. 7).

Tab. 6: Zaťaženia faktora (HVS)

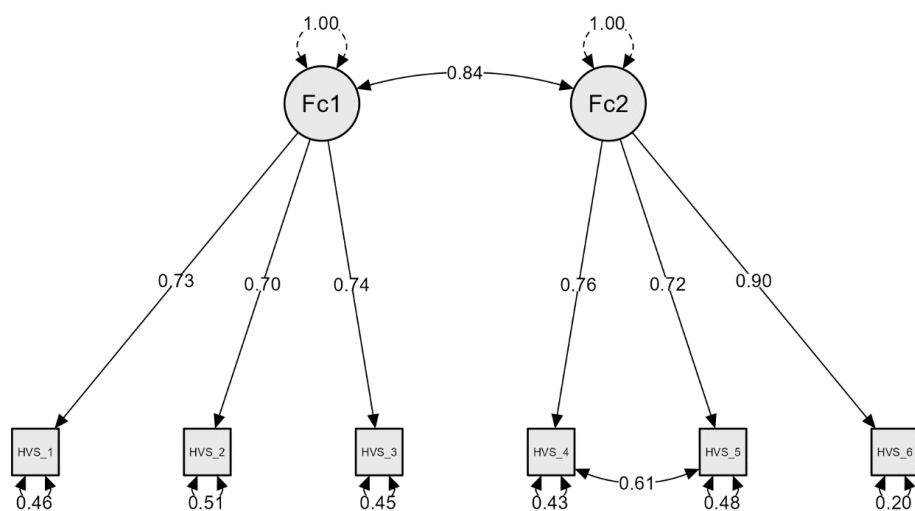
Faktor	Položka	Odhad	Št. chyba	z	p	95 % Interval spoľahlivosti		Št. náboj
						Spodný	Horný	
Pripravenosť	HVS_1	1,237	0,073	16,917	< 0,001	1,094	1,380	0,733
	HVS_2	0,932	0,062	15,085	< 0,001	0,811	1,053	0,700
	HVS_3	0,987	0,064	15,374	< 0,001	0,861	1,113	0,740
Opatrnosť	HVS_4	1,227	0,077	15,956	< 0,001	1,077	1,378	0,756
	HVS_5	1,163	0,075	15,535	< 0,001	1,016	1,310	0,724
	HVS_6	1,391	0,071	19,718	< 0,001	1,253	1,530	0,897

Pozn.: z – z-hodnota; p – štatistická významnosť.

Tab. 7: Reziduálne variácie (HVS)

Položka	Odhad	Št. chyba	z	p	95 % Interval spoľahlivosti		Št. odhad
					Spodný	Horný	
HVS_1	1,318	0,208	6,334	< 0,001	0,910	1,725	0,463
HVS_2	0,903	0,215	4,198	< 0,001	0,481	1,324	0,510
HVS_3	0,803	0,224	3,582	< 0,001	0,364	1,242	0,452
HVS_4	1,131	0,217	5,206	< 0,001	0,705	1,557	0,429
HVS_5	1,229	0,211	5,830	< 0,001	0,816	1,642	0,476
HVS_6	0,470	0,227	2,070	< 0,050	0,025	0,915	0,195

Pozn.: z – z-hodnota; p – štatistická významnosť.

Obrázok 2: Diagram vetvenia konfirmačnej faktorovej analýzy modelu HVS

Reliabilita bola vypočítaná pomocou alfa a omega koeficientov. Pre bližšie analýzy boli vypočítané aj ďalšie parametre zisťujúce spoľahlivosť škály: priemer po vypustení položky, variácia po vypustení položky, korelácia po vypustení položky a koeficienty alfa a omega po vypustení položky. Reliabilita subškál, nameraná koeficientom alfa a omega, bola pre jednotlivé subškály nasledovná: Pripravenosť, $\alpha = 0,784$, $\omega = 0,777$; Opatrnosť, $\alpha = 0,884$, $\omega = 0,890$. Celková reliabilita by nebola signifikantne navýšená pri vypustení položiek z výskumného nástroja, nepočítajúc položky HVS_1 a HVS_6, pri ktorých vypustení by prišlo k navýšeniu celkovej reliability subškál. K vypusteniu položiek však neprišlo vzhľadom na celkovo upokojujúcu reliabilitu oboch subškál. Korigované korelácie s celkovým skóre sa pohybovali od $r = 0,524$ do $r = 0,820$ (Tab. 8).

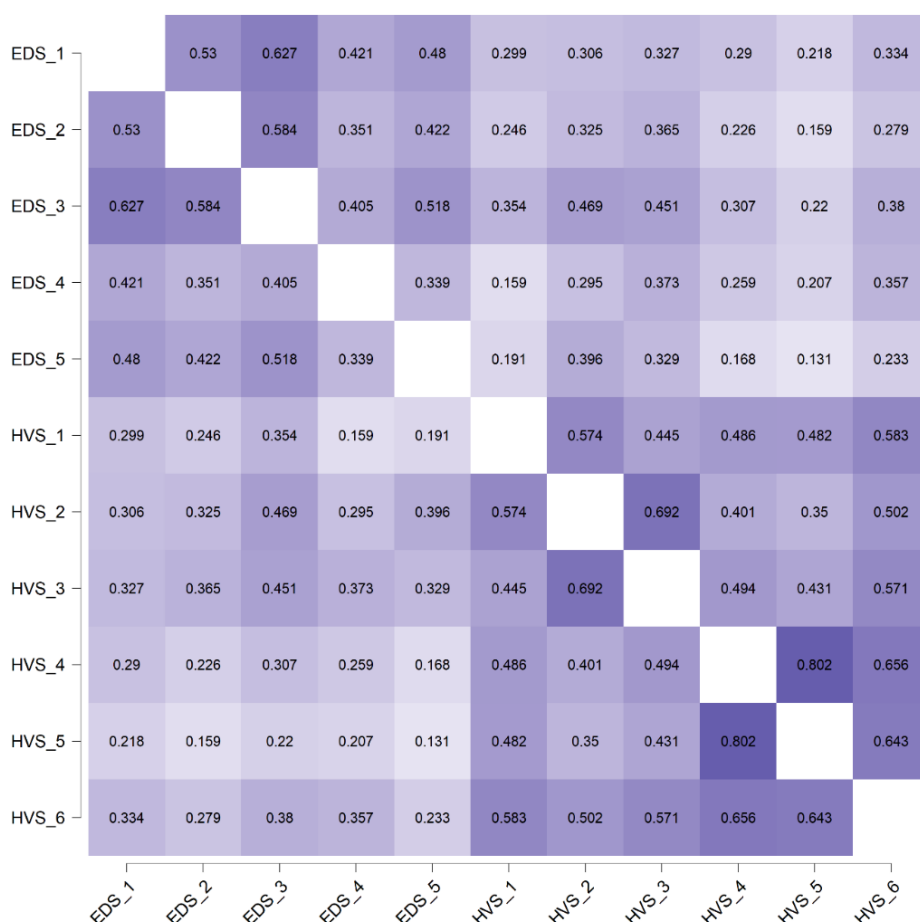
Tab. 8: Reliabilita škály HVS

	M po vypustení položky	σ^2 po vypustení položky	Korelácia r s celkovým skóre	α po vypustení položky	ω po vypustení položky
HVS_1	3,78	7,391	0,522	0,733	0,737
HVS_2	4,86	7,933	0,731	0,584	0,580
HVS_3	4,85	8,575	0,627	0,627	0,698
HVS_4	6,62	10,891	0,808	0,776	0,794
HVS_5	6,47	10,979	0,804	0,781	0,801
HVS_6	7,19	13,266	0,673	0,896	0,902

Pozn.: M – priemer; σ^2 – variácia; r – Pearsonov korelačný koeficient.

3.3 Doplnkové analýzy: Korelácie faktorov a inter a intrakorelácie položiek

Za účelom podpory teoretických a empirických základní skúmaných modelov boli realizované doplnkové analýzy. Prostredníctvom lineárnych korelácií boli zisťované vzťahy medzi jednotlivými faktormi (hrubé skóre škály EDS, hrubé skóre subškál nástroja HVS), ako aj korelácie medzi položkami oboch nástrojov. Hrubé skóre škály EDS signifikantne korelovalo s faktormi HVS: Pripravenosť, $r = 0,449$ ($p < 0,001$) a Opatrnosť, $r = 0,410$ ($p < 0,001$). Medzi subškálami nástroja HVS bola taktiež zistená signifikantná lineárna korelácia, $r = 0,658$ ($p < 0,001$). Inter či intrakorelácie medzi položkami škál EDS a HVS sú znázornené na mape nižšie (Obr. 3), všetky korelácie sú štatisticky významné.

Obrázok 3: Inter a intrakorelácie medzi položkami škál EDS a HVS

Diskusia a záver

Cieľom predmetnej štúdie bolo získať nové empirické dôkazy týkajúce sa psychometrických vlastností škál EDS a HVS na všeobecnej populácii respondentov. Bola analyzovaná položková analýza, faktorová štruktúra a vnútorná konzistencia oboch škál. Výsledky konfirmačnej faktorovej analýzy podporili jednofaktorový model EDS, ktorý je v súlade s predchádzajúcimi zisteniami. Pri slovenskej verzii škály bola zistená stabilnejšia štruktúra, v porovnaní s pôvodnou verziou (Clark et. al., 2006), ako aj s inými jazykovými mutáciami (napr. Griep et al., 2022). Škála tiež ukázala primeranú vnútornú konzistenciu a adekvátne korelácie medzi položkami a celkovým hrubým skóre. Reliabilita škály bola taktiež vyššia, v porovnaní s pôvodnou verziou.

Pri analýze škály HVS, výsledky konfirmačnej faktorovej analýzy podporili dvojfaktorový model, ktorý je v súlade s návrhom autorov Griep et al. (2022). Jednodimenzionálny model HVS bol tým pádom zamietnutý. V pôvodnej verzii faktorová štruktúra nástroja nebola hodnotená. Autori Griep et al. (2022) na brazílskom súbore respondentov, zhodnotili indexy fit-u ako neuspokojujúce. Napriek tomu, pri slovenskej verzii škály bola zistená stabilná dvojdimenzionálna štruktúra po pridaní kovariancií medzi dvomi položkami, ktoré tvorili logickú dvojicu. Škála tiež ukázala primeranú vnútornú konzistenciu a adekvátne korelácie medzi položkami a celkovým hrubým skóre. Reliabilita škály bola taktiež vyššia, v porovnaní s pôvodnou verziou.

Táto štúdia poskytla nové empirické dôkazy týkajúce sa adekvátnych psychometrických ukazovateľov oboch škál na súbore slovenských respondentov. Ako odporučili aj samotní autori škál, nástroje budú následne podrobené ďalším analýzám na heterogénnych súboroch respondentov za cieľom skúmania invariance merania. Po krokoch odporúčaných v literatúre týkajúcich sa medzikultúrnej adaptácie výsledky ukázali, že slovenské verzie škál EDS a HVS predstavujú prijateľnú adaptáciu, ktorá umožňuje ich budúce použitie v štúdiách.

Limitom výskumu je nerovnomerná distribúcia výskumného súboru v rámci krajov, či iných sociodemografických faktorov (napr. rod, vek, vzdelanie). Prevaha žien neposkytuje dostatočný obraz o skúmaných premenných, ktoré by bolo možné generalizovať. Tým pádom, deskriptívne ukazovatele je nevyhnutné limitovať na daný výskumný súbor, resp. prevažne na populáciu žien. Tento nedostatok nás limitoval aj v analyzovaní invariance merania medzi mužmi a ženami. Získané údaje teda nemusia presne odzrkadľovať aktuálny stav celej populácie. Z toho dôvodu je nevyhnutná realizácia ďalšieho výskumného šetrenia, rešpektujúca heterogenitu výberu respondentov do výskumného súboru z demografického hľadiska, či iných špecifik súvisiacich so skúmanými premennými (napr. etická príslušnosť, rasa, či sexuálna orientácia).

Bibliografia

- CLARK, R., BENKERT, R.A., & FLACK, J. M. (2006). Large arterial elasticity varies as a function of gender and racism-related vigilance in black youth. *Journal of Adolescent Health.*, 39(4), p. 562-569.
<https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.02.012>
- FENG, Y., et al. (2021). Multilevel IRT Analysis of the Everyday Discrimination Scale and the Racial/Ethnic Discrimination Index. *Psychological Assessment*, 33(7), p. 637-651.
<https://doi.org/10.1037/pas0000906>
- FINNEY, S. J., & DISTEFANO, C. (2013). Non-normal and categorical data in structural equation modeling. In: Hancock, G. R., & Mueller, R. O. (Eds.). *Structural equation modeling: A second course*. 2nd Edition. Charlotte, NC: Information Age Publishing, pp. 439-492.
- GEE, G. C., et al. (2007). The association between self-reported racial discrimination and 12-month DSM-IV mental disorders among Asian Americans nationwide. *Social Science & Medicine*, 64(10), p. 1984-1996.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.02.013>
- GIBBONS, F. X., et al. (2007). Early experience with racial discrimination and conduct disorder as predictors of subsequent drug use: a critical period hypothesis. *Drug and Alcohol Dependence*, 88, p. 27-37.
<https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2006.12.015>
- GOOSBY, B. J., et al. (2015). Perceived discrimination and markers of cardiovascular risk among low-income African American youth. *American Journal of Human Biology*, 27(4), p. 546-552.
<https://doi.org/10.1002/ajhb.22683>
- GREENFIELD, B. L., ELM, J. H. L. & HALLGREN, K. A. (2021). Understanding measures of racial discrimination and microaggressions among American Indian and Alaska Native college students in the Southwest United States. *BMC Public Health*, 21, 1099.
<https://doi.org/10.1186/s12889-021-11036-9>
- GRIEP, R. H., et al. (2022). Cross-cultural adaptation of discrimination and vigilance scales in ELSA-Brasil. *Revista De Saúde Pública*, 56, p. 1-12.
<https://doi.org/10.11606/s1518-8787.2022056004278>
- HOLLINGSWORTH, D. W., et al. (2017). Experiencing racial microaggressions influences suicide ideation through perceived burdensomeness in African Americans. *Journal of Counseling Psychology*, 64(1), p. 104-111. <https://doi.org/10.1037/cou0000177>
- HOOPER, D., COUGHLAN, J., & MULLEN, M. R. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
<https://doi.org/10.21427/D7CF7R>
- HWANG, W.-C., & GOTO, S. (2008). The impact of perceived racial discrimination on the mental health of Asian American and Latino college students. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 14(4), p. 326-335. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.14.4.326>

- CHAN, K. T. K., TRAN, T. V., & NGUYEN, T. N. (2012). Cross-cultural equivalence of a measure of perceived discrimination between Chinese-Americans and Vietnamese-Americans. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 21(1), p. 20-36. <https://doi.org/10.1080/15313204.2011.647348>
- JANG, Y., et al. (2010). Perceived discrimination, sense of control, and depressive symptoms among Korean American older adults. *Asian American Journal of Psychology*, 1(2), p. 129-135. <https://doi.org/10.1037/a0019967>
- KIM, G., SELBOM, M., & FORD, K.-L. (2014). Race/ethnicity and measurement equivalence of the Everyday Discrimination Scale. *Psychological Assessment*, 26(3), p. 892-900. <https://doi.org/10.1037/a0036431>
- LEE, H., & TURNEY, K. (2012). Investigating the relationship between perceived discrimination, social status, and mental health. *Society and Mental Health*, 2(1), p. 1-20. <https://doi.org/10.1177/2156869311433067>
- LEWIS, T.T., COGBURN, C.D., & WILLIAMS, D.R. (2015). Self-reported experiences of discrimination and health: scientific advances, ongoing controversies, and emerging issues. *Annual Review of Clinical Psychology*, 11, p. 407-440. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032814-112728>
- O'KEEFE, V. M., et al. (2015). Seemingly harmless racial communications are not so harmless: Racial microaggressions lead to suicidal ideation by way of depression symptoms. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 45(5), p. 567-576. <https://doi.org/10.1111/sltb.12150>
- ONG, A. D., FULLER-ROWELL, T., & BURROW, A. L. (2009). Racial discrimination and the stress process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(6), p. 1259-1271. <https://doi.org/10.1037/a0015335>
- PASCOE, E. A., & SMART RICHMAN, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 135(4), p. 531-554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>
- RYFF, C. D., KEYES, C. L., & HUGES, D. L. (2003). Status inequalities, perceived discrimination, and eudaimonic well-being: Do the challenges of minority life hone purpose and growth? *Journal of Health and Social Behavior*, 44(3), p. 275-291. <https://doi.org/10.2307/1519779>
- SCHMITT, M. T., et al. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(4), p. 921-948. <https://doi.org/10.1037/a0035754>
- TOMŠÍK, R. (2017). *Kvantitatívny výskum v pedagogických vedách. Úvod do metodológie a štatistického spracovania*. Nitra: PF, UKF. 507 p.
- WILLIAMS, D. R., & MOHAMMED, S. A. (2009). Discrimination and racial disparities in health: evidence and needed research. *Journal of Behavioral Medicine*, 32(1), p. 20-47. <https://doi.org/10.1007/s10865-008-9185-0>
- WILLIAMS, D. R., LAWRENCE, J. A., & DAVIS, B. A. (2019). Racism and health: evidence and needed research. *Annual Review of Public Health*, 40, p. 105-125. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-040218-043750>

PaedDr. Robert Tomšík, PhD.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie
Cyprichova 42, 831 05 Bratislava
robert.tomsik@vudpap.sk

Mgr. Nikoleta Kuglerová, PhD.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie
Cyprichova 42, 831 05 Bratislava
nikoleta.kuglerova@vudpap.sk

Critiques

Recenzie

CREHAN, Lucy:

Chytrzemě : Tajemství úspěchu zemí s nejlepším vzděláváním na světě.

Přeložila Kristýna Chvojková. Praha: Audiolibrix, 2022, 290 s.

ISBN 978-80-88407-31-7.

Co stojí za úspěchem států, které mají nejlepší vzdělávací systém na světě? Je japonský vzdělávací systém příliš striktní? Jaké je tajemství kanadského well-beingu? Odpovědi na tyto a další otázky nalézáme v knize Chytrzemě / Tajemství úspěchu zemí s nejlepším vzdělávacím systémem na světě. Autorka knihy Lucy Crehan, britská pedagožka, byla velmi znepokojená neustále měnící se školskou politikou ve Velké Británii, která by se údajně měla zakládat na zkušenostech z nejlepších vzdělávacích systémů na světě. Ve Finsku, Kanadě, Japonsku, Singapuru, Číně a na Novém Zélandu, strávila řadu měsíců, kde navštěvovala místní školy, učitele a vysokoškolské pedagogy. Autorka čtenáře provádí po vzdělávacích systémech jednotlivých zemí a dává možnost nahlédnout do skutečných životů dětí a pedagogů.

Kniha má celkem 290 stran, úvod a je členěna do osmnácti kapitol. Tři kapitoly jsou vždy věnovány jednotlivému státu. Kniha je výsledkem autorčiny praxe a výzkumu v zahraničí. Snažila se zjistit, co spočívá v úspěšnosti nejlepších vzdělávacích systémů na světě. Pomocí hloubkových rozhovorů s učiteli, rodiči, žáky, ale i s lidmi, kteří o školách rozhodují, se pokoušela najít odpověď na otázku, jakým způsobem funguje vzdělávací systém dané země, v čem spočívá jeho efektivita a jak jsou k práci motivováni učitelé a žáci. Pro lepší porozumění a pochopení využila metodu přímého zúčastněného pozorování, kde se stala součástí pracovního kolektivu jednotlivých škol a tříd, kde detailně zaznamenávala průběh jednotlivých hodin. V závěrečných kapitolách autorka poskytuje shrnutí ve formě pěti zásad úspěšných a spravedlivých vzdělávacích systémů, které se jí podařilo vyzkoumat.

V úvodu knihy se k dané problematice vyjadřují zahraniční a čeští odborníci. V první kapitole autorka přibližuje záměr svého výzkumu napříč odlišnými vzdělávacími systémy. Proč se pro tento výzkum rozhodla a jak výzkum a pobyt v jednotlivých zemích probíhal. Popisuje zde i nejsilnější zážitky, které během výzkumu prožila, motivaci a záměr pro takto rozsáhlou práci.

Druhá až čtvrtá kapitola vykresluje finský vzdělávací systém. Je zde k dispozici nahlédnutí do finských škol a školek a celkový pohled na finské školství. Dále se v kapitole detailně věnuje smysluplnosti učitelského povolání, odborné způsobilosti, a především důvěře v samotné učitele. Autorka popisuje nastavení finského systému, kde je jeho velkou výhodou, že do výuky žáků se zapojují nejen učitelé, ale i řada dalších odborníků, což zvyšuje kvalitu samotné výuky.

Následující tři kapitoly se zabývají autoritativním vzdělávacím systémem Japonska. Podrobně je zde rozepsán profesní rozvoj učitelů, zvaný „Lesson studies“, kde učitelé v týmech společně připravují vyučovací hodiny pro žáky a poté je i společně reflektují. Využívaná metoda je propracovaná do detailu a přirozeně umožní přenos kompetencí mezi začínajícími a zkušenými učiteli. Japonský systém vzdělávání dává profesnímu rozvoji učitelů kolektivní rozměr a odstraňuje obavy z toho, udělat jakoukoliv chybu. Velký důraz se klade na vzájemné učení a na společnou práci učitelů je pamatováno i v rozvrhu, kde mají na vzájemnou spolupráci přesně vyhrazený čas.

Singapurskou atraktivitu, dynamickou inteligenci, ale také kariérní systém pedagogů, popisuje autorka v osmé až desáté kapitole. Studenti učitelství jsou zde pro své povolání vysoce motivováni, velmi je podporováno i studium v zahraničí. Pro učitele jsou zde široké kariérní možnosti, které spočívají například v práci na ministerstvu školství.

V jedenácté až třinácté kapitole autorka popisuje čínský vzdělávací systém, který je ovlivněn konfucíánskou filozofií. Autorka se v knize věnuje detailní analýze toho, co dělá čínský vzdělávací systém tak úspěšný a co bychom z něj mohli převzít. Jedním z klíčových prvků je důraz na učení a systematickou práci, značná pozornost je věnována individuálnímu učení, a to jak ve třídě, tak mimo ni. Zdůrazňuje důležitost vysokých očekávání a podpory ze strany rodiny a komunity. Zamýšlí se také nad tím, jak jsou čínští žáci extrémně vystaveni tlaku na úspěch a nedostatečného důrazu na kreativitu a individuální rozvoj.

Čtrnáctá až šestnáctá kapitola pojednává o kanadském systému vzdělávání a ukazuje, jak je možné starat se a pečovat o spokojenost každého dítěte. Autorka popisuje nabídku mimoškolních aktivit, kde každé z dětí může nalézt zálibení a zažít úspěch. Kanadské pojetí „well-beingu“ pro žáky je zajištěno pomocí systému mentorů. Každý žák má přiděleného mentora, se kterým má bližší a důvěrnější vztah. Spolupráce zaměstnanců školy tak vede ke sdílené zodpovědnosti za děti a je zde velká pravděpodobnost, že potřeby dětí budou včas rozpoznány.

Poslední dvě závěrečné kapitoly se věnují pěti zásadám spravedlivých a úspěšných vzdělávacích systémů, které poskytují návod pro zdokonalení školských systémů dalších států. Každá zásada je detailně rozepsána, poukazuje například na důležitost, srozumitelnost a použitelnost kurikulárních dokumentů a správnou motivaci pro žáky a učitele. Jedná se o praktické rady, které by se daly případně aplikovat na kterýkoliv školský systém na světě. Celou knihou se odráží téma spravedlivosti vzdělávacích systémů. Autorka si klade otázku, zda mají děti napříč všemi zkoumanými vzdělávacími systémy rovné příležitosti ke vzdělávání bez ohledu na jejich socioekonomické zázemí.

Knihu lze doporučit nejen učitelům a studentům, ale všem lidem, kteří se zajímají o to, jak zlepšit vzdělávání a vzdělávací systém své země. Podrobná analýza jednotlivých systémů ukazuje silné a slabé stránky každého z nich. Autorka poskytuje doporučení na základě výsledků svého vlastního výzkumu.

Tato doporučení poskytují směr pro budoucí rozvoj vzdělávacích systémů po celém světě a inspirují nás k přemýšlení o tom, jak můžeme vylepšit vzdělávání ve prospěch všech žáků.

Mgr. Michaela Žiřková
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta
Žižkovo náměstí 5, 779 00 Olomouc, Česká republika
michaela.ziskova01@upol.cz

2024

3

ROČNÍK XXIV.

ISSN 1335-9185

9 771335 191800 1 07